

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENHARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST

1909.

3 136 02

TARTALOM.

1. Parlamenti szólásszabadság. *Edvi Illés Károly* l. tagtól.
 2. Az igazságos jog. Székfoglaló értekezés. *Kunz Jenő* l. tagtól.
 3. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. *Illés Józseftől*.
 4. Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról.
Földes Béla r. tagtól.
 5. A tömeg büntetetei. *Angyal Páltól*.
 6. A szövetkezetek alapelve. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* r. tagtól.
 7. Széchenyi-problemák. Írta *Réz Mihály*.
 8. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. *Magyary Géza* l. tagtól.
 9. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székfoglaló értekezés.
Ferdinandy Gejza l. tagtól.
 10. Gróf Széchenyi István és a pesti Hengermalom-társaság. — Melléklet:
Adatgyűjtemény. Székfoglaló értekezés. *Gaal Jenő* r. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. 3. SZÁM.

A
TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉS RENDJE
AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

DR ILLÉS JÓZSEFTŐL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1904. márczius 7-én tartott ülésén.)

Ára 2 korona.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1904.

A
TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉS RENDJE
AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

DR ILLÉS JÓZSEFTŐL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1904. márcz. 7-én tartott ülésén.)

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA.

1904.

TÖRVÉNYES ÖRÖKLÉS RÉSZLET
AZ ÁRPAKOR KÖRÉBEN

DR. F. F. F. F. F.

1880. évi törvény a polgári jogról és a polgári jogról.

1880. évi törvény a polgári jogról és a polgári jogról.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

ELSŐ FEJEZET.

Öröklési jog az Árpád-korban.

I. Az Árpád-kori öröklési jog egyes szabályainak, különböző tételeinek *forrásait* kutatva, itt is azt találjuk, mint a korbeli magánjog többi területein,¹ hogy a törvényhozás nem foglalkozik behatóan a magánjogi jogviszonyok rendezésével. A kezdetleges törvényhozásnak épen közjogi jellegénél fogva azonban az öröklési jog, minthogy alapintézményei az egész közjogi renddel összefüggenek, aránylag többször és több részeiben kerül a törvényhozás szabályozási körébe, mégis a nélkül, hogy kimerítően foglalkoznának legalább a fontosabb, alapvető tételekkel. Az öröklési jog számos közjogi vonatkozásai szükségessé teszik, hogy a primitív törvényhozás többször rendezőleg lépjen fel, ez azonban itt sem jelentette a szokásjog, az »*approbata Regni consuetudo*« uralmának a megszűnését. A törvényhozás e korbeli természetének és működésének megfelelőleg is nem teremtett olyan általános, kizárólagos szabályozást, mint a minőt hoz létre később a fejlődés folyamán; a közélet szervezésében még nem foglalja el az őt megillető legmagasabb helyet, s így a társadalmi élet főszabályozójának, a szokásjognak a feladata kiegészíteni a törvényhozás hézagos intézkedéseit, tovább építeni az általa lerakott alapokon, az életbe átvinni, megvalósítani az egyes tételeket: megerősíteni vagy meggyengíteni, életre kelteni vagy holt szabálylá tenni. Ezért nem sza-

¹ Pl. a házassági vagyonjogban l. Illés: A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Budapest, 1900. 5. l.; a szerződési jogban l. U. a.: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, 1901. 10. l.

bad modern szemmel nézni legrégibb törvényhozásunk fenmaradt emlékeit, ezért kell mindig az okleveles anyag tanuságához fordulnunk. A okleveles anyagban felhalmozott szokásjogi élet mutathatja meg nekünk a törvényes szabályok létezését és létezésének igaz formáit. Mindezeknek igazolását megtaláljuk majd az öröklési jog egyes részeinek a tárgyalásánál, most csak jelezni óhajtottuk, hogy minő szempontból nézzük a jelen tanulmány tárgyává tett öröklési jog szabályainak forrásait, különösen a törvényhozás emlékeit, a melyekkel itt első sorban foglalkoznunk kell egész általánosságban.

Tekintsük végig az Árpád-kori *törvényhozás* ide vágó intézkedéseit.

A *törvényes* öröklés köréből a *fiúk* öröklését mondja ki Szt. István törvénye (II. k. 35. fej. 1., 3. §.) az adományi ügy, mint a nem adományi jószágban; ugyanezt megerősíti Kálmán törvénye (I. k. 20. fej. 1. §.) a nem Szt. István királytól adományozott birtokra nézve is; az aranybulla szintén szól erről (1222 : IV. t.-cz. bev.) s hozzá hasonló formában a későbbi törvényhozás (1231 : XI. t.-cz.;¹ 1267 : VI. t.-cz. 1. §.,² IX. t.-cz. 1. §.;³ 1290 : XXXII. t.-cz. 1. §.)⁴ A *leánynegyedet* (quarta) az aranybulla (1222 : IV. t.-cz. bev.), az 1231 : XI. és az 1290 : XXX. t.-cz. biztosítja és szabályozza.

A *testvér* és *fiai* öröklését mondja ki Kálmán törvénye (I. k. 20. fej. 1. §.) a nem Szt. István királytól adományozott birtokban, míg a Szt. István adományaiban ugyanott az általános öröklési rendet erősíti meg (I. k. 20. fej. bev.). A *roko-*

¹ Itt adjuk ezen törvényhelyeknek a szövegkiadásait, a melyeket a munka folyamán használtunk. Kovachich M.: Vestigia Comitiorum. Budaë, 1790. 107. l., Kovachich J.: Sylloge decretorum. Pesthini, 1818. I. k. 5. l., Endlicher: Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. II. k. 430. l., Theiner Á.: Vet. Mon. Hist. I. k. 1859. 107. l., Marczali: Enchiridion fontium. Budapestini, 1901. 136. l.

² Sylloge 13. l., Enchiridion 168. l., Endl.: Mon. Arp. II. k. 513. l. 6. p., Fejér IV/3. 391. l., Kovachich: Vest. Com. 139. l.

³ Sylloge 14. l., Enchiridion 169. l., Endl.: Mon. Arp. II. k. 514. l. 9. p., Fejér IV/3. 391. l., Kovachich: Vest. Com. 140. l.

⁴ Sylloge 23. l., Enchiridion 190. l., Endl.: Mon. Arp. II. 619. l. 26. p., Fejér VII/2. 145. l.; hogy nem az 1291. évből való, erre nézve l. Szabó K.: Századok. 1884. 473. l. k. l.

nok öröklését határozza meg Szt. István (II. k. 24. fej. 2. §.) és az utána következő törvényhozás (az 1222 : IV. t.-cz. 1. §.; 1231 : XI. t.-cz.; az 1267 : VI. t.-cz. 2. §.; az 1267 : IX. t.-cz. 2. §-a).

Az *özvegyi jogot* Szt. István törvénye (II. k. 24. fej.) szabályozza.

A *király* öröklésével találkozunk Szt. Istvánnál (II. k. 24. fej. 2. §.), Kálmánnál (I. k. 20. fej. 2. §.), az aranybullában (1222 : IV. t.-cz. 1. §.), valamint az 1231 : XI. t.-cz.-ben; az *egyház* öröklését tartalmazza az 1298 : XXVII. t.-cz. 2. §-a.¹ Az öröklési *sorrendről* intézkedik Kálmán (I. k. 20. fej.), az aranybulla (1222 : IV. t.-cz. 1. §.), utána az 1231 : XI. t.-cz. és az 1267 : VI. t.-cz. 2. §-a.

A *végrendeleti* öröklésre nézve az első törvényes szabály az aranybullában fordul elő (1222 : IV. t.-cz. bev.), midőn a *végrendelkezési szabadság* mondatik ki, ugyanezt ismétli ezután az 1231 : XI. t.-cz., az 1267 : IX. t.-cz. pedig a szerzett birtokra nézve alkalmazza az elvet. Foglalkozik az Árpád-kori törvényhozás még azzal a kérdéssel is, hogy kiknek részére lehet végrendelkezni (testamenti factio passiva: 1290 : XXXII. t.-cz. 2. §., 1298 : XXVIII. t.-cz.);² sőt a végrendelkezési képesség kérdését (testamenti factio activa) is érinti (1298 : XXVIII. t.-cz.).

Utalást találunk Kálmán törvényében az *öröklési perre* is, midőn a szerzett jószágra nézve a bizonyítás kérdését szabályozza (I. k. 21. fej.). Ugyancsak az öröklési sorrend eljárás-szerű megállapítását³ czélozza a törvényhozás akkor, a midőn a rokonokat a király személyes jelenléte elé idézi, hogy a bárók közreműködésével intézkedhessék (1267 : VI. t.-cz. 2. §.).

A XIII. sz. második felétől kezdve, midőn a társadalom régi szervezete bomlásnak indul,⁴ szükségessé válik, hogy a

¹ Sylloge 37. l., Enchiridion 194. l., Endl.: Mon. Arp. II. 637. l. 23. p., Fejér VI/2. 137. l., v. ö. Kovachich: Supplementum ad Vestigia Com. I. Budae, 1798. 123. l.

² U. o.

³ L. Kovachich: Vest. Com. 139. l.

⁴ Illés: Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Budapest, 1900. 5. és köv. l.

törvényhozás védje meg a tulkapások, a visszaélések ellen a fennálló öröklési rendet.

Igy látjuk a törvényes öröklés védelmét, midőn a rokonok igényei állíttatnak előtérbe a király rendelkezési, adományozási jogával szemben (1267: VI. t.-cz. 1. §.), mely úgy látszik mértéktelenül és jogellenesen érvényesítettett¹, különös védelemre méltatja a törvényhozás a háborúban elesett utáni törvényes és végrendeleti öröklést, midőn egyenesen megtiltja, hogy az ilyennek bármely módon szerzett vagyona a királyra háruljon, míg a rokonok élnek, illetőleg halálesetre szóló rendelkezés történt (1267: IX. t.-cz.). Ugyancsak a végrendekezés bizonyos körü szabadságát, még pedig mindennemű vagyonra nézve, védi a törvény az ekkor gyakori elkobzások ellenében (1290: XXXII. t.-cz.); sőt már egyenesen a vagyon erőszakos elragadásáról szól, melyet a törvény szövege szerint a király vagy bárki más elkövethet, midőn az elhunyt püspök után az egyháznak törvényes öröklési jogát vagy a püspök végrendekezését igyekszik teljes érvényében fenntartani (1298: XXVII., XXVIII. t.-cz.).²

A törvényhozás mellett találjuk a *jogalkotó szabályozást*. Működni látjuk e korban a király jogalkotó tevékenységét, különösen a városoknak osztogatott »libertas«-okban, kivált-ságlevelekben. A megfelelő helyeken fogunk foglalkozni ezzel a joganyaggal, mely már nagyobb, sem hogy itt röviden össze-

¹ Hajnik: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 310., 321. l.

² Megemlítendő még itt Szt. István törvényének az a helye, mely arról szól, hogy mindenkinek szabad azt, a mi az övé, a feleségének, fiainak és leányainak, valamint rokonainak vagy az egyháznak szétosztani, adni és az ilyen rendelkezést az illető halála után sem szabad megbontani. (II. k. 5. fej.) Már Hajnik reámutatott (id. m. 320. l.), hogy e hely nem a végrendekezési szabadság megállapítása, hanem a család és az egyház körében az élők közötti rendelkezhetést foglalja magában. Az 1298: LV. (gyilkos rokon után a meggyilkolt ivadéka örököl), LXXV. (a leánynegyed kiadása) t.-cikkek (l. Sylloge 45. és 51. l.) szabályai itt figyelembe nem jöhetnek, mert ezek már nem 1298. évi t.-cikkek, hanem Róbert Károly korából valók, l. Kovachich: Suppl. ad Vestigia I. k. 138. l., Bartal: Commentarium etc. Pozsony, 1847. II. k. 208. l., legújabbán Marczali: Enchiridion 186. l.

foglalható volna. Szabályokat találunk ezekben a privilegiu-
mokban úgy a törvényes, mint a végrendeleti öröklésre nézve,
természetesen főként a városi, a civis, hospes, várnépbeli, vár-
jobbágý¹ elemekre való tekintettel, de itt találunk a jobbá-
gyokra,² sőt a nemesek és egyháziak³ némely csoportjaira
vonatkozó öröklési jogtégeket is.

Nézzük most már a *szokásjog* működését. A consuetu-
donak előbb jelzett, az egész jogéletet átható tevékenységéről
bizonyoságot tesznek az okleveles adatok, midőn az egyes jog-
tételek megállapításánál sűrűen hivatkoznak a törvényerejű
szokás tekintélyére.

A törvényes öröklésnél a birtok a fiúutód nélkül elhunyt-
nak a rokonára száll: »ipsorum cognati sine herede decessis-
sent, et eorum possessiones prout esset consuetudo regni ab
antiquo approbata, in suam essent devolute facultatem«;⁴
»secundum approbatam Regni nostri consuetudinem ad se et
suos proximos deuolutam«⁵; a rokonok öröklési sorrendjére
nézve olvassuk, hogy a birtokok a megnevezettekre »tanquam
in proximiori linea consanguineitatis ipsis filys . . . adjacentes
de iure et eciam de regni consuetudine devenire debeant et
deuolvi«⁶ A leánynegyed is »iuxta regni nostri consuetudi-
nem« jár.⁷

A király öröklési jogát szintén a consuetudo erejére ala-
pítják.⁸ Az épületek a fiatalabb fiúnak jutnak az osztályban
»ut mos est in Hungaria«.⁹

¹ Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240., 539. l. 15. p. 1273.

² Mon. Strig. II. 313. l. 1292., Fejér IV/3. 517. l. 1269.

³ Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243., Fejér V/3. 158. l. 1283., Endl. Mon. Arp. II 502. l. 5. p. 1263., 539. l. 15. p. 1273., Fejér III/2. 420. l. 1235., V/2. 177. l. 1274.

⁴ Hazai Okm. VIII. 429. l. 1269. (u. a. 120. l.).

⁵ Hazai Okm. VI. 129. l. 1265., v. ö. Fejér V/3. 175. l. 1283.

⁶ Hazai Okl. 114. l. 1289.

⁷ Fejér IV/1. 146. l. 1239., VII/2. 32. l. 1274.

⁸ Fejér IV/1. 289. l. 1243. »possessiones . . . absque successore legitimo decedente ad manus Regis, secundum approbatam regni nostri consuetudinem fuerunt deuolutae« 340. l. 1244., 21. l. 1235., V/2. 445. l. 1278.

⁹ Fejér III/2. 227. l. 1231.

A végrendeleti öröklésnél a végrendelet tételéhez a káptalan két tagját küldi ki »iuxta consuetudinem«.¹ A király a végrendelkezést megerősíti »secundum regni consuetudinem approbans«²; megengedi a végrendelettel »ex regii fauoris gratia ... quod ... ex rigore iuris consuetudinarii denegatur«.³ Ebből a helyből kitűnik az is, hogy a szokásjog szigorú korlátozza a végrendelkezési jogot. Az egyház tagjait a végrendelkezési jog megilleti »sicut et moris est ecclesiasticae libertatis«.⁴ A végrendelkezés útján idegen kézre került öröklött birtokot a rokonok pénzén visszaválthatják (ius retractus gentilitii) a szokásjog szabályai szerint.⁵

Az örökhagyó »neminem haberet de consanguinitate sua, qui sibi in bonis suis patrimonialibus secundum Regni consuetudinem ex testamento vel ab intestato succedere debuisset«,⁶ e szerint tehát mind a törvényes, mind a végrendeleti öröklés az országos szokás szerint megy végbe.

A szokásjog erejéről tesz tanúságot, hogy akkor, a midőn az oklevelekben a fenforgó eset alkalmából valamely jogtétele történik hivatkozás, nem a már létező törvényre, hanem a consuetudora utalnak. Így látjuk ezt a rokonok törvényes öröklésénél,⁷ a leányegyednél,⁸ a király öröklésénél,⁹ a végrendelkezési szabadság megállapításánál,¹⁰ a hol már mindegyik a törvényhozás szabályozásával találkozunk.¹¹

Az is a szokásjognak a törvénnyel vetekedő hatalmát

¹ Wenzel V. 53. l. 1291.

² Wenzel VII. 286. l. 1249. (u. a. Hazai Okm. VI. 54. l.).

³ Fejér IV/3. 315. l. 1266.

⁴ Fejér V/2. 177. l. 1274.

⁵ Fejér IV/1. 146. l. 1239. »allegantes approbatam regni consuetudinem, quod eadem cum essent hereditaria, pecunia possent et vellent remutare«.

⁶ Mon. Strig. I. 451. l. 1258.

⁷ L. 7. l. 4. és 5. j. és v. ö. a 4. 5. l-on felsorolt törvényekkel.

⁸ L. u. o. 7. j. és v. ö. a 4. l-on felsorolt törvényekkel.

⁹ L. u. o. 8. j. és v. ö. az 5. l-on felsorolt törvényekkel.

¹⁰ L. fentebb 1. és 2. j. és v. ö. az 5. l-on felsorolt törvényekkel.

¹¹ Az 1267 : VI. t.-cz. után is, mely megállapítja a fiúörökös nélkül elhunyt rokonságának a birtokhoz való igényeit, adott esetben a birtokot a rokonok »ratione cognacionis ... secundum Regni nostri consuetudinem« nyerik el (Wenzel IV. 177. l. 1279.).

mutatja, hogy ott, a hol a törvényhozás szabályozása teljesen vagy részben hiányzik, a szokásjogi rendezés mint *törvényes* szerepel. Így az osztálytételnél olvassuk, hogy »*legittimam fecisset diuisionem*«,¹ a végrendelkezés »*iuste et legitime ... ordinata*«,² »*iuste rite, et legitime esse factam*«,³ a végrendelkező »*legittime disposuit*«;⁴ a törvény legitima pars-ról beszél,⁵ a megfelelő törvényes szabályokat azonban többnyire hiában keresnénk a törvényhozás emlékeiben. Sőt a törvényhozás is bizonyos tételek kimondásánál hivatkozik a már fennálló jogrendre, melyet azonban a szokás tart fenn; így midőn a fiutód-örökös nélkül elhunytnak birtokai a rokonságra szállnak, a törvény az öröklés sorrendjéről, módjáról nem szól, hanem csak utal arra, hogy úgy történtek ez, »*sicut dictaverit ordo juris*«;⁶ a püspök végrendelkezése is »*secundum promissionem juris*« megy végbe.⁷ Ugyanily értelemben vehetjük az okleveles emlékek hasonló hivatkozásait: a fiú törvényes öröklése kizár minden másnemű öröklést, és a fiúra száll az egész vagyon »*secundum quod postulat ordo juris*«;⁸ az osztálytétel akként megy végbe »*sicut ius exigebat*«.⁹

Ezekkel a közvetlen hivatkozásokkal még csak jeleztük

¹ Hazai Okm. VII. 32. l. 1246.

² Fejér V/3. 78. l. 1281.

³ Hazai Okm. VI. 370. l. 1291.

⁴ Hazai Okm. VI. 8. l. 1212.

⁵ 1298: V. t.-cz. 7. §. (Sylloge 30. l., Enchiridion 193. l., Endl. Mon. Arp. II. 632. l. 5. p.), szülők vétke miatt a gyermekek megfosztatnak törvényes örökrészüktől.

⁶ 1267: VI. t.-cz. 2. §.

⁷ 1298: XXVIII. t.-cz.

⁸ Fejér VII/1. 262. l. 1238.

⁹ Zalavármegye Okl. I. 21. l. 1251.; v. ö. Hazai Okm. VII. 26. l. 1243., hol az osztály »*secundum quod per modum proximitatis et per lineam consanguinitatis debebant*« történik, itt a »*debebant*« utal a szokásjogra; Wenzel X. 421. l. 1285. (Karácsonyi: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902. 130. l. 230. sz.), itt az osztályperben az oklevelek felmutatása rendeltetik el, hogy a döntés megtörténhessék »*prout postulat ordo iuris*«, a mi alatt ismét a szokásjog szabályait érthetjük; Fejér V/3. 175. l. 1283., bizonyos birtokok iránti ügben halljuk az egyik félről, hogy az illető birtokokat »*ratione generationis ipsius sibi deuolui de iure affirmaret*«.

az approbata Regni consuetudo jogalkotó működését, az egyes intézmények tárgyalásánál követhetjük majd nyomról nyomra, mily mértékben járult azoknak megalkotásához: az okleveles anyagnak úgy szólván összes adatai hallgatag tanúságot tesznek, hogy a szokásjog az öröklési jog terén is bőségesen buzgó forrása e korban a jogszabályoknak.

Előbb jeleztük a korbeli törvényhozás jogalkotó szerepét és jelentőségét s itt kell reámutatni arra a körülményre, hogy törvényhozásunk legelső emlékeinél nélkülözzük az okleveles anyagot, s ezzel együtt nem használhatjuk fel a szokásjog ellenőrző működését. Meg vagyunk így fosztva attól a lehetőségtől, hogy positiv alapon megítélhessük első törvényes szabályaink *életét*. Minthogy ismerjük a törvény és szokásjog meg a társadalmi élet egymáshoz való viszonyát, mely még a jóval későbbi fejlődés folyamán¹ sem változik át olyképen, hogy a törvényt helyezné előtérbe s megszüntetné a szokásnak mindenek felett uralkodó hatalmát: fokozott óvatosságra van tehát szükségünk, midőn fel akarjuk használni Szt. István és Kálmán törvényeit a jogtörténeti fejlődés kellő megvilágítása végett.

Igy Szt. István törvényeit még csak meg sem közelíthetjük az okleveles anyaggal, de Kálmán törvényhozásának korához is alig jutunk el. Ezek az adatok tehát a későbbi

¹ Werbőczy, midőn a hazai jog eredetéről beszél (II. r. 6. cz. 9. §.), a megelőző kor és saját kora állásának megfelelőleg mondja, hogy a törvény módosulást szenved, elenyészik, megváltozik a későbbi szokásjog ereje után, sőt a törvényt a szokásjog tartja fenn. A Hármaskönyv előtti időkben a törvény még kivételes jelenség, mely természetszerűleg szorul háttérbe az uralkodó, rendes tényezővel, a szokásjoggal szemben. Így volt ez különben a középkorban Európaszerte (l. Hajnik: Egyet. európai jogtörténet. Budapest, 1891. 246., 251. l., a német közönséges jogban a legújabb időkig iránytadó volt ez a viszony, Gierke: Deutsches Privatrecht I. Lipsee, 1895. 173. l.). A törvénynek és szokásjognak ez a viszonya természetes kísérő jelensége a társadalmi élet kezdetleges fejlődésének. Midőn az életviszonyok (gazdaságiak, erkölcsiek stb.) még egyszerűek, a szokás jól szabályozhatja azokat, az élet fejlődésével azonban mind nehezebben tudja teljesíteni szabályozó hivatását. Mert a szokás által teremtett jog természeténél fogva nem oly könnyen ismerhető fel, nem oly világosan jelentkezik, mint a miként azt az életnek szövevényes viszonyai mind jobban megkívánják. S ekkor lép fel a törvényhozás és nyomul előtérbe a törvény, hogy a szokásjogot codificálja, megszorítsa.

jogfejlődés keretein belül helyezendők el, mint ősi vonások, maradványok a régibb jogéletből. Természetesen más helyzetben vagyunk a XIII. századtól fogva: itt már a törvényhozás adatai megtalálják a magok helyét az okleveles anyag közepette.

II. Mielőtt a törvényes öröklésnek jogi szerkezetét s ennek a korbeli fejlődését megvilágítanánk, szükséges, hogy megismerkedjünk azokkal a kifejezésekkel, műszókkal, a melyeket az okleveles stílusban használtak. Az okleveles *terminologia* ismerete természetszerűleg vezet be a joganyagba, mert ha óvatosságra int is a középkori latin nyelv bőbeszédűsége, ingadozása, néhol a classikus kifejezés át nem értése vagy elferdítése, — mégis ezek azok az adatok, a melyek már első pillantásra jelzik a használatos jogi fogalmakat, kifejezik a létező jogviszonyokat s befedik néha az intézményköröket is. A szokásos terminusok utmutatásával tehetjük meg tehát első lépéseinket a rég elmúlt világ ismeretlen jogvidékei felé.

Nézzük első sorban, mint jelölték meg azt a jogi eseményt vagy folyamatot, a mely bekövetkezik akkor, a midőn valaki örökössé válik: hogyan nevezték a jogutódlásnak azt a nemét, a melyet úgy fejezünk ki, hogy valaki örökölt vagy örökösödött. Az öröklés jogi folyamatát jelöli leggyakrabban a »devolvere« ige. Így találjuk ezt, midőn a rokonság,¹ a király² örökléséről van szó, sőt előfordul a feleség és leány,³ a földesur⁴ örökösödésénél is. Ezt a kifejezést használja a korbeli törvényhozás is.⁵ A római jogi »succedere« is feltalálható már Szt. István és Kálmán törvényeiben,⁶ még pedig a fiú és a testvér öröklésének a jelzésére, ugyancsak a fiú⁷ jogutódlására használják

¹ Hazai Okl. 114. l. 1289., Hazai Okm. VI. 129. l. 1265., Fejér V/3. 175. l. 1283., V/2. 340. l. 1276., IX/7. 670. l., v. ö. Hazai Okm. VIII. 427. l. 1258.

² Fejér V/2. 445. l. 1278., IV/3. 138. l. 1263., IV/1. 340., 342. l. 1244., III/1. 313. l. 1221., IV/1. 21. l. 1235., 289. l. 1243., Wenzel VI. 498. l. 1231.

³ Endl. Mon. Arp. II. 469. l. 6. p. 1246.

⁴ Fejér VII/1. 362. l., (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.).

⁵ 1267: IX. t.-cz.

⁶ Szt. István II. k. 35. fej., Kálmán I. k. 20. fej.

⁷ Hazai Okm. VIII. 213. l. 1281., Mon. Strig. I. 451. l. 1258.; leány és feleség jogutódlására: Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243.

az oklevelek. Van eset, mikor a rokon öröklését a »devenire« (synonime a devolvere-vel), »provenire« igék mutatják,¹ sőt törvényes helyen a fiúra »descendat« a hagyaték.²

Annak, a kire az örökösödés folyamata következtében a vagyon átszállott, vagyis az örökösnek megnevezésénél már ugyancsak eltér a középkori nyelvhasználat a classicustól, mert a »haeres« vagy »heres« szó nem jelenti az örököst, bár van eset kivételesen arra is, hogy tágabb és általánosabb értelemben használtatik, hanem jelenti az örökösöknek egy nemét:³ az örökhagyónak a fiát. Az okleveles és törvényes nyelvben tehát a »sine (absque) herede decedentis«,⁴ »heredum carens solatio«⁵ stereotyp szövegei alatt nem azt kell érteni, hogy egyáltalában nem volt örökös, hanem hogy az örökhagyónak fiúgyermekke nem volt. Hogy mégis előfordult más jelentésben is,

¹ Hazai Okl. 114. l. 1289., Hazai Okm. VIII. 100. l. 1265.

² Kálmán I. k. 20. fej.; az 1267: IX. t.-czikknek a legújabb, az országos levéltárban levő eredetén (DL. 622. sz., a melyvel összevetettem) alapuló szövegkiadása szerint (Marczali: Enchiridion 169. l.), a 2. §. szövegében a fiúörökös nélkül elhunytnak birtokában való öröklésre nézve a »cedere« ige használtatik: »sed cognato, vel generacioni decedentis in exercitu cedere debeant (i. e. possessiones)«.

³ Ehhez a szóhasználathoz némileg hasonlít a selmeczi jogkönyvé is, a melyben az »erbnn« kifejezés alatt nem általában örököst kell érteni, hanem az örökösök szűkebb körét: a lemenőket. A selmeczi jogkönyv az örökösök tágabb körét a »Frewnde« szóval jelöli, értve ez alatt a rokonokat. Wenzel III. 206. l. (1.), Így értelmezi ezt Király János: Pozsony város joga a középkorban (Budapest, 1894. 156. l.) cz. művében.

⁴ Fejér IV/1. 21. l. 1235., 342. l. 1244., IV/3. 138. l. 1263., VII/3. 81. l. 1278., VII/5. 397. l. 1274., V/3. 26. l. 1280., Hazai Okm. VI. 129., 135. l. 1265., Wenzel IV. 177. l. 1279., Zichy I. 54. l. 1284., Hazai Okm. V. 23. l. 1252., VIII. 100. l. 1265., VII. 26. l. 1243., 429. l. 1269., Wenzel VI. 498. l. 1231., Hazai Okl. 120. l. 1278., Sopronvárm. Okl. I. 54. l. 1291.; továbbá az 1231: XI. t.-cz., a melyre vonatkozólag Kovachich írja (Vest. Comitiorum 108. l.): »nomine haeredis tantum masculos intelligi patet ex hac lege; dicitur enim absque haerede decedere etiam ille, qui filiam post se reliquit«; l. még az 1267: VI., IX. t.-cz., az 1298: V. t.-cz. 7. §.; a jogalkotó szabályozásnál: Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243., 539. l. 15. p. 1273.

⁵ Fejér V/3. 57. l. 1280., Wenzel XI. 566. l. 1267., Mon. Strig. I. 116. l. 1158., Hazai Okl. 131. l. 1291., Hazai Okm. VI. 8. l. 1212., Zalavárm. Okl. I. 39. l. 1261. stb.

mutatják azok a végrendelkezést tartalmazó oklevelek, a melyekben a »heredes sibi institutere; heredem constituere, facere« éppen ott fog helyet, a hol nincs fiörökös¹ s hogy a fivért, az egyházat lehet »heres«-sé tenni,² sőt találkozunk olyan adattal is, a mely szerint az örökhagyó leánytestvérének a fiai »ab intestato succedere ualeant ut heredes«³ az örökhagyó fiúsított nővérei »domina E... unacum nobilibus dominabus... in veros heredes... prefecta extitisset«.⁴ Régi törvényes nyelvünk is ismerte a heresnek ilyen tágabb használatát: így Szt. István törvénye szerint (II. k. 24. fej. 2. §.) »rex sit haeres«; Kálmán szabálya szerint (I. k. 20. fej. bev.) pedig: »possessio... successioneis quoslibet contingant successores vel haeredes«, a hol, szembeállítva ezt a tételt a következő 1. §.-al, nemcsak a többes szám és a synonyme használt successor jelenti a többféle örökösöket, hanem az 1. §. korlátozása már természetszerűleg maga után vonja, hogy a jelzett helyen tágabb kör örökléséről történt intézkedés. Az örökösnek tágabb jelentésére

¹) Fejér IV/2. 418. l. 1257. »ut et si eisdem solatia desint liberorum, tamen de propinquis suis... haeredes sibi instituere possint«, 377. l. 1256.

²) Vár. Reg. 154. e. (Kandra kiadás 278. l., Karácsonyi-Borovszky kiadás 1903. 175. l. 1213.) »fratrem suum... heredem constituit«. Fejér IX/7. 632. l. 1171. »Christum faceret heredem« VI/1. 228. l. 1292., II. 185. l. 1172.; V/2. 410. l. 1277. (u. a. Mon. Strig. II. 71. l.) »institutio heredem Ecclesiam«.

³) Mon. Strig. I. 451. l. 1258.

⁴) Wenzel XI. 237. l. 1231.; v. ö. Fejér VII/5. 396. l. 1274. »reliquit hereditatem filie sue... cum marito et heredibus eorum«, a hol általában örökösöket jelent; Hazai Okm. V. 1. l. 1199. »ne succedentibus alienis heredibus« kifejezés alatt örökös általában értendő, az oklevélben ugyanis egyenesen ki van fejezve, hogy az illető »homo sine herede«, vagyis fiú nélkül van és ép ezért intézkedik; Wenzel VIII. 408. l. 1272., a hol a »heredes heredumque successores« stereotyp kifejezése alatt örökösi jogutód rejlik, l. még Hazai Okm. V. 30. l. 1258., Wenzel V. 15. l. 1290. »heredes et successores«; v. ö. Illés: Házassági vagyoni jog 27. l. A szavatosság elvállalásánál is a »heres«-t ilyen tág értelemben használják, l. Illés: Szerződési jog 101. l., az ott felsorolt okleveleket. V. ö. Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240., itt a szűkebb és a tágabb értelmű »heres«-sel találkozunk ugyanegy helyen »si quis... fratrem uterinum habens sine herede decesserit, non dicatur sine herede decessisse.«

szolgál a jogutód classikus szava a »successor«: így nevezik az unokákat, a leánynegyedet követelőt,¹ a fiúsított nővéreket, a mint az oklevél szövege mondja: »domina E... unacum... dominabus .. in veros heredes et legitimos successores per ... Regem prefecta extitisset«. ² Van eset, midőn a fiúgyermek s talán más örökösök hiányát »absque successore legitimo« kifejezéssel fejezik ki.³ A királyi jogszabályozó kiváltságokban a »legitimi successores« minden esetre szélesebb értelmű használatát találjuk,⁴ sőt a régibb törvényhozás is ismeri ezt.⁵ A fiú- és leánygyermek együttes megjelölésére a »proles« fordul elő a »sine prolibus« ⁶ »prole caruerit« ⁷ szölamokban, sőt találkozunk még az ivadék jelölésére a posteritas, descendens kifejezésekkel is.⁸

Az örökös az öröklés útján bizonyos vagyontömeghez jut, a melyet örökségnek vagy hagyatéknek nevezünk. A hagyaték műszava a római jogi »haereditas«, mely már első törvényeinkben, főként az *ingatlan* vagyonbeli hagyaték jelzője, úgyhogy a fejlődés folyamán haereditas és ingatlan egyértelműek lesznek;⁹ vonatkozik ez nemcsak az öröklött, az adományi, hanem a szerzett birtokra is.¹⁰ A későbbi királyi jogalkotó rendezés és az okleveles anyag szintén szolgáltat e tekintetben adatokat.¹¹

¹ Wenzel VII. 183. l. 1244.

² Wenzel XI. 237. l. 1231.

³ Fejér IV/1. 287. l. 1243. a stereotyp »absque herede« helyett s ezért nem állapítható meg teljes bizonyossággal, vajjon csak fiút vagy más örököst is jelent.

⁴ Fejér IV/1. 329. l. 1244., IV/3. 393. l. 1268. (Karácsonyi i. m. 60. l.), l. Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240. »pro filio ... successores«.

⁵ Kálmán I. k. 20. fej. »successores vel heredes«.

⁶ Wenzel XI. 237. l. 1231.; l. Szt. István II. k. 24. fej. a bev.-ben fiú és leányról van szó, a 2. §. pedig e helyett csak »sine prole«-t említ.

⁷ Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240.

⁸ Zichy I. 7. l. 1254.

⁹ Hajnik: Magyar alkotmány stb. 323. l.

¹⁰ Kálmán I. k. 20. fej., hol az adományi, 21. fej., hol a szerzeményi birtok a haereditas, az utóbbiban haereditas emptitia-ról van szó; l. még. 1298: V. t.-cz. 7. §.

¹¹ Endl. Mon. Arp. II. 542. l. 4. p. 1276. »hereditates ... seu possessiones«; Fejér VII/5. 396. l. 1274. »hereditatem ... reliquit«; Hazai

A hagyatékot jelenti a »substantia«,¹ sőt a successio kifejezés is.²

Több örökös között a hagyaték hányadok szerint oszlik meg, az örökség hányadáról szólnak az oklevelek többnyire a »porcio«,³ némelykor a »pars«⁴ kifejezéseivel. A törvényhozás úgy említi meg a hányadot mint legitima pars-t,⁵ a jogalkotó szabályozás mint porcio hereditaria-t.⁶

A successio-t oly értelemben is használja a törvény, mint az örökösök egymásutánjának, az öröklési rendnek a szavát (Kálmán I. k. 20. fej. bev. »humana successio«).⁷

Megjelölik még az oklevelek az öröklési jogot, mint a szerzésnek a jogczimét a »hereditario jure contingere, possidere« szólamokkal, még pedig nem csak akkor, ha egy bizonyos földről⁸ vagy meghatározott birtokokról⁹ van szó, hanem

Okm. VI. 44. l. 1246. »quitquid possessionis et hereditatis ipsorum ubicunque posite«; VIII. 27. l. 1231. »volentes partiri inter se hereditatem ipsorum« kitűnik a későbbiekből, hogy birtokról van szó. Fejér VII/4. 242. l. 1298., Hazai Okm. VI. 456. l. 1300. »in omnibus hereditatibus ipsorum infranominandis« következik a különféle birtokok felsorolása.

¹ Hazai Okm. V. 1. l. 1199. »totamque ipsius substantiam . . . deuouit«, Fejér VI/2. 412. l. 1174. »de omni substantia disposui«, Wenzel I. 105. l. 1210. »omnis substantia ipsius filio . . . remaneret«; a substantia hasonló jelentését a germán jogban I. Heusler: Institutionen des deutschen Privatrechts. Lipse, 1885. II. 537. l.

² Mon. Strig. I. 452. l. 1258. »Item adiecit, quod medietatem Juris patronatus, quam ex successionem paterna se habere dixit«; Hazai Okm. VI. 44. l. 1246.

³ Fejér VI/1. 285. l. 1294., VII/5. 460. l. 1283., VI/2. 362. l. 1225., IX/7. 670. l., Wenzel XI. 237. l. 1231., Hazai Okm. VIII. 100. l. 1265., Zichy I. 7. l. 1254., Zalavárm. Okl. I. 46. l. 1264., Sopronvárm. Okl. I. 57. l. 1291. stb.

⁴ Hazai Okm. IV. 36. l. 1266. (Karácsonyi i. m. 56. l.), Wenzel X. 398. l. 1300., Fejér V/3. 303. l. 1285., Sopronvárm. Okl. I. 57. l. 1291., Zalavárm. Okl. I. 21. l. 1251. stb.

⁵ 1298 : V. t.-cz. 7. §.

⁶ Endl. Mon. Arp. II. 539. l. 15. p. 1273.

⁷ L. Mon. Strig. II. 489. l. 1300. »possessiones . . . a . . . cognato suo . . . ratione propinque successionis sibi legitime devolutas« itt a successio szintén az öröklési sorrend értelmében használatos.

⁸ Pl. Wenzel I. 58. l. 1146. »Predium . . . filie . . . concedo, ut . . . hereditario jure possideat«, Vár. Reg. 136. c. (Kandra 256. l., Karácsonyi 304. l.) 1235. »portio . . . in ius illius haeredis haereditario

ha az ingatlan vagyonból¹ vagy ingókból és ingatlanokból² álló egész hagyatékról beszélnek.

Az öröklés törvényes vagy törvényerejű szokáson alapuló voltát a »legitimus«³ jelzőn kívül, még a tisztán római jogi »intestatus« műszó is mutatja; lehet »ex testamento vel ab intestato succedere«.⁴

III. Az összehasonlító jogtudomány és a jogtörténet tanúsága szerint a jogélet kezdetleges szakában a törvényes, vagy a mi ezzel egyértelmű, törvényerejű szokáson alapuló öröklés⁵ meríti ki úgy szólván az egész öröklési jogot, sőt a legősibb jogrendezés nem is ismeri a végrendelkezést.⁶ A római jogi iure cederet«, 389. e. (Kandra 516. l., Karácsonyi 161. l.) 1213., »portionem... quae hereditario iure ipsum contingit«, Fejér IV/3. 315. l. 1266. »contulit unum praedium... quod habuit et possedit ab antiquo iure hereditario«, V/2. 593. l. 1279. »dimidietas ville... iure hereditario... collata«, Hazai Okm. VI. 135. l. 1265. bizonyos földrész »que ipsum hereditario Jure potuisset contingere«, Wenzel VIII. 206. l. 1268. »particulam terre fuisse de iure hereditario nobilium«.

⁹ Hazai Okm. VIII. 100. l. 1265. »insulam in Belmura et terram ad eandem pertinentem, que ipsos hereditario iure contingere potuisset« 172. l. 1275. »universas possessiones suas, quarum una Guedy, quam iure hereditario possidere se dicebat«.

¹ Hazai Okm. VI. 456. l. 1300. osztályt tesznek »in omnibus hereditatibus ipsorum... ipsos iure hereditario communiter tangentibus« Zichy I. 54. l. 1284. »possessiones... prout eos iure hereditario contingunt«, Hazai Okm. VII. 114. l. 1269.

² Hazai Okm. VII. 295. l. 1300. »servi ancille et possessiones... deuoluentur iure hereditario possidende«.

³ Wenzel XI. 237. l. 1231. »legitimos successores«, Fejér IV/1. 287. l. 1243., 329. l. 1244., VI/3. 393. l. 1268. (Karácsonyi i. m. 60. l.), l. még a 9. lapon felsorolt okleveleket a legitima divisio, pars-ra stb. nézve.

⁴ Mon. Strig. I. 451. l. 1258.; Endl. Mon. Arp. II. 542. l. 2. p. 1276. »Si vero quispiam... intestatus decesserit«, 469. l. 6. p. 1246. »Si vero intestatus decedet«, 451. l. 17. p. 1242., l. az 1298: XXVII. t.-cz. 2. §.

⁵ Törvényesnek fogjuk nevezni itt rövidség okáért.

⁶ Hajnik: Egyet. európai jogt. 89. l.; Lee: Historical jurisprudence. New-York, 1900. 48. l. (a babilonai öröklési jog), 82. l. (egyiptomi ö. j.), 133. l. (hindu ö. j.), 183. l. (görög ö. j.); Dareste: Études d'histoire du droit. Paris, 1889. 145. l. (örmény s más kaukázusi népek ö. j.), 190. l. (régí lengyel jog); Jireček: Das Recht in Böhmen und Mähren. Prága, 1865. II. r. 160. l., Будаповъ: ОБЗОРЪ ИСТОРИИ ПРАВА. Kiev, 1900. 473. l. (régí orosz ö. j.).

felfogás¹ világításában a törvényes öröklés a végrendeleti mellett háttérben áll s úgy jelentkezik, mint a végrendeleti öröklésnek pótlása. A viszony itt épen megfordított: míg a fejlődés kezdetén a törvényes öröklés mellett a végrendeleti alig jöhet számba, addig a római jog fejlődésében a törvényes öröklés annyira másodrangú lesz, hogy csak akkor lehet szó róla, ha nincs végrendelet, s ez a viszony kifejezést nyer már a törvényes öröklés elnevezésében is, mely »successio ab intestato« végrendelet hiányában való öröklés. A modern jogi dogmatika felfogása szerint² már ismét a törvényes öröklés lesz a kiinduló pont: a törvénynek a nagy akarata áll szemben az egyén, az örökhagyó akaratával s uralkodik e fölött, így veti meg a végrendeletkezés alapját s szabja meg érvényesülésének a körét. Kétségtelen azonban, hogy nagy különbség van *a régi és a mai jog törvényes és végrendeleti öröklésének viszonya* közt. Mert ha a római jog a legélesebben juttatja is kifejezésre e téren a lényeges különbséget a régi joggal szemben, kétségtelen, hogy a mai jogban is a törvényes öröklés jóformán elméletileg áll az egész öröklési rendszer élén, mert a valóságban a végrendeletkezés folyton folyvást növekvő gyakoriságánál fogva gyakorlati jelentőségének súlyából veszít. Már pedig a régi jogban a törvényes öröklés nem csupán a társadalom felfogásában tükröződik vissza mint az első, a legfontosabb, hanem az élet eseteinek legnagyobb részében is tényleg uralkodik.

A törvényes öröklésnek ez a túlsúlya természetes és szükségyszerű következménye annak a társadalmi életnek, melyet a letelepedett törzsek folytatni kezdenek. A kezdetleges gazdasági élet, a mely kizárólag a földművelés körül forog, s ennek akkor leghatékonyabb módját, a közös művelést vonja maga után, teszi szükségessé, főként a vérség köteléke által össze-

¹ Ez a római jog magasabb fejlődési szakának megfelelő felfogás. A történelmi kutatások mind valószínűbbé teszik azt a nézetet, hogy az ősi római jog sem ismerte a végrendeletkezést és hogy ott is a törvényes öröklés uralkodott egyedül a fejlődés kezdetén. L. Maine S.: Ancient law. London, 1870. 195. és köv. l., Fustel de Coulanges: Az ókori község (ford. Bartal). Budapest, 1883. 106. és köv. l.

² Grosschmid Béni: Magyar öröklési jogi előadások, 1893/94.

kapcsoltaknak, a családnak úgyszólván kizárólagos öröklését. Azok, a kik közös munkájukkal teremtik meg a társadalom fennállásának fizikai alapjait, kell hogy a jog által az öröklés útján is összefűzve maradjanak s így lehetővé tegyék a társadalom gazdasági létezését.

A törvényes öröklés jelentőségének ezt az általános jellemzését már a fejlődésnek abból a szakából vesszük, a midőn öröklésről, öröklési jogról a szó tulajdonképeni értelmében beszélhetünk s nem abból az ősrégi állapotból, a melyben még nincs öröklés, hanem a családi, házi vagyonszövetség teljes uralma. E szerint ugyanis, ha a vagyonszövetség valamely tagja meghalt, akkor az így kilépő tag helyét a többiek nem öröklési jogutódlásnál fogva, hanem a vagyonszövetség alapján foglalták el.

Ezt az állapotot jellemzi a magyar jogban Timon Ákos¹ a következőképen:

»A régi magyar jogban az öröklési jognak egyedüli alapját a nemzeti kötelek képezte. Kinek-kinek legközelebbi fiókona, atyafia szükségképeni örökös, a kit öröklési igénytől végakarati intézkedés által megfosztani nem lehet. A magyar jog kezdetben, éppen úgy mint a germán jog, végrendekezést és azon alapuló végrendeleti öröklést nem ismer. Ennek okát egyrészt a nemzeti birtokszervezetben, másrészt a szűkebb családi körhöz, a házhoz tartozók vagyonszövetségében találjuk. A földbirtok eredetében a nemzetségek közös tulajdonát képezvén, midőn abból a családfők egyéni birtoka kifejlődik, az ilyképpen elvált birtokrészeket továbbra is a nemzeti szállás alkatrészei gyanánt tekintették, a melyben csak a nemzetség tagjai részesedhetnek s a mely, ha a családfő örökös nélkül halna el, a nemzetséghez tér vissza, a nemzetség leg-

¹ Magyar alkotmány- és jogtörténet. II. bőv. kiad. Budapest, 1903. 362., 363. l. A vérség köteleke által összekapcsoltak szűlesebb és szűkebb köreinek, a nemzetségnek és családnak öröklését illetőleg ennek az öröklésnek előzményeit a fejlődés legelején, különösen a nemzeti kötelek és családi vagyonszövetség hatása alatt tárgyalja még az id. m. 306., 309. l.; különösen a családi vagyonszövetség elvének jelentkezését a Szt. István törvényében (II. k. 24. fej.) a Gurdézi tudósítása alapján fejtegeti a 325. és köv. l-on. Ez utóbbit bővebben l. az özvegyi jognál.

közelebbi tagjaira háromlik. Másrészt a vagyont, nevezetesen az ősi birtokot, úgy fogták fel mint családi vagyont, mely nem magát az egyént, hanem a családot, tehát együttesen azokat illeti meg, akik ugyanazon családátya hatalma alatt állanak. Ehhez képest kezdetben a családfő a családátya elhalatával, mint annak képviselője lép a családi vagyonba, nem az öröklési jog, hanem a vagyonközösség alapján.«

A magyar jog későbbi *okleveles* adatai abba a korba vezetnek, a melyet a törvényes öröklés uralkodási jellegének kidomborításával vázoltunk az előbb. Látni fogjuk, hogy a törvényes öröklés mily erővel nehezedik az egész jogéletre s milyen nehezen tud utat törni magának a végrendelkezés joga és korszakunk végéig milyen szűk körben mozog. Törvényhozásunk legelső emlékei is csak a törvényes öröklésről intézkednek.¹

Jogfejlődésünk túlhaladta a tiszta vagyonközösség állapotát. Tanuságot tesznek erről az egész okleveles anyag és a törvényes adatok, melyek az öröklést, az ilyenfajta jogutódlást, az örökös jogi helyzetét a terminológiában úgy, mint a jogviszonyok szerkezetében is világosan kifejezésre juttatják. Mert vajjon mi értelme volna a succedere, haeres, successor, haereditas, successio, porcio hereditaria, hereditario jure contingere, possidere kifejezéseknek, ha ezek nem az öröklési jogviszonyokat hivatvák kifejezni? A törvényes öröklés szabályozását nyújtják már törvényeink is² és még világosabban a törvényes öröklést rendezi a XIII. századbeli törvényhozás. Az okleveles anyag adataiból a következőkben fogjuk felépíteni a törvényes öröklés e korbéli szerkezetét.

Az első kérdés, a mely megoldást igényel, hogy ki lehet törvényes örökös, vagyis kik állanak törvényes öröklési kapcsolatban egymással, és hogy a törvényes öröklési kapcsolatban állók egymásután vagy egymás mellett mint jogosítottak az öröklésre? A jelen tanulmány ennek a kérdésnek a vizsgálatával foglalkozik. Ez után külön tanulmány tárgyává lesz

¹ Szt. István II. k. 24. és 35. fej.; Kálmán I. k. 20. fej.

² Szt. István II. k. 35. fej.; Kálmán I. k. 20. és 21. fej. L. Timon id. m. 363. s köv. l., különösen a 366. l. II. bek.-ben. E törvényhelyek közelebbi megvilágítását a munka később következő megfelelő helyein adjuk.

teendő az osztály kérdése, végül jön a végrendeleti öröklés kifejlődésének a bemutatása.

Megvizsgáljuk tehát az Árpád-kori törvényes öröklési rendet, még pedig az intézmények következő sorában, — a mely megfelel azok e korbeli jelentőségének és az okleveles adatoknak, — foglalkozunk: az ivadék (leszálló örökség), az oldalrokonok, atyafiak (ágrul ágra átszálló örökség) és az elődök (felszálló örökség) öröklésével, továbbá az özvegy öröklési jogával. Ez után kell tárgyalnunk azt a kérdést, hogy mi történik akkor, ha a most felsorolt örökösök nincsenek, hiányzanak: vagyis feltüntetjük a király, a város, az egyház öröklését s ezzel kapcsolatban emlékezzünk meg a királyi tiszttviselőnek, a földesurnak az öröklés során érvényesülő jogáról és az idegen urafogyott jószágában való öröklésről.

Az anyag formálásánál, a felépítésnél természetesen kötve vagyunk az anyag nyújtotta adatokhoz: az a rendszer, a melyben tárgyaljuk a törvényes öröklésnek itt felvetett kérdéseit, olyan, a milyent felállítani az adatok alapján lehetett. Mint az Árpád-kori magánjogi élet más területein, egyrészt az észlelés alá vonható anyag csekélyisége és hiányossága, másrészt a fejlődés kezdetlegessége kizárja akárminő teljes rendszer kiépítését, úgy itt is, és ezért csak ismételhetjük ez alkalmmal,¹ hogy az a kép, a melyet legrégibb magánjogunkról nyújthatunk, töredékes lesz e körben is. És épen itt, az öröklési jogban, ennek már közjogi vonatkozásainál fogva is, a fejlődésben ható erők küzdelme következtében még nagyobb hullámmal találkozunk mint másutt. Különösen a királyi jog és vérség tusája akadályozza az öröklési jog intézményeinek egységes kialakulását már ebben a korban. Fokozott óvatosságra van tehát szükségünk akkor, a midőn adatainkból következtetéseket akarunk levonni: az eredmények mérlegelésénél figyelembe kell venni azokat az ingadozásokat, a melyeket az egyik vagy másik erő túlsúlya hozott létre. Adataink sokszor nem a fejlődés állandó irányát, hanem csak azokat a hatalmas kilengéseket mutatják, a melyeket az erők folytonos küzdelme hozott létre. Akkor tehát, a midőn a törvényes öröklés e korbeli

¹ L. Illés: Ház. Vagyonj. 5., 6. l. u. a. Szerz. j. 4. l.

szerkezetéről beszélünk: ez alatt nem valamely tökéletes, minden részében összefüggő egészet értünk.

Olyan szerkezetéről van szó, a minőt lehet és szabad az adatok alapján nyugvó rendszerrel feltüntetni. Talán egyes részeiben világos, áttekinthető, más részeiben homályos, ki nem elégitő; néhol arányosan kiépíthető, másutt építő anyag hiánya miatt üres. Így talán még sem lesz a rendszer hibájául felróható, ha nem vehettünk kiindulási alapul ilyen vagy amolyan különbségeket s nem helyezhettük ezekre az egész tárgyalást, mikor nem találtunk adatokat, a melyek azokat a különbségeket megvilágíthatták volna. Csak az okleveles kutatás pozitív talaján mozoghattunk az adatok rendszerbe foglalásánál: olyan alapokra helyeztük az egészet, a mely a történelmi kritika próbáját kibírhatja.

MÁSODIK FEJEZET.

Leszálló örökség.

1. §. A fiú öröklése.

I. A leszálló örökség jelenti, hogy az örökhagyó után leszármazói örökölnek, még pedig első sorban és mindenki más előtt az ő gyermekei. A gyermekek öröklése a mai öröklési jogban is¹ a legerősebb, a többiekével szemben mintegy különvált; még inkább áll ez a régi jogban. A lényeges különbség az, hogy régente a fiú-ivadék más elbánásban részesült mint a leány. A fiú öröklése a legfontosabb s úgy természetére, mint körére nézve a legteljesebb.

Már az Árpád-kori törvényhozás legrégibb emlékei szólnak a fiú örökléséről. Így, midőn Szt. István (II. k. 35. fej.) az ingatlan feletti egyéni, szabad tulajdont megállapítja, kimondja, hogy a fiuk (filii) az atyák halála után »simili dominio succedant».² És ebben a tételben nemcsak az egyéni

¹ Szépen fejti ki ennek ethikai alapját Grossschmid Magy. öröklési jogi előadásaiiban 1893/94.

² »Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque priorum simul et donorum regis dominetur dum vivit, excepto, quod ad episcopatum pertinet et comitatum, ac post eius vitam filii simili dominio

tulajdonjognak az ivadékra való kiterjesztése foglaltatik, hanem a fiúörökös jogutódlása is nyilvánul.¹ Ha az Admonti-codex variánsát nézzük, ugyancsak idevágna e törvénynek az az intézkedése, hogy a király élete elleni fondorkodás vagy országárulás miatt fővesztésre ítélt és kivégzett javai ártatlan fiainak maradjanak meg: »bona vero illius filiis innocentibus inremota sint remanentibus salvis.«² Ebben a szövegben is benne van a fiúk öröklésének az elismerése. Az özvegyi jogról intézkedő részekből is következtethető a fiúk öröklése, mert az újból férjhez ment özvegy az árvák javaiból »nihil omnino sibi vendicet« s ha nincsenek gyermekek, az özvegyet akkor is csak a haszonélvezeti jog illeti meg, mert halála után a férj rokonaira száll a vagyon.³ Ezen intézkedéseket összevetve: innét is kivonható a gyermekek s ezek közt a fiú törvényes öröklésének elsősege. Világosan és minden kétséget kizárólag szól Kálmán, midőn a nem Szt. István királytól adományozott birtokra nézve megállapítja, hogy az »de patre descendat ad filium« és még egyszer ismétli e tételt, a testvér halála után ennek fiait, mint örökösöket állítván oda.⁴ A XIII.

succedant.« Az Admonti codex szövege szerint (Corpus Juris Hung. Milleniumi kiad. Szerk. és magyarázó utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1899.; itt jegyezzük meg, hogy Szt. István és Kálmán törvényeinél, valamint az aranybullánál főként ezt a kiadást használtuk a munka egész folyamán; a többi szövegkiadásokat, a hol használjuk, megjelöljük.) Nagy Gyula szövegkiad., v. ö. Marczali: Enchiridion 77., 78. l., Wenzel I. 12., 13. l.

¹ L. Timon id. m. 363. l.

² A 2. és 3. §: »Nec pro ullis causa reatus detrimentum bonorum suorum paciatur quis, nisi consiliatus mortem regis aut traditionem regni fuerit (i. e. consiliatus) vel in aliam fugerit provinciam, tunc vero bona illius in regiam veniant potestatem. Ast si quis in consilio regie mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sententiae, bona vero etc.« (l. a szövegben).

³ Szt. István II. k. 24. fej.

⁴ I. k. 20. fej.; a 21. fej.-ben »Haereditas emptitia nulli haeredi auferatur« tételnél lehet a haeres-t tágabb értelemben vett örökösnek és nem csak fiúgyermeknek venni, és így ebben a törvényes helyben nem tisztán a fiú örökléséről lehet szó. Így Frank (Közigazság törvénye. Budán, 1845. I. 518. l.) a fent id. helyre azt mondja: »annyi mint nulli cognato auferatur«. Hogy tágabb rokoni kör örökléséről akartak intéz-

századbeli törvényhozás, élén az aranybullával (1222:IV), a fiú öröklését már oly törvényszerkesztési formában tünteti ki, hogy csak fiúörökös hiányában állítja fel öröklési szabályait. Mindig abból indul ki, hogy az örökhagyónak *nincs* fia: »sine filio decesserit«. Ez a negatív stilus fejezi ki egész plastikusan, hogy a fiú öröklése milyen természetes, erős; hogy nem is lehet addig másféle öröklésről beszélni, míg fiú van. Sőt ezután már a törvényhozás nyelve is csak úgy ismeri a fiúörököst, mint a »heres«-t: a fiú az igazi, a tulajdonképeni örökös.¹ Ezért a fiú nélkül elhunyt »sine herede« van.² Az 1298. évi V. t.-cz. 7. §-a szerint a hatalmaskodók »haeres«-ei »propter excessus parentum«³ megfosztatnak az örökségüktől s ezt: »legitima parte haereditatis denudati« szólammal fejezi ki a szöveg, a melyből kiviláglik, hogy a heres-nek törvényes örökrésze van.⁴ Ilyen élesen domborodik ki a fiú örökösi minőségének kiválósága, minden más öröklést kizáró elsőbbsége

kedni, arra látszik mutatni az előző fej.-tel való összefüggés, a közvetlen megelőző hely (1. és 2. §.) ugyanis a rokonság öröklésének korlátozását mondja ki s talán ezzel szemben kellett a szerzeményi jószágnál továbbra is biztosítani a rokonság tágabb körének öröklését.

¹ Timon (jd. m. 364. l.) levezetése szerint a régi magyar jog nemzetségi elvéhez képest a nemzetség összes tagjai szükségképeni örökösök voltak. Azonban a királyi hatalom törekvése, hogy a nemzetségi joggal szemben a királyi jogot a szállásbirtokokban is érvényre emelje és fiutódok nem létében a háramlási jogot biztosítsa, azt eredményezte, hogy hovatovább csak a fiutódokat tekintik szükségképeni örökösöknek, csak ilyenek létében nincsen helye sem élők között, sem halálesetre szóló rendelkezésnek, miért is a XIII. század decretumai és oklevelei már csak a fiutódokat nevezik haeres-nek.

² 1231: XI., 1267: VI., IX. (»non habens haeredem«), 1290: XXXII. t.-cz.

³ A »parens« nemcsak a rokonság kifejezésére használatos (a mint pl. a Szt. István II. k. 24. fej.-ben is találjuk), hanem a szó tulajdonképeni értelmében is t. i. mint szülő, l. erre pl. a Hazai Okm. VII. 114. l. 1269., a hol »a primi eius parentibus (u. o. lejjebb »ab atauis primis parentibus, et progenitoribus suis«), atauis et progenitoribus suis in univervis possessionibus suis . . . habuissent . . . diuisionem« világosan az *összszülők*re utal, midőn parentes-ről beszél.

⁴ Szt. László (IV. k. 6. fej. 1. §.) törvényében is az »exceptis partibus filiorum« kifejezésében a törvényes osztályrész jelöltetik meg.

már a törvényekben s ez vezet át a jogalkotó szabályozás ismertetéséhez.

II. A király által osztogatott kiváltságlevelek, valamint általában a jogalkotó szabályozás szövegezésében szintén a most említett negatív formula uralkodik: a sine herede, herede carens elhalt utáni jogviszonyok rendezéséről van szó.¹ Hogy a heres fő értelme itt is a fiúörökös, kitűnik azokból az esetekből, midőn a fiúgyermeket nélkülöző atya után leányai örökölnék;² vagy a leányai javára ilyen esetben végintézkedési jogot gyakorolhat.³ Vigyáznunk kell azonban a heres jelentésére, mert — a mint már a terminológiánál említettük — más örököst is fedhet, a mint kifejezetten mondja az egyik »libertas« szövege »Si quis autem hominum sui heredis solacio careret, *id est filio et filia*«. ⁴ Előfordul, hogy egyenesen »filius«-t mondanak, midőn a fiú hiányát jelölik meg,⁵ több ízben a »sine solacio liberorum« ⁶ vagy még »prole caruerit« kifejezésekben kell keresni a fiúörököst is.⁷

III. Nézzük most már mint erősíti meg az élet a törvényhozás, jogalkotó rendezés tételeit.

¹ Endl. Mon. Arp. II. 506. l. 2. p. 1265., 463. l. 10. p. 1243., 467. l. 6. p. 1244., 446. l. 14. p. 1238., 406. l. 3. p. 1209., 443. l. 2. p. 1234., 552. l. 7. p. 1279. (u. a. Fejér V/2. 525. l.), 544. l. 3. p. 1277., 539. l. 15. p. 1273. (u. a. Fejér V/1. 87. l.), 454. l. 16. p. 1242. (u. a. 511. l. 19—20. p.).

² Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243. (u. a. Fejér IV/1. 279. l.), 469. l. 6. p. 1246. (u. a. Fejér. IV/1. 440. l.), 450. l. 11. p. 1240. (u. a. Fejér IV/1. 194. l. Hazai Okm. III. 5. l.).

³ Endl. Mon. Arp. II. 399. l. 2. p. 1201. (u. a. Fejér II. 387. l., V/1. 181. l.).

⁴ U. o. 472. l. 8. p. 1247. (u. a. Fejér IV/1. 455. l.).

⁵ Fejér: IV/3. 517. l. 1269. »sine filio decesserit«.

⁶ Mon. Strig. II. 313. l. 1292., Fejér V/3. 158. l. 1283., Endl. Mon. Arp. II. 504. l. 4. p. 1263., Fejér VII/1. 362. l. (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.) »sine liberis decedentibus«.

⁷ Endl. Mon. Arp. II. 457. l. 4. p. 1242. (u. a. Fejér IV/1. 264. l.), 497. l. 5. p. 1257. (u. o. Fejér IV/2. 416. l.), v. ö. u. o. 434. l. 3. p. 1231. (u. a. Fejér III/2. 257. l.) »sine heredibus« ugyanigy, 481. l. 8. p. 1252. (u. a. Fejér IV/2. 164. l.), Fejér IV/1. 278. l. 1243. »heredum careret«, Wenzel III. 206. (selmeczi jogkönyv) »erbnn« alatt első sorban fiú értendő.

Az okleveles anyagban is a »sine herede decedere« igen gyakran előforduló stereotyp szólama alatt a fiúörökös hiányát kell érteni: a heres tehát a gyakorlati, mindennapi életben is főként és első sorban a fiú.¹ Ugyancsak feltaláljuk az »absque liberorum solatio; sine liberis;² sine prolibus³« kifejezéseket, sőt a »filius« egyenes megnevezését,⁴ a hol mindenütt a fiú közvetlen öröklése nyilvánul meg.⁵

A fiú örökjogának a természetét világítja meg az az okleveles hely, a mely szerint, ha az örökhagyónak fia van, »extunc omnes et omnimodas possessiones suas hic filius suus iure geniture possidebit et habebit«;⁶ a fiut az öröklés a nemzésnél fogva illeti meg, még pedig »iure necessario« tehát szükségképen.⁷ A fiú »loco patris successit«,⁸ mert a vagyon az atyáról a fiúra száll,⁹ a mint előbb láttuk, a természet erejénél fogva szükségképen, s ezért, ha az elhunyt atyának

¹ Zichy I. 54. l. 1284. »sine herede decessisset«, Wenzel IV. 177. l. 1279., Fejér V/3. 26. l. 1280., VII/3. 81. l. 1278., IV/1. 21. l. 1235. »absque heredex«, Hazai Okl. 167. l. 1298., Hazai Okm. VII. 26. l. 1243., VIII. 120. l. 1269., VI. 135. l. 1265., Sopronvárm. Okl. I. 54. l. 1291.; a többes számban »heredum se carere solatio«, Hazai Okm. VIII. 172. l. 1275. »haeredum solatio destitutus«, Fejér V/2. 84. l. 1273., 340. l. 1276., 463. l. 1278., Wenzel IX. 264. l. 1279.; l. még Mon. Strig. I. 116. l. 1158., Zalavárm. Okl. I. 39. l. 1261., Hazai Okl. 131. l. 1291., Wenzel VII. 285. l. 1249. stb.; az okleveles nyelvben is előfordul a heres tágabb körű jelentése, pl. így: »heredem uel heredes non habuerit, hoc est nec filium, nec filiam«, Hazai Okm. VI. 370. l. 1291.

² Fejér V/2. 445. l. 1278., IV/1. 340. l. 1244., III/1. 313. l. 1221., IV/2. 377. l. 1256. »si desit eis solatium liberorum«; IV/3. 44. l. 1261. »liberorum solatio careat«, Hazai Okm. VIII. 66. l. 1256.

³ Wenzel XI. 237. l. 1231.

⁴ Hazai Okl. 114. l. 1289. »sine filio decedentis.«

⁵ V. ö. Illés: Ház. Vagyonj. 27. l. 5. j., 38. l. 8. j., 44. l. 7. j.-ben felsorolt oklevelekkel, a melyekben a női vagyon (hitbér, parapherna, res allatae) fizetésére kötelezettek örökösei közt (a rokonok) a fiú szerepel.

⁶ Hazai Okm. VI. 370. l. 1291.

⁷ Mon. Strig. I. 451. l. 1258. »ut heredes et eam quasi iure necessario pacifice perpetuo possidere«.

⁸ Hazai Okm. VIII. 213. l. 1281.

⁹ Hazai Okm. VI. 421. l. 1296. »porciones in primis, ... Merk comitem patris ... Thome, et Petrum ... patrem Nicolai, contingebant nunc ad iura ... Thome et Nicolai cedentibus«.

nincsen porciója valamely vagyonban, a fiúnak sem lehet:¹ így hárul a vagyon az ősökről, az elődökről, a fiukra.²

2. §. A leány öröklése. Leánynegyed (quarta).

I. Törvényhozásunk legelső emlékei egyenesen nem szólnak a leány örökléséről. Az özvegyi jognál előforduló³ »sine prole« kifejezés alatt lehet ugyan már a leányt is érteni, mert a proles a szakasz bekezdésében előforduló »cum filiis et *filiabus*« kitételek helyett használtatik s így a leánygyermekre is vonatkozik. A törvényhozás más helyei azonban már kifejezetten csak a fiú öröklését állapítják meg.⁴

¹ Fejér VI/2. 269. l. 1300. »Pater eorum nullam in castro habuerit porcionem, ita et ipsi porcione castri omnino carerent.«

² Hazai Okm. VII. 114. l. 1269. »a primi eius parentibus, ataus et progenitoribus suis in universis possessionibus... habuissent diuisionem«, VIII. 247. l. 1286. »porcio comitis Benedicti avunculi ipsorum« v. ö. VI. 421. l. 1296.

³ Szt. István II. k. 24. fej.

⁴ Szt. István II. k. 35. fej., Kálmán I. k. 20. fej. Valószínű, hogy a legrégibb törvényeinknek ez a szövegezése, ez a hallgatása megfelelt a tényleges állapotnak, a mely szerint a leányok örökösödési joga a fiúk mellett háttérbe szorult vagy talán nem is létezett. Ily irányban magyarázta e jelenséget Hajnik (Magy. alk. és jog. 326. l.); szerinte a nőtutódok részeltetése a rendszerint fegyverrel szerzett és a nemzetségnek fentartására rendelt birtokban, ezt idegen nemzetség kezére jutatta volna, mi a magyarnak élénk családi érzetével és birtokfelfogásával egyaránt ellenkezett: »Ugy látszik, hogy régente a nőtutódok a fiörököstől csak illő tartást követelhettek, s férjhez menve, kiházásitást, azt, mit a későbbi magyar jog a hajadoni jog (jus capillare) alatt ért. Később, mint azt első ízben az aranybulla említi, a leánytutódoknak kijárt az apai ősi birtok negyede is«. Timon a nemzetségi kötelék és családi vagyonközösség ősi intézményeinek lényegéből és hatásaiból vonja le és magyarázza, hogy a nők kezdetben teljesen ki voltak zárva a nemzetségi kötelékre támaszkodó ősi vagyonból. Szerinte, míg a nemzetségi kötelék a birtokjog terén teljes erejében fennállott, a nők öröklési igényével a családi vagyonban egyáltalán nem bírtak. A leánygyermekeket, ha férjhez nem mennek, a családi közös vagyon együttes élvezete illeti meg, a mit a későbbi jogfejlődés hajadon jognak (jus capillare) nevez; ha pedig házasságra lépnek, az ősi vagyonból rangszerű kiházásitást igényelhetnek. A kiházásitás (allatura uxorea) már eredetében az ősi vagyon terhe, melyet a nemzetség nőtágja atyafiatól, atyja ősi vagyonának örököseitől igényelhet. Ebben keresendő szerinte a leánynegyed (quartalitium) eredete.

Az első törvényes hely, a hol a leány örökjoga egyenesen biztosítást nyer, az aranybullának a leánynegyed (quarta) megállapító intézkedése. A leánynegyed azonban már az oklevelek világában jelenik meg, s így mielőtt behatóbban és külön foglalkoznánk vele, szükséges megismernünk a többi adatokat is.

A jogalkotó rendezésben a leány nem egyszer kifejezetten mint örökös szerepel, még pedig a fiúörökös hiányában ez után. A szepesi nemesek libertasában olvassuk, hogy a »sine herede«, azaz fiúörökös nélkül elhunyt minden ingó és ingatlan vagyonában, ha van leány, az örökösödjék; az örökösödés további feltétele, hogy férjhez menjen.¹ A fugyermek és végrendelkezés nélkül elhalt kereszturi lakos vagyona leányára száll.² A fiúgyermeket nélkülöző részére a végrendelkezési jogot megállapító libertas is, minthogy családbeliek részére adja meg a rendelkezési jogát, a leányokat első sorban említi meg, mint a kikre így szállhat a hagyaték.³ Ez az adat tehát közvetett úton mutat reá a leány öröklésére a fiú után.

Van eset, midőn a heres fogalmában a leány a fiú mellett foglal helyet,⁴ máskor ismét csak az örökhagyó fia és uterinus fivére után jön.⁵

(L. különösen a nemzetségi kötelék és családi vagyonközösség intézményeinek hatásait Timon id. m. 307., 309., 329., 368., 369. l.)

¹ Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243. (u. a. Fejér IV/1. 279. l.) »Item si quis de ipsis sine herede decesserit, uniuersa bona, tam mobilia quam immobilia ipsius, cui filia si habeat, uel relicta si nupserint succedant.« A férjhez menetel feltételére nézve l. az V. fej.-ben II. a. felhozottakat.

² Endl. Mon. Arp. II. 469. l. 6. p. 1246. (u. a. Fejér IV/1. 440. l.) »Item de rebus morientis sine herede . . . si uero intestatus decedet, deuoluuntur bona sua ad uxorem uel ad filiam suam si habet.«

³ U. o. 399. l. 2. p. 1201. (u. a. Fejér II. 387. l., V/1. 181. l.) »decernimus, ut qui ex iisdem herede carerent, liberam disponendi . . . habeant facultatem, et ad filias neptes, nepotes seu alios . . . bonorum suorum uniuersitas deuoluatur.«

⁴ Endl. Mon. Arp. II. 472. l. 8. p. 1247. (u. a. Fejér IV/1. 455. l.) »Si quis autem hominum sui heredis solatio careret, id est filio et filia.«

⁵ U. o. 450. l. 11. p. 1240. (u. a. Fejér IV/1. 194. l. Hazai Okm. III. 5. l.) »si uero fratrem uterinum non habuerit, medietas bonorum decedentis ad uxorem et filiam uel filias, si habuerit, legitime deuoluatur.«

Többször a leány öröklése nem jut külön kifejezésre, mégis azt kell tartanunk, hogy a selmeczi jogkönyv »erbnn«¹ »on kynd« kitételeiben ép úgy bennértetik mint a proles, sine heredibus, heredum, liberorum, (solatio) szavaiban,² a melyekkel már nemcsak a polgárok részére osztogatott kiváltságlevelekben, hanem a nemesek számára kiállított egyes oklevelekben is találkozunk.³ Ezekben az esetekben a leány öröklése a fiúéval egyenlőnek tűnik fel.

A fiú és leány öröklési jogának a viszonyát az egyenjogúság tekintetében ezen adatok alapján eldönteni nem lehet. Mert ha vannak is esetek, a midőn a leány a fiú mellé soroztatik, ezzel még nincs kifejezve az egyenlőség. Okleveles adataink jelzett kitételeiben csak annyi van, hogy a fiú- és leánygyermek örökölnék, de nincs benne az, hogy egymás mellett. Rendszerint csak azt mondják meg, hogy a gyermekek: fiúk és leányok hiányában mi történjék? Legyen-e a rokonságnak avagy a királynak öröklési joga, végrendelkezhetik-e az örökhagyó?

A mellett, hogy a leányok öröklése ebben a korban a

¹ L. Király János: Pozsony város joga a középkorban (Budapest, 1894. 156. l.) cz. művében mondja: »Az itt (t. i. Selm. jkv. 1. p.) föl említett »örökösök« alatt minden esetre első sorban a *lemenők* lesznek értendők«, tehát úgy a fiúk, mint a leányok.

² Wenzel III. 206. l., Endl. Mon. Arp. II. 497. l. 5. p. 1257. (u. a. Fejér IV/2. 416. l.) »si . . . prole caruerit«, 457. l. 4. p. 1242. (u. a. Fejér IV/1. 264. l.), 481. l. 8. p. 1252. (u. a. Fejér IV/2. 164. l.), 434. l. 3. p. 1231. (u. a. Fejér III/2. 257. l.), 542. l. 1. p. 1276. (u. a. Fejér VI/2. 400. l.) »si heredibus . . . caruerint«, Fejér IV/1. 278. l. 1243., VII/1. 362. l. (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.) »sine liberis decedentibus«, Endl. Mon. Arp. II. 504. l. 4. p. 1263., Mon. Strig. II. 313. l. 1292.

³ Fejér IV/2. 377. l. 1256. Comes Nana, de genere Kalani részére; III/1. 313. l. 1221., kegyúri joggal bíróról van szó, IV/1. 340. l. 1244. Philippus comes; V/2. 445. l. 1278. »Nobiles viri« v. ö. V/3. 158. l., 1283. nobiles, Hazai Okm. VIII. 66. l. 1256., Fejér IV/3. 44. l. 1261., Wenzel XI. 237. l. 1231. nemes nő »sine prolibus« halt el, l. még Hazai Okm. VI. 371. l. 1291. »si . . . heredem uel heredes non habuerit, hoc est nec filium, nec filiam«. Hasonló terminológiát találunk a germán jogban; ha csak egyszerűen liberi-ről van szó, fiúkat és leányokat kell alatta érteni, sőt rendszerint a filii kifejezés sem jelenti csupán a fiúkat, l. Heusler id. m. II. 573—574. l. és a 4. jegyz.

fiúké mellett háttérbe szorult, erős bizonyosságot szolgáltatnak a osztálylevelek. Az örökségi osztályokról bőséges tudomást nyújtanak nekünk a korbeli oklevelek, s több mint feltűnő jelenség, hogy olyan ritkán fordulnak elő bennök a leányok. S ha közelebbről megvizsgáljuk azt a néhány esetet, a hol kivételesen nem a fivérek vagy atyafiak állanak egymással szemben, mint az esetek nagy többségében, hanem a fivér és nővér, akkor egész világosan látni fogjuk, hogy milyen természetű a leány öröklési joga. Midőn a Buken nemzetségből való nemes Vidfi Miklós leányai édesfivérükkel (*fratre earum carnali*) bizonyos földterületen megosztóznak (*inter ipsas diuisionem huiusmodi concordam et pacificam factam fuisse*), megtudjuk, hogy az osztályrészt »*ratione quarte sive pro quarta ipsarum*« kapják.¹ Más esetben² olvassuk, hogy a Tamás bán két fia osztályt tesz egymás között az egész hagyatékban, intézkedés történik minden birtokról, és érdekes, hogy csak az oklevél végén említik meg nővéreiket. Érdeemes megfigyelni a szófordulatot is, a melylyel a leányok bele kerülnek az osztályba: »*In fine uero adiecerunt, quod thomas (a bán) IIII filias habuisset et prouentus uinee . . . contulisset eisdem donec essent matrimoniali copula coniugate*«. Tehát csak mellékesen odavetik, hogy a leányok az atyjuktól nekik adott szőlő jövedelmét élvezik, míg férjhez nem mennek, mert akkor ez is visszaszáll a fivérekre.

Az előbbi esetben tehát csak a leánynegyed érvényesítéséről van szó, az utóbbiban pedig a tulajdonképeni osztálytevő

¹ Zichy I. 7. l. 1254.

² Hazai Okm. VII. 23. l. 1237.; v. ö. Fejér IV/3. 253. l. 1264.; hol olyan föld eladásáról van szó, a melyet az atya fiának és leányának közösen hagyott »*terram . . . quam Domina uxor Ivanch ad maritum suum delatam in terminis vitae suae Johanni . . . filio suo et filiae suae uxori Moch . . . reliquerat, communiter possidendam*«, itt tehát a leány kiházásítás fejében (l. Illés: Ház. Vagyonj. 46—47. l.) nyerte az illető föld birtokát; szintén kiházásításképen kapott szolganőrökről van szó abban az osztálylevélben, a melyben a fiúk osztoznak az atyai hagyatékban és csak mellékesen emlékeznek meg a levél végén bizonyos szolganőről, a kit nővérük kapott: »*Praeterea dixerunt . . . ancillam . . . comes thobias (az atya) cum filia sua uxore petri . . . tradiderat, que Domina personaliter conparuit licet citata non fuerit*«, tehát őt az osztályhoz meg se idézték. Hazai Okm. VII. 295. l. 1300. (l. Illés u. o. 43. l.).

fivérek mellett az atya által nyújtott csekély terjedelmű és korlátolt haszonélvezet jogában részesülnek a leányok.

Mielőtt áttérnénk a leánynegyed tárgyalására, a melyet az itt következőkben figyelmen kívül hagyunk, a most ismertett adatok alapján igyekszünk felállítani a leányok öröklésére vonatkozó tételeinket. Teljes positivitással csak annyit lehet mondani, hogy ebben a korban már volt a leánynak is öröklési joga s ez a fiúé után következett. Tudunk-e felelni azonban hasonló biztossággal arra a kérdésre, hogy milyen vagyoni körben érvényesült ez az öröklési jog? Szétbontva a kérdést: vajjon teljesen ki volt-e zárva a leány öröklése az ősi vagyonból úgy, hogy akár volt fiúgyermek, akár nem, a leányra semmi sem szállhatott abból,¹ mert ha fiú volt, akkor egyedül az örökölte az ősi vagyont, ha nem volt, utána a rokonok, az atyafiak következtek, vagy a szerzeményi vagyonban egyenlő rész illette-e meg a nőt a fitestvérével?

Láttunk eseteket, midőn a fiúörökös hiján a leánygyermek »universa bona, tam mobilia, quam immobilia«² örököl, vagy a »rebus« »bona«,³ minden megkülönböztetés nélkül »bonorum«⁴ kifejezéseivel jelzett vagyon száll reá. Vannak ismét esetek,⁵

¹ Természetesen kivéve a quartát.

² Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243. szepesi nemesek.

³ U. o. 469. l. 6. p. 1246.

⁴ U. o. 450. l. 11. p. 1240.

⁵ A polgárságra és jobbágyságra nézve: Endl. Mon. Arp. II. 497. l. 5. p. 1257. »bona«, 457. l. 4. p. 1242., 481. l. 8. p. 1252. »omnia bona«, 434. l. 3. p. 1231. »pecunia«, 542. l. 1. p. 1276. »possessio« vagy »bona«, 504. l. 4. p. 1263. »de omnibus rebus«, Fejér IV/1. 278. l. 1243. »de universis bonis«, VII/1. 362. l. (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.) »bona omnia tam mobilia, quam se moventia et immobilia«, Mon. Strig. II. 313. l. 1292. »de bonis sive rebus«, Wenzel III. 206. l. (»selmeczi jogkönyv«) »alles sein guet«; — a nemességre nézve: Fejér IV/2. 377. l. 1256. »de omnibus possessionibus suis tam hereditariis, quam emittiis«, ugyanígy V/2. 445. l. 1278.; III/1. 313. l. 1221. és IV/1. 340. l. 1244. adományi possessio; V/3. 158. l. 1283. »possessiones... permutationis, seu regiae donationis, seu alio quocunque iusto titulo deuolutas«; IV/3. 44. l. 1261. »de possessionibus suis haereditariis, emptitiis, onatitiis, seu quocunque alio modo habitis... ac de omnibus rebus suis mobilibus et immobilibus«; Wenzel XI. 237. l. 1231., Hazai Okm. VIII. 66. l. 1256. possessio.

midőn gyermekek hiányában, a kik alatt mindkét nemű gyermekek érthetők, történik intézkedés s ezekben az adatokban találkozunk a legkülönbélebb vagyonnemekkel: ingó és ingatlan, öröklött, vett, cserélt birtok, adományi jószág mind előfordulnak. Minthogy az általános szabályozás vagy az egyes intézkedés e vagyonnemekre nézve ép azért történik, mert nincsen ivadék, következtethető, hogy ivadékok létében ezeket illetné s mert az ivadék neme nincs meghatározva, sőt a használt kifejezések fiúra és leányra egyaránt utalnak, következtethető, hogy a leányok is részesültek volna a hagyatékban.

A felsorolt esetek közül a polgársághoz, jobbgysághoz tartozókra vonatkozók alapján a polgárságra, jobbgyságra nézve mégis csak annyit lehet positive állítani, hogy fiú hiányában a leány örökölt a vagyon természetére való tekintet nélkül. Fiú létezése mellett is áll ez a tétel, csak azt nem tudjuk megállapítani, hogy ez esetben milyen mértékben — egyenlően avagy kisebb részben — részesült a leány.

A nemesekre vonatkozó esetek nyomán ¹ itt azt lehetne mondani, hogy a rendelkezés arra szól: »ha nincsenek gyermekek«, tehát míg vannak, addig a vagyonban örökölnék, de milyenben (ősi vagy szerzett), milyen mértékben, nincs kifejezve.

II. És most áttérhetünk a *leánynegyed* (quarta filialis, quartalitium) ² tárgyalására. ³ Már említettük, hogy a törvény-

¹ A szepesi nemesekre nézve egyenesen meg lehet állapítani, hogy a fiú hiján az egész vagyonban, úgy az ingóban, mint ingatlanban, örököl a leány.

² Fejér VII/5. 251. l. 1236., IV/3. 340. l. 1263. quartalitium; III/2. 490. l. 1231. »super quarta parte filiae« köti az egyezséget az anya, kielégítettnek jelenti ki magát »pro parte filiae« és megerősítettik pecséttel a levél »ne ea, quae in ius mulieris (az anya hitbére) et filiae suae sunt assignata subtrahantur ab eisdem«; Hazai Okm. VI. 364. l. 1291. »quarta filie«.

³ Timon (id. m. 329., 369. l.) szerint a kiházításban (allatura uxorea), mely már eredetében az ősi vagyon terhe és mint ilyen az atyafiaktól, az ősi vagyon örököseitől követelhető, keresendő a leánynegyed eredete. A nők ugyanis kezdetben a nemzetségi vagyonban öröklési igénynyel egyáltalán nem birtak, hanem csak illendő eltartást és férjhezmenetelük esetén kiházítást igényelhettek, ennek alapján nyertek később az ősi vagyon negyedrésszére öröklési igényt.

hozás először az aranybullában foglalkozik a negyeddel. Az 1222 : IV. t.-cz. lényege az, hogy az a nemes, a kinek nincs fiú-örököse, szabadon rendelkezhetik a birtokáról, vagyis a végrendelkezési szabadság elvét fejezi ki a törvény.¹ Ezen főtétel kimondása teszi szükségessé, hogy megemlékezzék a törvényhozás az elv korlátozásáról is, a mely a leánygyermek törvényes öröklési jogát hivatott védeni a végrendelkezési joggal szemben. Ez a törvényhely közvetve kimondja a fiúgyermek törvényes öröklését (ezt jelenti, hogy a rendelkezés fiú hiányában biztosítatik); de felállítja a leány törvényes öröklési jogát is, mint korlátozását a fiú hiján beálló szabad rendelkezés elvének.

A törvény szövegezésének ez a módja megfelel a korbeli (egykorú és megelőző) európai törvényhozás felfogásának és eljárásának. A midőn a végrendelkezés joga lassankint utat tör magának, szükségessé válik, hogy bizonyos örökösök joga a rendelkezési szabadsággal élők esetleg indokolatlan és méltánytalan intézkedéseivel szemben biztosíttassék. Előbb a régibb jog állapotában ez fel sem merülhetett, hiszen a germán jog ősi elvei szerint minden örökös szükségképeni örökös, hiányozván a végső rendelkezés vagy a kitagadás lehetősége.

A fejlődés azon szakában, a mely a végrendelkezési jogot megtermi, természetesen első sorban a leány jogi helyzetét kellett biztosítani, mert vele szemben lehetett legérzékenyebben élni a szabad rendelkezéssel. Hiszen a fiúgyermek még ekkor is szükségképi örökös oly értelemben, hogy csak nem létezése esetére adják meg a szabad rendelkezés jogát. Itt tehát a római jogi pars vagy portio debita, legitima támad fel, azonban mégis a római jogtól eltérő alakban. A germán jogi kötelesrész ugyanis abban áll, hogy bizonyos személyek az elhunyt után ipso facto örökösök, a kiket az örökségnek törvényhozásilag kijelölt részétől nem lehet megfosztani. A hagyaték bizonyos

¹ Szükséges volt ezt kimondani azért, mert az adománybirtok terjedése és a királyt ott megillető háramlási jog azon elv felállításához vezetett, hogy mindenkinek birtoka egyenes ága kimultával a királyra száll és a rendelkezés a felett s a távolabbi családtagoknak abban való részesedése merően a király kegyelmétől függ. Hajnik: Magy. alk. és jog. 321. l.

részéről az örökhagyó nem rendelkezhetik. A római jogi felfogás ezzel szemben az, hogy a végrendelkező elvileg az egész vagyonáról rendelkezhetik, de az csak úgy áll meg, ha bizonyos legközelebb álló személyekről gondoskodik. Mig a római jognál a szabad rendelkezés a szabály és a kötelesrész ez alól a kivétel, addig a germán jog szerint a szabad rendelkezés a kivétel, a mely a hagyatéknak csak megállapított részén túl maradó vagyonban gyakorolható.¹ Ezért bocsátja előre az aranybulla idézett szakasza, hogy ha a nemes ember fiú nélkül meghal, a birtokának negyedét a leánya kapja (si quis serviens² sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat), s ezután mondja ki a nagy elvet, a végrendelés szabadságát olyképen, hogy »*de residuo*, sicut ipse voluerit, disponat«: tehát csak a hátramaradt részből intézkedhessék szabadon.

A germán jog is ismeri a leánynak hányadszerű kilégítését a hagyatékból.³ Így a longobard jog szerint⁴ törvényes

¹ A hagyatéknak ez a része az ú. n. »Freiteil« l. Brunner; Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. Lipcse, 1903. 216. l.

² Lajos király megerősítő privilegiumának átirata szerint: »serviens comes«.

³ Brunner előbb id. m. 214. l.

⁴ Pertile: Storia del diritto italiano. Turin, 1893. IV. k. 51. l. »Allorquando poi il padre morendo non lasciasse figliuoli o discendenti dei figliuoli, le figlie che non erano ancora andate a marito, o che, rimaste vedove, aveano fatto ritorno alla casa paterna, avevano diritto ad una parte dell' eredità, cioè ad un terzo, se era una figlia sola, se più alla metà«, l. még a 104. l.; Nani: Storia del diritto privato italiano. Turin, 1902. 547., 582. l.; Salvioli: Manuale di storia del diritto italiano. Turin, 1903. 458., 463. l.; Ficker: Untersuchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte. Innsbruck, 1895. II. k. 237. l., igen érdekes a következő tétele a 243. l-on: »Das würde dann weiter für unsere Vermuthung sprechen, dass auch bei den Longobarden neben der Gruppe der echten Söhne ohne Rücksicht auf deren Zahl ursprünglich den unechten Söhnen ein Drittel, den nichtausgestatteten Töchtern ein Viertel des Nachlasses zukam«. Erre nézve l. Brunner megjegyzését (Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. RG. Germ. Abt. XXI. k. 3. és köv. l.). L. még Gans: Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Das Erbrecht des Mittelalters. III. k. Stuttgart, 1829. 159., 193. és köv. l.

A longobard jog eredeti helye így hangzik: »De eo qui filiam in

fiú hiányában a hátrahagyott leányt a hagyaték harmada, ha pedig több leány volt, a fele illette meg, úgyhogy az atya csak a megmaradt rész felől rendelkezhetett.

capillo in casa habuerit, et filium non reliquerit legitimum, ut de rebus suis amplius per nullum titulum cuiquam per donationem aut pro anima sua facere possit, nisi partes duas; tertiam vero relinquat filiae suae, sicut iam gloriosus Rotharis rex instituit. Quia... nobis comparuit, quod per nullam donationem... possit filiam suam de ipsa tertia portione substantiae suae exheredem facere, et si duae aut amplius fuerint, de medietate. Luitprand 64. (65.) (Pertz: Mon. Germ. Hist. LL. IV. 433. l., 725. évben), a hivatkozás Rotharis király edictjére történik (158., 159.; Pertz: Mon. Germ. Hist. LL. IV. 324. l.; 643. év).

Zlinszky is (A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés. Budapest, 1877. 198. l. 5. j.) reámutat arra a hasonlóságra, a melyet a leánynegyedről illetőleg az olasz jog és a magyar jog között észlelhetni, s erre nézve a következőket mondja: »Ugyanis, mint fentebb láttuk, ez utóbbiak szerint is (t. i. az olasz városok statutumai szerint) kizárták a férfiak a nőket az öröklésből, s oly esetben, midőn a nők nem bírtak öröklési joggal, a hagyaték bizonyos része, — rendszerint $\frac{1}{3}$ része — alapítatott meg nekik köteles részül. Hogy ez intézmény nem az olasz jogból származott a magyar törvénybe, tanúsítja, hogy amott csak a XIV. és XV. században találhatók első nyomai, míg nálunk már a XIII. században rendszeres alakban fennállott«. Ez utóbbi állítása Zlinszkynek saját könyvének tanúsága szerint is téves, mert a leány joga fiú nem létében a hagyaték bizonyos részéhez már az általa is hivatkozott (i. m. 93. l.) Rotharis király törvénye szerint (tehát már a VIII. században) létezett. De nem is helyes, hogy Zlinszky a hasonlóságot az olasz jog statutarius részével keresi, mert a statutarius jog a régibb longobard joggal szemben legnagyobb részében már ellenkező fejlődést mutat. (L. Pertile i. m. IV. k. 57. l., 104. s k. l. s jegyzetek.) Ha van is hasonlóság a longobard jog és a magyar jog között a leány törvényes örökrésze nézve, kétségtelen, hogy a fejlődés lényeges vonásokban eltérő; elég, ha itt csak a legfontosabbra mutatunk rá, a magyar jogban a leány örökrésze (a negyed) *fiú létében* is kijár. — Érdekesnek találjuk még megjegyezni, hogy a római jogban a hagyományozási jog korlátozásoképen jött létre a *quarta Falcidia*, a mely az örökösnek a hagyaték negyed-részt biztosította; a nélkül, hogy bárminő következtetéseket óhajtánánk e téren tenni, csak megemlítjük, hogy itt is a végrendekezési joggal kapcsolatban válik szükségessé a törvényes örökrész biztosítása (L. Sal-kowski: Institutionen. Lipse, 1902. 517., 545. l.), s itt is a hagyaték negyed-részeiben történik. Vajjon nem volt-e a római jognak ez irányban hatása a longobard jogra; a Rotharis király legitima portioja a leányoknál nem-e a Justinian (18. Nov.) után nyert $\frac{1}{3}$ v. $\frac{1}{2}$ hányadban megállapítást? S nem lehetett-e a quarta Falcidia-nak a negyed-rész meg-

A magyar törvény szövege is úgy hangzik, hogy a fiú nélkül elhaltnak a birtokából jár ki a leány negyede. A kérdés most már az, hogy a quarta a jogélet tanúsága szerint is csak fiú nem léteiben illette-e meg a leányt, vajjon az okleveles emlékek szerint is a XIII. században a leány csak akkor követelhetette negyedjogát, ha nem volt fiörökös, nem voltak fivérei? Kétségbe nem vonható bizonyságaink vannak, hogy az aranybulla jelzett tételét csekély és lényegbe nem vágó stiláris módosítással¹ átvevő 1231: XI. t.-cz. után rövid idő múlva a fivér szolgáltatja ki nővérének a negyedet,² ugyancsak a fivér utasíttatik el a perben, melyet nővérének negyed fejében assignált birtoka miatt indított.³ Alig hihető, hogy a törvénynek meghozatala illetőleg ismétlése után pár évtized alatt mehetett volna végbe az a nagy jelentőségű változás, a mely a leánynak quarta igényét biztosította a fiúörökös mellett is. Ha meggondoljuk, milyen forradalmat jelent ez azzal a régibb állapottal szemben, a melyben a leány még fiú hiányában is a rokonság, nemzetség távolabbi tagjai előtt vagy nem érvényesülhet az örökjog terén vagy háttérbe szoríttatik, fel kell tételeznünk, hogy hosszabb idő kellett kiküzdésére, intézményszerű kifejlődésére. Már pedig hozzátehetjük, hogy a XIII. század második feléből az okleveles emlékek egész tömege tanúsítja, hogy a quarta

állapítására hasonló hatása? A római jog hatását a longobard jogra nézve különösen Rotharis király edictjét ill. I. Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. Lipcse, 1887. I. k. 369. l., Pertile: i. m. IV. 104. l.

¹ »Serviens noster« »serviens« helyett, »sine filio« helyett »sine herede«; »quartam partem possessionis« helyett »quartam possessionem«, ill. »quartam possessionum«, »non poterit« helyett »non posset«, »generationem« helyett »cognitionem« és »rex obtinebit« helyett »rex habeat«. L. Kovachich: Vestigia 107. l., Sylloge 5. l., Endl. Mon. Arp. II. 430. l., Theiner: Vet. Mon. Hist. Hung. sacram illust. 1859. I. 107. l.

² Fejér IV/2. 333. l. 1255. »Domina Lucia, filia Pousae Comitiss« tesz bevallást, hogy »super quarta... Dominae Luciae a nobili viro Nana Comite, filio... Pousae Comitiss« ki lett elégitve.

³ Wenzel VII. 487. l. 1258. »Corrardus Comes... sorores suas... coram nobis (a király) conuenisset, requirendo ab eisdem... possessiones... Quia nobis in figura iudicij ex relatione utriusque partis patuit, dictas possessiones eisdem dominabus pro quarta esse assignatas... eidem C. (Corrardus)... perpetuum silencium super hoc duximus sentencialiter imponendum.«

*nemcsak fiúgyermek nem létében illette meg a leányt, hanem a fiúk (leány fivérei) mellett is.*¹ Azt mondhatnánk a törvény szövegének és a jogélet adatainak összeegyeztetése céljából, hogy azért, mivel a törvényhozás a végrendekezési szabadságról intézkedik, indul ki abból a feltételezésből, hogy fiúgyermek nincs, mert ha fiú van, akkor ő a »haeres« s nincs szükség végrendeletre, sőt nem is lehet azt ily módon érvényesíteni. A fiú hiányának kiemelése tehát nem a leánynegyed megállapítására, hanem a végrendekezés gyakorlására vonatkoznék.

A törvény szövegezésének módja azonban épen azzal, hogy nem csak, s nem főként, a negyed megállapításával foglalkozik, erősebben kidomborítja annak jogi természetét. Ime a quarta felett nem lehet rendelkezni, a birtoknak negyedrésze ép úgy megilleti a leányt, mint ennek kivételével az egész possessio a fiút.²

Az aranybullának ezt a nevezetes tételét megismétli csekély stiláris eltérésekkel az 1231 : XI. t.-czikk.³ Még egyszer foglalkozik a korbéli törvényhozás a negyeddal. Az 1290. évi XXX. t.-cz.⁴ kimondja, hogy a leánynak járó negyed okán nem lehet a nemesi birtokot elfoglalni, hanem az örökhagyó fiúörököse vagy a közelebbi nemzetségbeliek vásárolják vissza azt az ország szokása szerinti igaz becsü mellett. A törvényes visszavásárlási jog biztosítatik ezzel a rokonságnak; a törvény-

¹ Az okleveles helyekből olvashatjuk, még pedig igen gyakran, hogy a quartát a leány fivére vagy fivérei szolgáltatják ki, a mi mutatja, hogy a negyed a figyermek örökös létében is kijárt: pl. Fejér IV/2. 519. l. 1259., V/2. 222. l. 1274., u. a. VII/2. 33. l., 364. l. 1276. VI/1. 268. l. 1293., Wenzel VIII. 132. l. 1265., IX. 165. l. 1276., Hazai Okm. VI. 418. l. 1296., VII. 182. l. 1283., 263. l. 1288., 314. l. 1292., Mon. Strig. I. 447. l. 1257., v. ö. 43. l. 2. j.

² L. a köv. 4. jegyzetben »ratione quarte filiiabus debite«.

³ L. 35. l. az 1. jegyzetben.

⁴ »Item (in possessiones) nobilium seu Saxonum predictorum non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quarte filiiabus debite, sed heredes decedentium, vel proximiores de generatione sua redimant eas secundum existimacionem iustam regni nostre consuetam.« Enchiridion 190. l.; l. még a következő szövegkiadásokat: Sylloge 25. l. art. XXXVI.; Fejér VII/2. 145. l. 36. p.; Endl. Mon. Arp. 620. l. 30. p.

hozás célja megakadályozni, hogy az ingatlan vagyon a nő utján elszálljon a családból, azért írja elő a negyednek pénzben való kifizetését. Ez a törvényhely tehát a negyed szolgáltatásának módját szabályozza vagyis azt, hogy a quarta, mint törvényes öröklési igény, miként nyer kielégítést a hagyatékból.

A mint látható, a törvényhozás épen nem foglalkozik kimerítően a quarta jogi szerkezetével. Felállít néhány fontos tételt s ezzel beéri. Így utal bennünket a jogéletre, hogy abból ismerjük meg a negyed szabályait.

III. A negyedjog lényegére fényt vetnek azok az okleveles adatok, a melyek szerint a leány (*domina Balsam*) negyedigényét, mint a mely »*iure nature debita*« jár neki, kielégítik; ¹ a nő (*Ilona, Machia comes felesége*) végrendelkezik az egyház javára a quarta fejében nyert birtokról, a melyet »*possidet iure naturali*« ² a fiú (*Simon, Mihály comes fia*) anyja nevében perel »*super quodam iure debito iure nature, siue super quarta dominam matrem suam contingente*«. ³ A fiúnál láttuk, hogy azt a törvényes öröklési jog »*iure geniture*« a nemzésnél fogva illeti meg, itt a leánynál halljuk, hogy őt a negyed »*iure nature*« a természet jogán illeti meg. A leány törvényes öröklése ép úgy a természet erejénél fogva következik be, mint a fiúé. És már ezekből a most idézett helyekből kitünik, hogy a negyedjog a mai kötelesrészhez hasonló örökrésze a leánynak. Ezért mondja az oklevél, midőn a fivér, — Bodun fia Dénes de genere Aba, — nővérét — Merse comes özvegyét — quartájára nézve kielégíti, hogy arra a nő »*de regni consuetudine et iuris vigore digna haberetur*«; ⁴ s ezért, midőn a fivér — Vidfi Miklós fia Vydol — bizonyos öröklött földet el akar adni, nővérei

¹ Wenzel VIII. 132. l. 1265. »*super quarta de possessionibus patris sui . . . iure nature sibi debita satisfecissent*«; Kubinyi 156. l. 1293. »*nobiles viri . . . confessi sunt . . . quandam possessionem . . . ratione quarte nobili Domine sorori ipsorum . . . iure naturari (így) iuxta Regni consuetudinem (approbatam: kitörülve) provenienti(s) dedissent*«.

² Wenzel XII. 627. l. 1298. »*quam etiam quartam suam, quam eadem domina . . . ibidem possidet iure naturali*«.

³ Wenzel IX. 303. l. 1281.

⁴ Hazai Okm. VIII. 263. l. 1288., v. ö. Fejér IV/1. 146. l. 1239., a hol »*nullam inde eius filia deberet de iure habere portionem*« (negyedről van szó).

tiltakoznak »*racione quarte earum ab eadam terra ... eisdem nobilibus dominabus de iure prouenientis*«. ¹ A leányok a jog erejénél fogva nyerik a negyedét a hagyatékból, a melyhez a quarta hányadáig jog szerint mindig hozzászólásuk van. ² Ezekben és hasonló esetekben a jogra való hivatkozás nem csupán a szokásjog tételeinek egyszerű idézése akar lenni, hanem a jog erejének kitüntetése: az, hogy a leánynak erős joga van a negyedhez s ez az erős jog az, a mit ma a kötelező rész intézménye valósít meg. ³

A leánynegyed az atya hagyatékából: »*de substantia patris*« ⁴ »*ratione paterne hereditatis*« ⁵ jár ki. Minthogy a hagyaték e korban főként ingatlanból áll, tehát a negyedét »*de possessionibus patris*« ⁶ kapják a leányok; a »*quarta parte paternarum possessionum*«-ról beszélnek az oklevelek. ⁸

¹ Zichy I. 9. l. 1256. »*nobiles domine ... racione quarte earum, ab eadam terra vydol carnalis fratris Ipsorum Janus vocata eisdem nobilibus dominabus de iure prouenientis, dictum Vydol a vendicione ... dictae terre prohibuissent contradicendo, et contradixissent prohibendo.*«

² A beavatkozás jogát gyakorolják, mely őket örökségi várandósági joguknál fogva a negyedre nézve megilleti. L. a beavatkozás jogának természetére nézve: Illés: Szerződési jog 65. és köv. l.

³ Ezért az okleveles nyelv portionak is nevezl, l. Fejér IV/1. 146. l. 1239. V. ö. Zsögöd-Grosschmid Béni: Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Budapest, 1903. II. füz. 540. l.

⁴ Arra nézve, hogy a substantia a hagyatékot jelenti l. 15. l. 1. j.

⁵ Hazai Okm. VIII. 263. l. 1288.

⁶ Hazai Okm. VII. 51. l. 1256. »*pro quarta filie ... que ipsam ratione paterne hereditatis contingebat*«, IV. 30. l. 1244., a fiúörökös nélkül elhunyt veje lép fel és a feleségének negyedét követeli, ki is adják neki a hagyatékból a »*quarta hereditatis*«-t.

⁷ Wenzel VIII. 132. l. 1265., Hazai Okm. VIII. 243. l. »*quartam ... de possessionibus dicti comitis bani (a leányok atyja) eisdem prouenientes*«, Fejér VII/5. 340. l. 1263. »*quartalitio filiae suae Brangillae ex terra ac molendino patris competentibus*«; Wenzel IX. 303. l. 1281. »*quartam matrem suam contingentem de possessionibus patris eorum*«; Fejér III/2. 485. l. 1227. »*quartam partem terrae dicti Johannis (az atya)*«).

⁸ Wenzel IV. 346. l. 1289., Mon. Strig. II. 492. l. 1301.; l. még Wenzel III. 281. l. 1272. »*pro quarta ... mulierum ... de terra hereditaria Luce (az atyjuk) ... aquisierant*«; v. ö. Zichy I. 9. l. 1256.

A törvényhozás általánosságban csak possessiót említ,¹ az oklevelek már felvilágosítanak arról, hogy milyen birtok terhe a negyed. Ítéletlelvélből tudjuk meg, hogy a negyed a hagyaték azon részét terheli, a mely az öröklött, ősi ingatlanból áll, a szerzett birtok mentes a quarta-követeléstől.² Így olvassuk, hogy »de possessionibus patris hereditarijs« követelik a negyedet,³ hogy a porciókat, a melyek »iure hereditario« illetik az eladót, eladják s megjegyzik, hogy azok »a *solucione dotis et quarte* . . . absolutas, liberas et exemptas«,⁴ tehát a negyed már nem terheli e földeket.

Más kérdés az, hogy a negyed hogyan, mily módon talál kielégítést.⁵ Miben adják ki a quartát? Igen gyakran természetben, a legtöbb esetben ingatlan vagyonban.⁶ Az oklevelek

¹ L. fentebb a törvényhozás ismertetésénél.

² Fejér IV/1. 146. l. 1239. »Stephanus . . . requirens . . . ratione uxoris suae . . . quartam partem iuxta regni nostri consuetudinem de omnibus . . . possessionibus . . . quorum nos (a király) causam Baronibus nostris exposuimus intelligendam. Qui habita communi deliberatione decreuerunt: quod cum illa fuerint emitita, et non haereditaria patris ipsius, et pater filiae nihil expresse reliquerit de eisdem, nullam inde eius filia deberet de iure habere portionem«. L. Timon i. m. 369. l.

³ Wenzel IX. 303. l. 1281. »de possessionibus patris eorum hereditarijs uel quocunque titulo conquisitis«, l. még III. 281. l. 1272. »pro quarta . . . de terra hereditaria Luce (az atya)«; Fejér V/2. 222. l. 1274. (VII/2. 33. l.), Wenzel VIII. 133. l. 1265. »super quarta de possessionibus patris sui«.

⁴ Mon. Strig. II. 378. l. 1295.; v. ö. Sopronvárm. Okl. I. 54. l. 1291. a fiúörökös nélkül elhalt rokon porciójában osztályt tesznek a rokonok, de előrebocsátják, hogy az »a *solucione dotis et quarta filiarum*« megszabadított.

⁵ A kielégítés »rite« történik (Fejér VII/5. 340. l. 1263. »rite persolutis«) s »legaliter« (Wenzel V. 15. l. 1290. »legaliter expeditis«).

⁶ Pl.: Fejér IV/2. 517. l. 1259. »terra«, 519. l. 1259., V/2. 364. l. 1276. »praedium«, VI/1. 268. l. 1293. (u. a. Kubinyi 156. l.) possessio, VII/5. 251. l. 1236., 340. l. 1263. »terra ac molendinum«; Wenzel III. 194. l. 1268. »porcio«; VII. 487. l. 1258. (u. a. XI. 444. l.) »possessiones nomine terre sue hereditarie«, VIII. 132. l. 1265., 133. l. 1265., X. 126. l. 1293., XII. 589. l. 1296., 627. l. 1298.; Hazai Okm. IV. 30. l. 1244., VI. 220. l. 1276., 418. l. 1296., VII. 28. l. 1243., 314. l. 1292., 368. l. 1297.; Mon. Strig. II. 483. l. 1300.; Hazai Okl. 32. l. 1255., Zichy I. 7. l. 1254. L. Timon id. m. 369. l.

tanúságot tesznek, hogy a negyedét gyakran öröklött birtokban szolgáltatják.¹ Hogy az ősi vagyont terhelő quarta magából az ősi vagyomból természetben jog szerint kiadható volt a leánynak, világosan kitűnik abból a király előtt folyó perből,² a melyet a fivér — Konrád comes — indít nővérei — Poth leányai — ellen, tőlük követelve bizonyos öröklött birtokokat (*requirendo ab eisdem . . . possessiones nomine terre sue hereditarie*). Minthogy az eljárás során a felek előadásából kitűnik (*quia nobis in figura iudicij ex relatione utriusque partis patuit*), hogy az illető birtokok a leányoknak negyed fejében jelöltettek ki (*dictas possessiones eisdem dominabus pro quarta esse assignatas*), a fivér és örökösei azok iránt semmiféle jogot nem érvényesíthetnek (*ne in eisdem possessionibus idem C(orrardus) comes uel sui heredes sibi possint ulterius aliquod ius uendicare*) és így ítéletileg »perpetuum silencium«-ot kapnak, de a leányok és örököseik sem támadhatják meg a fivért és örököseit a quarta miatt, mint-

¹ Pl.: Zichy I. 9. l. 1256., Wenzel IX. 165. l. 1276., l. a fentebbi jegyzetekben id. leveleket. Ingatlanról lévén szó, természetesen itt is szükséges a rokonok és szomszédok beleegyezése. (L. Illés: Szerz. j. 65. l.). pl. Wenzel IX. 165. l. 1276. »de consensu et beneplacita voluntate . . . consanguineorum«, Fejér III/2. 485. l. 1227. »de communi consensu omnium cognatorum suorum«, a szavatosság kijelentése is szükséges: pl. Wenzel V. 15. l. 1290., X. 126. l. 1293., Hazai Okm. VIII. 314. l. 1292., Kubinyi 156. l. 1293.; nincs visszavásárlási jog a quarta fejében odaadott birtokokra nézve, a melyeket különben 30 évig békés birtoklásban tartottak a leányok: Wenzel XI. 444. l. 1258. és VII. 487. l. a fivér perli nővéreit öröklött birtokok miatt, minthogy kitűnt, hogy azokat quarta fejében adták »et eisdem triginta annorum spacio tenuisse pacifice et quiete« és »nec eis super possessionibus predictis medio tempore mouerat questionem«, kimondatik »ne in eisdem possessionibus . . . C. (a fivér) . . . possint ulterius aliquod ius uendicare«, a nők ítéletileg a támadástól felmentetnek, a fivér pedig »perpetuum silencium«-ot kap »ita ut idem . . . C. uel ipsius heredes prefatas terras nullatenus redimendi ab ipsis dominabus uel earum heredibus habent in posterum facultatem«; Hazai Okl. 32. l. 1255. (v. ö. Hazai Okm. VII. 28. l.) az előbbihez hasonló esetben hasonló ítélet, a békés birtok azonban 12 évig tartott; Wenzel V. 15. l. 1290; a bevallás (*confessio*, *fassio*) alakjára nézve l. pl. Kubinyi 156. l. 1293. és a fentebb id. leveleket.

² Wenzel VII. 487. l. 1258. (és XI. 444. l.).

hogy ki vannak már elégítve. Másutt¹ megoldvasható, hogy a leányok a negyedért atyjuk öröklött földjéből »ordine iudicialio« szereztek meg bizonyos birtokot. — A fivérek öröklött földjeikből adják ki nővérüknek a negyedet földbirtokban.² — A végrendeleti intézkedés is megerősíti a szokásjog szabályait: az atya egyetlen leánya javára rendelkezik és negyede fejében hagyja neki bizonyos öröklött ingatlanait, melyekből a quartára eső részt még akkor is megtartja a leány, ha a végrendelezőnek utóbb fiúörökös születik.³ — Sőt azt is olvassuk, hogy az atya által a leányoknak hagyott szerzett birtokokat kicserélik bizonyos öröklött ingatlanokkal, a melyek a negyedért járnak.⁴

Az oklevelekben rejlő szokásjog élete arra tanít meg bennünket, hogy hiába volt az 1290-i törvényhozás intézkedése: ez után is sokszor jut ingatlan,⁵ sőt ősi birtokrész⁶ is a leányok kezére negyed czimén. A rokonok törvényes visszavásárlási joga nem igen érvényesül,⁷ már akár azért, mert nem élnek vele, követve a régibb gyakorlatot (mely többnyire

¹ Wenzel III. 281. l. 1272.

² Wenzel IX. 165. l. 1276.

³ Hazai Okm. VI. 370. l. 1291. »pro quarta filie sue, quam habet unicam, de suis possessionibus ordinaret... de istis possessionibus suis hereditariis... quod si... filium, habuerit, extunc omnes... possessiones suas, hic filius suus... habebit... salva nichilominus quarta... filie sue«; v. ö. Fejér V/2. 222. l. 1274., a hol szintén végrendeletileg biztosítja a fivér az öröklött földjéből nővéreinek a negyedet.

⁴ Wenzel V. 15. l. 1290. (u. a. Fejér V/3. 500. l.; v. ö. X/3. 269. l.) »domina... relicta... et due filie sue... possessiones empticias et adquisitas... que... Comes Petrus (a férj és atya)... dinoscitur domine uxori et filiabus suis... reliquisset, Comiti Byter (a férj testvére)... reddiderunt... e converso autem idem Comes Byter... cum in permutacione et concambio possessionum... tum... et pretextu quarte duarum filiarum... possessiones... hereditarias... dederunt«.

⁵ Pl.: Fejér VI/1. 268. l. 1293., Wenzel X. 126. l. 1293., XII. 589. l. 1296., 627. l. 1298., Hazai Okm. VI. 418. l. 1296., VIII. 314. l. 1292., 368. l. 1297., Mon. Strig. II. 483. l. 1300.

⁶ Pl. Hazai Okm. VI. 370. l. 1291.

⁷ Van ugyan eset erre is: Wenzel VIII. 73. l. 1263., bizonyos földet »ratione quarte matris... detinebant«, elrendeltetik, hogy 10 márkát fizessenek a quarta fejében és az illető földet bocsássák vissza.

birtokkal elégítette ki a leányokat), akár azért, mert nem élhetnek vele abban a pénzsűk világban. A pénzgazdaság korának ugyanis kezdetén vagyunk s így könnyebb birtokhoz, mint pénzhez jutni.

De már látjuk az átmenetet a quartának pénzben szolgáltatására, akkor, a midőn azt írják,¹ hogy »ex ipsa terra (öröklött) secundum consuetudinem regni quartam partem, aut valorem persoluerent mulieri (a nővérnek)«. Találkozunk nem egy esettel,² a melyben tisztán jelentkezik a negyednek pénzben való kielégítése, bár nem egyszer ingatlan és pénz is együtt fordul elő³ s van eset, midőn a nővér — Opor comes özvegye — az osztályos fivérektől — Keled comes faitól — negyed fejében neki juttatott Szent Iván nevű földet »estimatione legitima facta« bizonyos pénzösszegért visszaengedi a fivéreknek.⁴ A fivér és nővér (Henyz és Alheit, Jakab gyermekei) bizonyos földet tartanak vissza az anyjuk negyed jogán s bizonyos pénzösszegért bocsátják vissza.⁵ Többször a negyed a hitbérrel, parafernával és hozománynyal (res allatae) összefűzve együtt egy összegben nyer kielégítést. Itt többnyire az özvegy nő hitbéréről és jegyajándékáról van szó, melyet a leánya negyedével együtt követelnek vagy szolgáltatnak ki.⁶

¹ Fejér VII/2. 33. l. 1274. (u. a. V/2. 222. l.).

² Hazai Okm. VI. 233. l. 1278., bizonyos földet vesz a férj feleségének pénzén »que pecunia eidem domine ad rationem sue quarte deuenerat«, Wenzel X. 322. l. 1298., 3 fertóval elégítik ki a negyed-követelést »persolutis tribus fertonibus... ratione quarte... habuisse satisfaccionem«.

³ Wenzel V. 15. l. 1290. földek, szolgák, szolgáló leányok »insuper ducentis marcis argenti in additamentum satisfaccionis et solucionis... dotis et rerum parafernaliū, ac quarte... persolutis«, a nővérek kijelentik, hogy ki vannak elégítve »legaliter expeditos«.

⁴ Fejér IV/2. 519. l. 1259. »quod terram... quam... fratres, ipsi domine pro dote et pro quarta sue matris statuerant, eadem Domina ipsam terram... estimatione legitima facta, dictis fratribus relinqueret«, a becslés megtörténik és a fivérek a meghatározott pénzösszeget a földért kifizetik.

⁵ Wenzel VIII. 73. l. 1263.

⁶ Pl. Wenzel XII. 420. l. 1284. (u. a. Hazai Okm. VI. 30. l.) »Domina proposuit... quod super tota dote sua et rebus parafernaliū, et quarta filie sue, solutis sibi viginti quinque marcis, et datis quinque

Nem csak pénzben, hanem más ingóságban is lehet a negyedét kifizetni. Így rabszolgák, szolgálók, szabadosok (*capita servorum, ancillarum, libertini*), öröklött szolgák, sőt ruhák is lehetnek a fizetés eszközei¹ (*»pro una clamide pellibus ermellinis subducta, et pro una tunica manicata, de bono panno«*); itt is nem egyszer az anya hitbére és jegyajándéka a leány negyedével együtt talál kielégítést.

A negyedét igen gyakran a fivér szolgáltatja a nővérének.² Van eset arra is, hogy maga az atya (Gergely mester, Keled fia) még életében gondoskodik leányáról s bizonyos öröklött birtokait *»inquartam et pro quarta«* végrendeletileg hagyja neki.³ Az atya halála után nemcsak a fivérek és ivadékaik⁴ kötelesek a negyedét szolgáltatni, hanem az atya összes rokonai, vagyis örökösei,⁵ még pedig az öröklés sorrend-

ancillis coram nobis... per omnia extitisset satisfactum«; Hazai Okm. VI. 221. l. 1276., VIII. 101. l. 1265., 243. l. 1285., Fejér IV/2. 333. l. 1255. (u. a. Wenzel VII. 412. l.), Wenzel IV. 346. l. 1289. (u. a. IX. 504. l.), Mon. Strig. II. 492. l. 1301.

¹ Hazai Okm. VII. 51. l. 1256. pénz és szolga; VII. 182. l. 1283.; Fejér VII/3. 95. l. 1290., ruha.

² Fejér IV/2. 333. l. 1255. (u. a. Wenzel VII. 412. l.), 519. l. 1259., V/2. 222. l. 1274. (u. a. VII/2. 33. l.), 364. l. 1276., VI/1. 268. l. 1293., Wenzel VIII. 132. l. 1265., 133. l. 1265., IX. 165. l. 1276., Hazai Okm. VI. 418. l., 1296. VII. 182. l. 1283., 263. l. 1288., 314. l. 1292.; Mon. Strig. I. 447. l. 1257., v. ö. Wenzel VII. 487. l. 1258. (u. a. XI. 444. l.), a fivér bizonyos öröklött birtokok miatt perli nővérét, elutasítatik, mert azt a leányok negyedük fejében nyerték, mégis kimondják: *»ut deinceps prefate domine (a leányok) seu heredes earundum ipsum Corradum Comitem (a fivér) et suos successores non possint impetere aliquatenus ratione quarte... cum eisdem satisfactum fuerit, sicut superius est expressum«*.

³ Hazai Okm. VI. 370. l. 1291., l. még Wenzel V. 15. l. 1290. (u. a. Fejér V/3. 500. l., v. ö. X/3. 269. l.)

⁴ Hazai Okm. IV. 30. l. 1244. az unokák: *»nepotes Dýonisi (a negyedét igénylő leány atyja), pro... quarta hereditatis... dederunt Isou (a vő, a ki feleségének quartáját keresi)«, v. ö. Wenzel VII. 487. l. 1258., l. a szöveget fent a 2. j.-ben, a fizetésre kötelezett fivér ivadékaikat fejezi ki a »successores« szó.*

⁵ Fejér III/2. 490. l. 1231. a negyed kielégítéséről szóló levél végén olvassuk: *»Ut igitur processu temporis successores saepedicti Predovvoj (a negyedszolgáltató) super his non impetantur, et ne ea, quae*

jében; halljuk,¹ hogy a leányok — Renduey bán gyermekei — a negyedét követelik azoktól, a kik »in linea consanguinitatis eiusdem domine propinquiore cognatos suos, scilicet contra filios fratris patris« »*propinquioribus* cognatis... domini patris earum«.² Gyakran az özvegy nő, midőn hitbérét és jegyajándékát férje hagyatékából annak rokonaitól kinyeri, leányai is megkapják az atyjuk rokonaitól (ugyanazok, a kik a hitbért stb. kiadják) quartájukat;³ az özvegy érvényesíti nem egyszer kiskorú leányai negyedigényét.⁴ Közelebbről meghatározva, az atya fítestvérével⁵ és ezeknek fiaival⁶ is találkozunk a levelekben, mint a negyed kielégítőivel.

A negyed kielégítéséről felvett okleveles bizonyosság a bevallás (fassio) alakját ölti magára; így a nő (Domina Elena siue Finta vocata) a hiteles hely vagy kiküldöttje előtt személyesen megjelenve nyilatkoztatja ki, hogy miként szolgáltaták a quartáját s nyugtatják ennek kifizetését.⁷

in ius mulieris et filiae (t. i. negyed) suae sunt assignata, subtrahantur ab eisdem« a levelet pecséttel megerősítik; Wenzel XII. 420. l. 1284., hasonlóan negyed kiszolgáltatásáról és nyugtatásáról szól: »dimittendo... filios... ac heredes eorundem super... quarta... per omnia expeditos«; hasonló: Hazai Okm. VIII. 243. l. 1285.; IV. 30. l. 1244. a kielégítés a negyed szolgáltatására kötelezett atya örökös jogutódai jelenlétében történik (inter successores eius).

¹ Wenzel X. 322. l. 1298.

² Hazai Okm. VIII. 243. l. 1285.

³ Zichy I. 86. l. 1297., Hazai Okm. VI. 80. l. 1254., VII. 28. l. 1243., Wenzel X. 126. l. 1293.

⁴ Wenzel IV. 346. l. 1289. (u. a. IX. 504. l.), Hazai Okm. VII. 182. l. 1283.

⁵ Fejér III/2. 490. l. 1231., V/3. 500. l. 1290. (u. a. Wenzel V. 15. l.), Wenzel XII. 420. l. 1284., Fejér X/3. 282. l. 1300. (u. a. Mon. Strig. II. 483. l.).

⁶ Wenzel IV. 346. l. 1289. (u. a. IX. 504. l.), X. 322. l. 1298.

⁷ Pl. Fejér VII/3. 95. l. 1290., IV/2. 333. l. 1255. »Domina Lucia... nota nobis (a káptalan) persona... una cum... filio suo constituta in nostra praesentia, confessa est... super quarta etc.«, itt a fiával jelenik meg a negyedét nyugtató nő, máskor is gyakran előfordul, hogy rokonaival együtt lép a hiteles hely elé, ez az együttes jelenlét kifejezi az illetők beavatkozási, öröklési várandósági jogosultságát. Ennek a bevallásnak jogi természetére nézve l. Illés: Szerz. jog 43. l.: »A fejlődés kezdetén a vallás általánosabb természetű. Akkor, a midőn még

IV. A mi a leányok részére kiadott negyednek *jogi sorsát* illeti, az már nem tartozik szorosan véve az öröklési jog keretébe. A törvényes örökösödés czimén a nőutódokra szállott quarta, különösen kezdetben, a hitbér mellett a legjelentékenyebb vagyon, a mely a nőket illeti s mint ilyen első sorban a házassági vagyongyog körében nem egyszer mint a kezdetleges különvagyon vagy női szabadvagyon kiváló fontosságú része játszik szerepet.¹ A nélkül tehát, hogy ezen a helyen fejtegetni akarnók az idevágó szabályokat, mégis szükségesnek tartjuk az összefüggés és az intézmény jogi szerkezetének teljessége szempontjából megérteni ezeket a tételeket is.

A quarta igen sok esetben a házassági vagyongyog többi elemeivel, a hitbérrel, jegyajándékkal és hozománynyal, együtt jelenik meg és osztozik azoknak a jogi sorsában is. Így pl. a hitbér és parapherna, valamint a negyed fejében nyert ugyanazt a földet a nő az egyháznak adományozza,² majd más esetben a már férjhez ment leányát ajándékozza meg hasonló természetű birtokkal.³

A negyed is rendszerint beleolvad a férj vagyonába,⁴ tanuságot tesznek erről az oklevelek, a melyek szerint a nő többi vagyonával együtt szolgáltatják ki a hagyatékból.⁵ De azt is olvassuk, hogy a negyedért járó földet a fivérek nemcsak a nővérnek adják, hanem »contulissent . . . ipsi Domine . . . et per ipsam . . . ratione sue quarte . . . Magistro Mareus (a férj)« s a szavatosságot is a férj javára vállalják el.⁶ Tehát a fele-

csak testimonium jelentősége van, mindenféle kijelentés, melynek nagyobb biztonságot, írásos alakot akarnak adni, a *fassio* formáját ölti magára. A legkülönbébb jogeselekményeket felvallják ugyanolyan alakszerűségek közt, mint a szerződéseket.

¹ Illés: Ház. vagyongyog 51. l.

² Fejér V/2. 364. l. 1276.

³ Wenzel XII. 589. l. 1296., v. ö. III. 281. l. 1272.

⁴ Mint a parapherna, res allatae, l. Illés id. m. 38. l., 44. l.

⁵ Fejér IV/2. 518. l. 1259. hitbérrel és jegyajándékkal, Wenzel XII. 627. l. 1298. hitbérrel, Hazai Okm. VII. 182. l. 1283., v. ö. Fejér VII/5. 251. l. 1236., hitbérrel, Mon. Strig. I. 447. l. 1257. »pro dote et quarta uxoris . . . dederunt«, II. 378. l. 1295. »a solucione dotis et quarte . . . absolutas«.

⁶ Kubinyi 156. l. 1293. (u. a. VI/1. 268. l.), Hazai Okm. VI.

sége révén a férj is hozzá jut vagyis a házasság fennállása alatt az ő rendelkezési és kezelési jogkörébe jut a negyed czimén nyert vagyon. Nem egyszer ¹ a férj érvényesíti a felesége negyed-igényét. A férj (Zolougoz fia, Damasa) ellen perelnek ² azok, a kik azt a földet keresik, a melyet a férj anyósa (Mortonos özvegye) hitbére és felesége negyede czimén »iuris ordine« nyert, az özvegy ugyanis a földet leányának és *vejének* adta és ezt a *férj* békességben 12 évig birta, ezért a *férj* »ab inpeticione ... sentencialiter ... absoluendum« volt. A férj (Comes Machya) közli a hiteles helylyel felesége végső rendelkezését a negyedért nyert birtoka felett.³ A férjek adják el azt a földet, a melyet anyósuktól és fiától (feleségük fivérétől) »ordine iudiciario adquisierant«.⁴ A férj földet vesz feleségének oly pénzén, a melyet az quarta fejében kapott.⁵

Nem egyszer azonban már a házasság tartama alatt a nő teljesen szabadon rendelkezik a negyedéről. A férj (Jakab comes) és fiai a pénzben kifizetett negyedet a feleségnek (Nabuth, Monuslou-i Tamás bán leánya) abban a birtokban, a melyet a pénzen vásároltak, kiadják, mint a mely »ab omni sua diuisione et porcione exemptam ... quam ... *de iure* contingebat (a nőnek) pacifice et quiete possidendam ita videlicet quod domina ... possessionem donandi tradendi cuicunque voluerit, uel legandi pro

418. l. 1296., a fivérek bizonyos földet negyedért adnak, »sorori sue et per ipsam dicto Petro (a férj)«, Wenzel IX. 165. l. 1276. »quartam partem... sorori sue Elisabeth et sponso suo, marito ipsius Elisabeth... iure perpetuo possidendam«, Fejér VII/5. 453. l. 1282. »quartam partem... possessionum... sororirii sui... et soror. sue... dedisset«.

¹ Fejér IV/1. 146. l. 1239. »Stephanus... requirens ab eo ratione uxoris suae... quartam partem«; Wenzel X. 322. l. 1298. »Petrus... una cum domina uxore sua... in nostri presencia constituti personaliter; in causa quam idem Petrus ratione quarte dominam uxorem suam... de ipsa terra... contingentis contra... cognatos... mouere intendebant«; Hazai Okm. IV. 30. l. 1244.

² Hazai Okl. 32. l. 1255. és Hazai Okm. VII. 28. l. 1243.

³ Wenzel XII. 627. l. 1298., Fejér V/2. 364. l. 1276.

⁴ Wenzel III. 281. l. 1272.

⁵ Hazai Okm. VI. 233. l. 1278. »quandam possessionem... quam comes Jacobus de pecunia domine... karissime consortis sue... que pecunia eidem domine ad rationem sue quarte deuenerat, comparauerat«.

remedio anime sue liberam, et securam habebit uoluntatem«. ¹ Az atya férjnél levő leányának hagyja bizonyos birtokait »in-quartam et pro quarta«; ² férjes nők tesznek egymás közt osztályt a quartáért járó ingatlanban; ³ férjes nő cseréli ki ilyen természetű birtokát; ⁴ a fivér férjhez ment nővéreit perli negyed címén nekik jutott föld miatt; ⁵ férjes nő eladja negyedét, melyet ingatlanban birt; ⁶ halál esetére intézkednek a birtokban kiutalt quartáról a férjes nők. ⁷ Mindezen esetekben a férj legfeljebb csak jelen van ⁸ vagy képviseli a feleségét, ⁹ a ki maga rendelkezik negyedéről, követeli, védi ¹⁰ azt. ¹¹

¹ Hazai Okm. VI. 233. l. 1278.

² Hazai Okm. VI. 370. l. 1291., v. ö. VII. 28. l. 1243. »domina (az özvegy anyja)... terram (melyet a leánya negyede fejében kapott)... dedit... filie sue et genero suo«.

³ Zichy I. 7. l. 1254.

⁴ Wenzel V. 15. l. 1290.

⁵ Wenzel VII. 487. l. 1258.

⁶ Fejér IV/2. 517. l. 1259.

⁷ Wenzel XII. 627. l. 1298., Fejér V/2. 364. l. 1276. a férjeik képviselik őket.

⁸ Pl. Hazai Okm. VII. 28. l. 1243. l. a fentebb közölt okleveleket.

⁹ Pl. Wenzel XI. 444. l. 1258. »Stephanus Banus... pro domina consorte sua«, XII. 627. l. 1298., Fejér V/2. 364. l. 1276.

¹⁰ A házasság megszűnése után természetesen a nő szabad rendelkezése a quarta felett úgyszólván teljes lesz; hogy ingatlanban nyújtott negyednél mégis beleszólási joga lehet a rokonoknak, mutatja: Hazai Okm. VI. 220. l. 1276., az ingatlant, a melyből a leány negyede jár (que de eadem terra filie sue dinoscitur prouenire secundum regni consuetudinem), átengedi az özvegy bizonyos pénzösszegért »Asttit eciam Comes Silvester, cognatus domine... ipsam ordinationem seu remissionem ratificans, et conprobans ipsi facto consensum prebuit et assensum«.

¹¹ Azzal a kérdéssel, hogy mi történik a negyeddal, illetőleg az annak fejében nyert vagyonnal, azaz ki öröklí a negyedet, külön foglalkozunk, midőn a női vagyonban uralkodó öröklés szabályait kutatjuk. Indokolja ezt a különválasztást az a körülmény, hogy az öröklési rend vizsgálataánál végig kell menni az örökösök összes csoportjain, ezt pedig czélszerűen akkor lehet keresztülvinni, ha már ismerjük az öröklési rend általános szabályait s így nem kell egy specialis esetben anticipálni a jogélet egyetemes szabályait. A női vagyonban való öröklésre vonatkozó vizsgálódásaink eredményeit tehát külön fogjuk közreadni.

3. §. Az unoka és a többi ivadék öröklése.

A leszálló örökségben a gyermekek után jönnek a további leszármazók, az unokák. A természet rendje szerint az unokák öröklése ritkább és így természetes oka is van annak, hogy az okleveles anyagban gyéren fordul elő. Megállapítható azonban, hogy a magyar jogban már ebben a korban az unokákat is megilleti az öröklés joga.¹

A női vagyon öröklésénél van eset,² a hol a leányok után ezeknek gyermekei (az unokák: fiúk, leányok) is kijelölhetnek mint olyanok, a kikre a szülő elhunytá után a megjelölt vagyon száll,³ sőt ugyanebben az esetben a képviselet elvét (repraesentatio) is megtaláljuk, mert a szülők (leánytestvérek) gyermekeikkel együtt olyképen szerepelnek, hogy az elhalt szülő után gyermekei jönnek és abban a részben örökölnék, a mely az illető szülőre jutott. Az oklevélben megírt rendezés szerint előállhat az eset, hogy az egyik szülő (leánytestvér) elhalta után az ő gyermekei a másik szülővel, az ő nénjükkal, (tehát unokák és gyermek) együtt örökölnék. Ez az eset vezet reá, hogy az unokák itt törzsenként (in stirpes) örökölhettek: az unokák az elhalt szülő helyébe lépnek és együtt örökölik azt a részt, mely az ő szülőjüknél jut.⁴ Szintén az unokáknak (fiú, leány) a női vagyonban való öröklési jogát bizonyítják más adatok is.⁵

¹ Nem így a germán jogban, a hol vitás, hogy a gyermekek után mindjárt az unokák jöhettek-e vagy pedig a szűkebb rokoni kör örökléséből eredetileg teljesen kizárva, csak ez után kerülhettek sorra, l. Schröder R.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Lipse, 1894. 322. s. köv. l.; Heusler id. m. II. 579. s. köv. l., Brunner: Grundzüge 212. l.

² Hazai Okm. VI. 54. l. 1249.

³ A végrendeleti úton való gondoskodás az unokákról a germán jogban is ismeretes és az unokák öröklési jogának kifejlődését elősegítette, l. Heusler id. m. II. 581. s. köv. l. — Arra nézve, hogy a végrendeleti gyakorlatból lehet következtetni valamely örökösödési intézmény fennállására, l. Király id. m. 161. l.

⁴ Timon id. m. 368. l.

⁵ Wenzel VIII. 73. l. 1263., Fejér IV/2. 333. l. 1255., v. ö. Wenzel XII. 593. l. 1296., s. minthogy a hitbér, paraferna és res allatae fizetésére kötelezettek a férj örökösei (l. Illés: Házassági vagyonj. 27., 38., 44. l.) s ezek a rokonok, itt is megtaláljuk az unokákat, pl. Hazai

Vannak azonban olyan osztálylevelek, a melyek tanúságot tesznek arról, hogy az unokák nemcsak a női vagyonban, hanem bármely vagyonban érvényesíthetik öröklési jogukat. Az osztálytételnél az egyik részről a nagyatyá és unokája szerepelnek, a mi az unokának öröklési jogáról (váraozási jogáról) tesz tanúságot.¹ Ismét más osztálytételnél,² mely »in possessio-nibus . . . hereditarijs« történik, bizonyos rész a fiúknak és ezek fiainak, az unokáknak jut (»filijs et nepotibus . . . pertinerent«), más rész osztatlanul marad a fiúk és ezek fiai, az unokák közt (»filij ac nepotes . . . inter se sine diuisione dimiserunt possidendas«) olyképen, hogy a jövedelem közöttük »equanimi-ter«³ osztassék szét, egyéb részek is egyenlően osztatnak fel. Más esetben⁴ csak az unokákat találjuk, a kik »in universis possessionibus suis tam hereditariis quam emtitiis . . . et in ser-vis ac ancillis eorum, pari consensu et unanimi voluntate« tesznek osztályt a király által kiküldött birák közbenjöttével.

Az unokák örökléséről megemlékezik a jogalkotó rende-zés is, midőn az egyik libertas a fiúgyermek nélkül lévő részére végrendelkezési jogot nyújt, hogy így »ad filias neptes, nepotes, seu alios quoscunque duxerint adoptandos, bonorum suorum uniuersitas deuoluatur«.⁵ Minthogy a végrendelkezés szabad-

Okm. IV. 30. l. 1244., VII. 119. l. 1269. (l. Illés id. m. id. l.-jain fel-sorolt okleveleket a jegyzetekben).

¹ Fejér VII/1. 199. l. 1219. (u. a. Vár. Reg. 1. e. Kandra 100. l., Karácsonyi 232. l.) »inter Moyad Comitem et Nicolaum Nepotem eius, ex una parte« mi értelme volna itt az unoka szereplésének, ha nem az, hogy óvja bekövetkezendő örökjogát.

² Wenzel VII. 429. l. 1256., az unokák itt az elhunyt szülőjük helyébe léptek; az unokák egyenes megjelölése bizonyítja, hogy nemcsak szülőiket, hanem őket is megilleti az öröklés joga.

³ L. Bartal: Glossarium med. et inf. lat. regni. Hung. Budapest, 1901.; pro: aequanimitter hoc loco: una voce; egy szívvel, lélekkel, megegyezőleg.

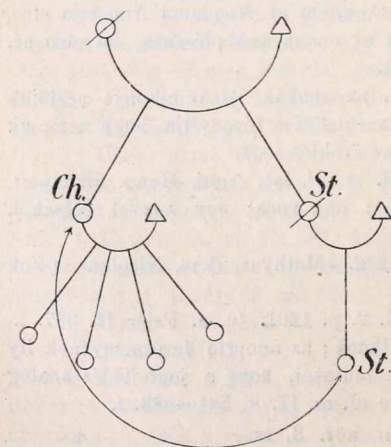
⁴ Hazai Okm. VIII. 225. l. 1282. »Mathyus, Bors, Nicolaus et Zok filii Mathie filii Zagrab«.

⁵ Eudl. Mon. Arp. II. 399. l. 2. p. 1201. (u. a. Fejér II. 387. l., V/1. 181. l.) libertas hospitum de Potok; az adoptio intézményének ily ily irányu felhasználása arra látszik mutatni, hogy a jogfejlődés analog lehetett a germánjogihoz, l. Heusler id. m. II. k. 581—583. l.

sága a családbeliek részére állapíttatik meg, mindenesetre jellemző, hogy a leányok után az unokák soroltatnak fel; közvetett úton mutatja az unokák öröklését. Az unokák nem örökölnék úgy mint a gyermekek, ők nem szükségképeni örökösök, örökjoguk épen nem oly erős, hogy a kötelesrész természetét ölthetné magára; ezért kell a végrendeleti uton való gondoskodást gyakrabban igénybe venni az unokák érdekében s így a végső rendelkezésekkel erősíteni az ő öröklési joguk teljes kifejlődését, megerősödését.

Kérdés, vajjon itt is áll a képviselő és a törzsenkénti öröklés elve? Vajjon az unokák a gyermekekkel együtt, illetőleg ezek mellett örökölhetnek-e bármely vagyonban?

Biztos felvilágosítást nyújtanak az osztálylevelek. Így a hiteles hely előtt megjelenik ¹ Chelleus »comes de Eyka« fiai helyett is és István, ugyancsak Istvánnak, Chelleus comes testvérének a fia, és egymás közt öröklött földjeikben egyenlő osztályt tesznek. A fiú tehát atyja helyébe lépett s így osztozhatnak meg nagybátyjával. Mert csak úgy állhat elő ez az osztály, hogy az egyik testvér (gyermek) előbb elhalt, mintsem szülője után örökölhetett volna, így kerülhettek össze az életben maradt testvér és az elhalt testvér fia; ha ugyanis a szülő halt el előbb s a vagyon a gyermekeire már leszállt, akkor,

¹ Wenzel X. 94. l. 1292. »Comite Chelleo de Eyka pro se et pro Pows, Eyka, Stephano et pro Olup filijs suis ex una parte, Stephano filio Stephani de eadem, filio videlicet fratris eiusdem Comitiss Chellei ex altera, coram nobis personaliter constitutis, concorditer propositum extitit per eosdem; quod terram ipsorum hereditariam... inter se equaliter diuisissent«, az eset képét nyújtja az itt levő ábra: az osztály a nyíllal megjelölt Ch. (= Chelleus) és St. (= Stephanus) közt megy végbe; hasonló eset: Hazai Okm. VI. 101. l. 1260. »Balianus filius Comitiss Chepani ex una parte et Georgius filius Thome fratris eiusdem Baliani.«

ha gyermekei közül az egyik elhal s van fia, ez ennek kizárólagos örököse és az életben maradt testvér semmiféle osztályt nem kérhet testvére után.

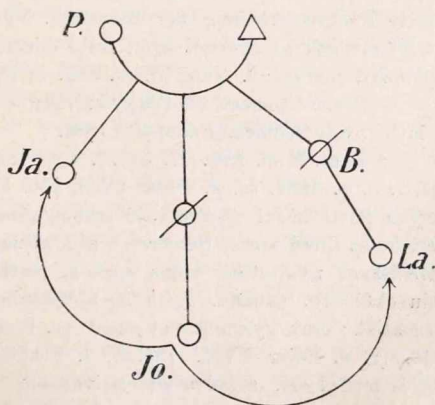
Látjuk továbbá, hogy a fiúk együtt azt a részt kapják, a mely elhalt szülőjüket illette volna, vagyis törzsönként (in stirpes) örökölnék. Midőn az osztálynál Kanisai Remeg áll szemben fivérének fiaival: ¹ valamennyinek együtt ad át bizonyos részt az öröklött földből; olvassuk, hogy a Koppán nemzetségből származott Jakab osztozik mindkét elhalt fivérének fiaival, a hol mindegyik fiú az atyja helyét foglalta el.²

Tovább haladva az öröklés során, megtaláljuk a testvérek fiait is egymással szemben, illetőleg egymás mellett. Az atyai ágon való unokatestvérek »patruales fratres« perben állanak egymással: ³ az egyik testvér fiai állítják és bizonyítják, hogy a másik testvér fiait bizonyos birtokokból mi porcio sem illeti, hanem azok »totaliter de iure ad ipsos pertinerent«. A király báróival és nemeseivel törvényt ülve, megállapítja ítéletileg, hogy az illető birtok fele tényleg nem jár nekik. Az unokatestvérek kiegyeznek s ugyanez alkalommal más birtokban osztályt tesznek; itt is, mint az előbbi esetben, az egy testvér fiai együtt, egy csoportban szerepelnek: együtt kapják a

¹ Wenzel XI. 366. l. 1249. »Remeg de Kanisa... ab una parte, ab altera vero Saulus, Michael, Mark, *filij fratris* eiusdem R.«

² Hazai Okm. VI. 423. l. 1297. »comes Jacobus filius paulini et Johannes filius Thome ac Ladizlaus filius Barnabe *filij fratrum* eiusdem comitis Jacobi, nobiles de generatione Koppán«, az itt levő ábrán az eset képe ez: Ja. (= Jacobus), Jo. (= Johannes) és La. (= Ladizlaus) osztoznak.

³ Wenzel X. 329. l. 1299. (v. ö. 344. l.) »Lukach, Petrus, Demetrius... filij Comitis Petri de genere Aba... Ladizlaum... Demetrium... filios Comitis Alexandri, *patruales fratres* eorunden super quibusdam possessionibus... traxissent in causam.«

megfelelő birtokrészt. Más esetben¹ is előfordul, hogy az unokatestvérek öröklött birtokaikban osztályt tesznek. Mindezek az adatok pedig bizonyítják, hogy a *képviselőt és törzsönkénti öröklés elvét a magyar jog ebben a korban már nemcsak ismerte, hanem az egyenes ágon következetesen keresztül is vitte.*²

Előfordulnak még a király jogalkotó rendezésében, de egyes esetekben is bizonyos kifejezések, a melyek a gyermekeken kívül a további leszármazókat, az unokákkal együtt az összes ivadékokat is jelölik. Így a »proles« terminusa³ nemcsak a gyermeket, a magzatot, hanem az egész ivadékokat is jelenti.⁴ Világosan a távolabbi leszármazókat érti az okleveles nyelv, midőn a női vagyont az özvegy nő és leányai kinyerik s ez kifejezetten nemcsak nekik, hanem »earum posteritatibus successivis« jut.⁵

¹ Wenzel VIII. 154. l. 1266. »Guge filius Petri, et Ladyzlaus filius Adriani, nobiles de Balan ab una parte; Comes Egydius vero filius Rugas nobilis de eadem Balan *fratres patruales* ex altera... possessiones ipsorum hereditarias... inter se diuisissent«.

² A képviselőt elve általában véve ismeretlen a régi germán jogban és igen lassan, nehezen tör utat magának a középkori európai jogban, l. Hajnik: Európai Jogt. 90., 345. l., Heusler: id. m. II. 579. s. köv. l., Schröder id. m. 322., 715. l. (191. jegyzet), Siegel: Deutsche Rechtsgeschichte. Berlin, 1895. 472. l., Zoepfl: D. Rechtsgeschichte. Stuttgart, 1858. 779., 805. l., Viollet: Histoire du droit civil français. Páris, 1893. 832. és köv. l., a régi bajor jogra nézve: Quitzmann: Die älteste Rechtsverfassung der Baiwaren. Nürnberg, 1866. 185. l. A képviselőt elvének az egyenes ágon való elismerésével mégis találkozunk a longobard jogban: l. Nani id. m. 552. l., Pertile id. m. IV. 51. l.

³ Proles: magzat, utód és gyűnévileg = ivadék, nemzetség; l. Finály: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884.

⁴ Endl. Mon. Arp. II. 457. l. 4. p. 1242. (u. a. Fejér IV/1. 264. l.), 497. l. 5. p. 1257. (u. a. Fejér IV/2. 416. l.), mindkét libertas az egész vagyon felett bárki részére való szabad rendelkezési jogot az esetre adja meg, ha az illető »prole caruerit«; alig képzelhető, hogy ilyen rendelkezési szabadságot nyújtottak volna arra az esetre is, ha az illetőnek unokái, dédunokái stb. vannak. A proles-t különben nemcsak egy értelemben használják; csak gyermekeket jelent, pl. Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240. (u. a. Fejér IV/1. 194. l., l. Hazai Okm. III. 5. l.). — Egyes eset is fordul elő, a hol a proles ivadékokat jelöl, pl. Wenzel XI. 237. l. 1231. »domina sine prolibus ex hoc seculo migrata extitisset«, itt az esetből kivehetőleg nemcsak gyermekről, hanem leszármazókról lehet szó.

⁵ Fejér V/3. 500. l. 1290.; a leszármazók egész sorát, az ivadékokat,

HARMADIK FEJEZET.

Ágrul ágra átszálló örökség.

I. Már a kezdetleges Árpád-kori törvényhozásban találunk gondoskodást arra az esetre, ha nincsenek lemenő örökösök. Szt Istvánnak az özvegyi jogról szóló rendelkezései megmondják azt is, hogy az özvegy halála után, ha nincsen ivadéka, szálljanak vissza a (haszonélvezet tárgyául szolgáló) javak a férje rokonságára, az atyafiakra, ha vannak rokonai.¹ A Kálmán törvényéből (I. k. 20. fej.) is következtethető a lemenőkön kívül tágabb kör öröklése.² Az aranybulla már egyenesen e tárgyban nyújt szabályozást akkor, a midőn a végrendekezési jogot iktatja törvénybe kimondván, hogy ha a fiúmagzat nélkül levő a halál által megelőzve végső rendelkezést nem tehetett, akkor a birtoka a közelebb való atyafiaié legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, szálljon a királyra.³ Ugyanezt ismétli némi stiláris módosítással az 1231 : XI. t.-cz.⁴

A XIII. századbéli törvényhozás az öröklési rend védelmére hozott alkotásaiban⁵ ismételten felállítja a fiúgyermek

természetesen első sorban a fiú ivadékot hivatottak kifejezni az okleveles nyelvhasználatban bizonyos stereotyp szólamok. Így az osztálynál »in filios filiorum suorum« kifejezés, pl. Fejér VI/2. 269. l. 1300. »diuisiones autem omnium aliarum possessionum suarum... ipso ordine et statu. prout in ipsis priuilegiis nostris sunt diuisae, dicte partis in filios filiorum suorum inuiolabiliter se coram nobis conseruandas obligarunt«; ilyen és hasonló kifejezések számtalanszor fordulnak elő az örökbevallásnál, l. Illés : Szerződési j. 47. l. s az ott felsorolt leveleket.

¹ II. k. 24. fej. 2. §. »Et post obitum ejus (t. i. az özvegynek) eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet; sin autem non, rex sit haeres.« A parens itt tágabb értelemben veendő, nemcsak szülőt jelent, hanem atyafit, rokonságot. V. ö. Timon i. m. 363. l.

² L. a 13. l.-on.

³ 1222 : IV. »Et si morte praeventus disponere non poterit, propinqui sui qui eum magis contingunt, obtineant; et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit.«

⁴ »generationem« helyett »cognitionem« kifejezést használ.

⁵ A túlkapásokkal, visszaélésekkel szemben, a melyeket főként az

nélkül elhunyt javaiban a rokonság öröklési jogát. Így az 1267: VI. t.-cikk kijelenti,¹ hogy a fiú nélkül elhunyt birtokai és javai felől mindaddig ne történjék intézkedés, azok el ne vonassanak, senkinek ne adományoztassanak, míg az elhunynak rokonságát a király személye elé meg nem idézték és ezeknek s a báróknak jelenlétében történjék a rendelkezés, a mint azt a jogrend megkívánja. A rokonok megidézése és jelenléte szükséges, hogy a rokonság öröklési igényei érvényesítést nyerhessenek.² Az 1267: IX. t.-cikk pedig a háborúban fiú hátrahagyása nélkül elesett birtokaira nézve a király öröklési jogával szemben mondja ki a nemzetségi öröklését az elhunynak ősi birtokaiban.³

Megjegyzendő, hogy a törvényhozás terminológiájában a rokonságra (atyafiságra) a »parens« és »propinqui« kifejezésein kívül rendszerint a *cognatio* (*cognati*), *generatio* szavait alkalmazzák, még pedig úgy, hogy ez utóbbiak *synonime* s egymást helyettesítőleg fordulnak elő.

A jogalkotó rendezés szerint is a »porcio hereditaria sine herede decedentis cognacioni sue debeat remanere«;⁴ a

adományozási jog önkényes kiterjesztésével követtek el, állították fel ezeket a szabályokat. L. az 5—6. l.-on.

¹ §. 1. Item: volumus; quod si aliquem de nobilibus, sine herede, mori contigerit, possessiones et bona ipsius medio tempore ejus non distraherentur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli perpetuentur. 2. §. Donec cognati, et generationes eiusdem decedentis, ad praesentiam nostram evocentur, et ipsis, ac Baronibus nostris praesentibus, de iis ordinetur, sicut dictaverit ordo iuris.

² Így magyarázza Kovachich is (Vest. Com. 139. l.).

³ §. 1. Item: Si aliquis ex Nobilibus, non habens heredem, in exercitu mortuus fuerit, Possessiones istius (ipsius) quocunque modo (quocummodo) acquisitae, ad manus Regias non devolvantur, §. 2. sed cognatis (cognato), vel generationi (suae) decedentis in exercitu cedere debeant, ita videlicet, quod possessiones ipsius hereditariae generationi sue remaneant, §. 3. Emtitiae vero vel acquisite cuicunque in vita sua conferre voluerint, reliquantur. L. a szövegkiadásra nézve a 70. l. 4. j.

⁴ Endl. Mon. Arp. II. 539. l. 15. p. 1273. (u. a. Fejér V/1. 87. l.) Matthaei bani iura Slavoniae, 454. l. 16. p. 1242. (u. a. 511. l. 19—20. p.) »Item si quis de ciuitate sine herede decesserit... res uero immobiles, domus, curiam, vineas, terram et beneficia... uxori sue uel alicui cognatorum suorum relinquat« lib. hosp. in Zagrabia; v. ö. 542. l. 1. p. 1276.

selmeczi jogkönyv rendezésében, ha valaki feleség és gyermek hátrahagyása nélkül hal el és nem végrendelkezett: »alles sein guet gefellet darnoch auff seyn nechst geporne Frewnnde mit erbschafft.«¹ A »nechst geporne Frewnnde« ép úgy a rokonságot jelenti, mint a többi libertasok latin szövegében a *proximi, cognati*.

Az általános szabályozás mellett a jogélet egyes esetei is tanúságot tesznek. Így olvassuk, hogy bizonyos földet »a... *cognato suo, sine herede decedente... ratione propinque successionis sibi legitime deuolutas.*«² A fiúörökös nélkül elhunyt rokon vagyona tehát a közel rokonra az öröklés során törvényesen szállott. Az atya és fiai elhalván, a birtokaik »ad manus et usus suorum consanguineorum... fuissent deuolute«;³ a rokont bevezeti a hiteles hely kiküldötte a fiú nélkül elhunyt birtokába;⁴ míg a fiú hátrahagyása nélkül meghalt adományföldje a király kezére szállván, idegennek újból eladományoztatik, addig »Terras autem hereditarias... cognatis suis duximus relinquendas« mondja a királyi adománylevél.⁵ Osztályt tesznek a fiúörökös nélkül elhunyt porciójában a rokonok⁶ és ilyen esetben egyenesen megírják, hogy »ipso-

(u. a. Fejér VI/2. 400. l.) »heredes aut proximos eorum conseruetur« lib. hosp. de castro Budensi; 502. l. 5. p. 1263. »sine preiudicio tamen proximorum suorum« privilegia archiep. Strig.

¹ Wenzel III. 206. l. (1) »Ist aber das iemandes stirbt on hawsfraw und on kynnd, und nicht gescheft von seinem freyem gutt geton hatt etc.« (l. a szövegben); a »Freunde« a rokonok megjelölésére használatos a germán jogban is l. Zoepfl i. m. 812. l.

² Mon. Strig. II. 489. l. 1300., a *propinque* = közel, *propinquus consanguinitate* = közel való rokona Páriz Pápai: *Dictionarium. Posonii et Cibinii* 1801.; v. ö. Fejér VI/2. 269. l. 1300. »porciones suas... quae eosdem de porcionibus eiusdem Domini... ratione proximitatis contingunt.«

³ Hazai Okm. VII. 33. l. 1247.; v. ö. Fejér IX/7. 670. l. »porciones cognatorum... quas ad ipsam devolutas.«

⁴ Hazai Okl. 167. l. 1298. »que terra... sine herede decedentis cognati eiusdem Radizlai asserebatur... reambulando... Radizlai assignassent.«

⁵ Fejér IV/1. 21. l. 1235.

⁶ Sopronvármegye Okl. I. 54. l. 1291. »super porcionibus Salamonis... cognati eorum sine herede decedentis... talem inter se...

rum cognati sine herede decessissent et eorum possessiones prout esset consuetudo regni ab antiquo approbata, in suam essent devolute facultatem.«¹ Azonban már az 1267 : VI. törvenczikket megelőzőleg is találunk oly adománylevelet, a mely bizonyítja, hogy a törvényhozás az élő jogot foglalta általános szabályba, midőn a fiú nélkül elhunyt rokonságát a király elé megidéztetni rendelte s ezzel csakugyan a rokonság öröklési igényeit óhajtotta érvényre juttatni. A király előtt személyesen megjelenő kéri, hogy bizonyos adományföldet »sine Herede . . . decedentis *proximi* scilicet sui a quo eandem *secundum* approbatam Regni nostri *consuetudinem* ad se et suos proximos devolutam fore asserit sibi *conferre* dignaremur.«² A törvény meghozatala után annak megfelelőleg járnak el,³ midőn fiú nélkül elhunyt rokonoknak birtokát adományul fölkéri a legközelebbi rokonok és ezt »prout eos iure hereditario continent« elnyerik. Hasonló esetben⁴ a király a hiteles helylyel vizsgálattja meg az adományul fölkért birtokot, mert minősége iránt nincs tisztában »utrum eedem sint possessiones sine herede decedentis« s miután ez a körülmény megállapítást nyer, a rokonoknak adományozza »quibus ratione cognacionis et vicinitatis, secundum Regni nostri consuetudinem⁵ ipse possessiones magis, quam alicui extraneo debebant condonari.«⁶

divisionem factam fuisse retulerunt«; Hazai Okm. VII. 26. l. 1243. »totam possessionem eorum hereditariam . . . secundum quod per modum proximitatis et per lineam consanguinitatis debebant, inter se diuisissent« »tres (i. e. partes) . . . comitis Symonis proximioribus, qui sine herede decessissent«.

¹ Hazai Okm. VIII. 120. l. 1269.

² Hazai Okm. VI. 129. l. 1265. az adományozás meg is történik.

³ Zichy I. 54. l. 1284. »retulerunt, ut Andreas . . . in proximiori linea consanguinitatis et cognacionis, eis attinens sine herede decessisset, petentes a nostra Regia maiestate . . . ut possessiones predicti Andree . . . sibi donare . . . dignaremur.«

⁴ Wenzel IV. 177. l. 1279.

⁵ Tehát nem a már létező törvény (az 1267 : VI. t.-cz.), hanem a szokásjog erejénél fogva l. erre nézve a 8. l.-on felsoroltakat.

⁶ A rokonság öröklésére nézve l. Illés : Ház. Vagy. 27. l. 1. és 2. jegyz.-ben, 38. l. 6. j.-ben, 44. l. 5. j.-ben felsorolt okleveleket.

A rokonság öröklési jogát látjuk megjelenni az esetben is,¹ midőn a király nővére jut fiú nélkül elhunyt személy birtokához, az elhunyt rokonai azonban megjelennek a király előtt és tiltakozásukat (*prohibitio*) bejelentik s ennek következtében elmarad a megerősítő kiváltság kiállítására; a birtok a király nővérénél marad addig, míg a rokonok a törvény rendes útján (*perrel*) érvényesítik jogaikat; a perben² a rokonok állítják és bizonyítják, hogy a birtok reájuk »*ratione generationis ipsius ... de iure*« száll. Ítéletlevélből értesülünk olyan perről,³ a melyet fiúörökösök nélkül elhaltaknak a lelkük üdvére az egyház részére hagyott bizonyos földjei miatt a rokonok indítanak, azokat a maguk részére követelven. A hiteles hely előtt írásba foglalják,⁴ hogy bizonyos öröklött földet a rokonság (nemzetség) meghatározott körének más rokonok *beleegyezésével* lehet a rokonnak (nemzetségbelinek) halála esetére hagyni. Peres levélből tűnik ki,⁵ hogy pert indít az egyik fél többek ellen »*super eo, quod ipse esset de generatione eorumdem et in eadem terra ... haberet portionem*«, tehát a pereskedőt, mint a nemzetséghez tartozót bizonyos földből rész illeti meg; a felek olyképen egyezkednek ki, hogy az illetőt »*prout generationem et cognatum ipsorum recepisent in medium eorumdem*«: mint rokont maguk közé befogadják s mint a nemzetséghez tartozónak (*velut de generatione unum*) az illető földből porcióját kiadják.

Ez az utóbbi adat kapcsolatban az ezt közvetlenül megelőzőkkel már átvezet a nemzetség igényeinek a családi birtokhoz (mint a hagyaték rendes tárgyához) nemcsak halál esetére, hanem élők közt való érvényesülésére.⁶ A régi nemzeti birtokközösségnek, a mely a szabad magántulajdon rendszerét megelőzte,⁷ még érezhető hatásaival, maradványaival találkozunk itt. Az egy vérséghez tartozóknak jogai védel-

¹ Fejér V/3. 26. l. 1280. a *cognati*.

² Fejér V/3. 175. l. 1283.

³ Fejér VII/2. 197. l. 1297. *generatio et cognatio*.

⁴ Fejér VII/2. 236—241. l. 1290., 1291.

⁵ Fejér VI/1. 285. l. 1294.

⁶ L. Illés: Szerződési jog 65—71. l.

⁷ L. Timon i. m. 304. és köv. l.

met találnak, még pedig nemcsak olyképen, hogy ivadékok híján az egy rokonsághoz, nemzetséghez tartozók hivatnak meg az öröklésre, a mint a legelől felsorolt törvényhozási, jogszabályozó adatok és egyes esetek bizonyítják, hanem abban is, hogy a nemzetségnek rendszerint legközelebbi, majdan öröklésre hivandó tagjai az élők közt kötött ügyletekbe való avatkozásukkal óvják meg a birtokhoz való jogaikat, öröklési igényüket. A nemzetségbeli, a vérbeli a jog által biztosított reménységet táplálhat, hogy ivadék híján az örökség (ingatlan) az övé lesz; ezt az örökségi reményt, ezt a várakozási jogot juttatja kifejezésre az avatkozás joga.¹ Ugyanis azoknál a szerződéseknél (vétél, csere, zálog, kölcsön, ajándékozás), a melyeknek tárgya ingatlan elidegenítése volt, a szerződő felek akaratán és a szerződés bevallásán (fassio) kívül még szükséges volt a rokonok megegyező akaratának hozzájárulása, az ő beleegyezésük is.

Minthogy kezdetben ² a szomszédság és rokonság, a területi és vérségi kötelék a legszorosabb kapcsolatban állanak egymással, a letelepedés nemzetségek szerint történvén, természetesen, hogy nemcsak a rokonság, hanem a szomszédság avatkozási jogával is találkozunk, hiszen a rokon és szomszéd fogalmai egymást fedik. Ezért a fiú nélkül elhunyt után öröklő rokonnak a hagyatéki birtokba iktatásával »conuocatis conmetaneis et vicinis« ezek közül senki sem mond ellen, sőt az ő beleegyezésükkel a határjárás megtörténvén, az illető rokonnak assignálják a birtokot.³

¹ A nemzetségbeli öröklési igényének most vázolt érvényesülését a középkori európai jogfejlődésben l. Hajnik: Európai jogt. 346. l.; különösen a germán jogra nézve: Brunner: Grundzüge 216. l., a ki az »älteres« és »jüngerer« Wartrecht viszonyát világítja meg; a Wartrecht egész fejlődését bőven tárgyalja Siegel i. m. 474. s köv. l.-jain, l. még e tárgyra nézve Zoepfl i. m. 809. s köv. l.-t.

² Illés: Szerződési jog 66. l.

³ Hazai Okl. 167. l. 1298. »conuocatis conmetaneis et vicinis ... terre ... que terra Borsa sine herede decedentis cognati eiusdem Radizlai asserebatur, super faciem eiusdem terre accessissent nemine contradicente, ymo omnibus conmetaneis consencientibus rehambulando ... Radizlao ... assignassent«; v. ö. Wenzel IV. 177. l. 1279. »ratione cognacionis et vicinitatis.«

Bizonyságaink vannak arra is, hogy a rokonság (itt is generatio, cognati, proximi) közelebb álló tagjának joga előbb érvényesül mint a távolabbié, megfelelően az öröklés rendjének.¹ A rokon az élők közti jogügyletbe avatkozását beleegyezésével vagy ellenmondásával juttatja kifejezésre úgy, a mint azt fentebb a halál esetre szóló intézkedéseknél is láttuk. Ha a rokonokat az ügylet kötésénél mellőzik, akkor ők a szerződés érvényességét ezen az alapon megtámadhatják és azt érvényteleníthetik. Ha a rokonok ellentmondtak, akkor a szerződés nem jöhet létre az idegennel, az ellenmondó rokon köteles a birtokot tárgyzó szerződést megkötni, ő lép az idegen szerződő fél helyébe. A rokoni elővétel² (csere) jogát gyakorolhatja, ha azonban ezzel nem él vagy pedig nem képes élni s a birtokos nyomasztó szükséghelyzete indokolja,³ az ellenmondás meg nem akadályozhatja a birtok elidegenítését. A rokonságnak a birtokra vonatkozó jogai azonban nem merülnek ki az elővétel jogával; ha ezzel a rokon nem élt vagy nem élhetett annak idején, de élni akar vagy képessé válik később, gyakorolhatja az őt megillető visszavásárlás (visszaváltás) jogát (jus retractus gentilitii).⁴ A törvényes elővétel és visszavásárlás jogai a rokonság birtokhoz való jogainak a védelmét szolgálják az élők közti forgalomban.

A rokonság öröklési joga már az örökhagyó életében megnyilvánul a rokoni beavatkozás jogában s ennek következményeképen a törvényes elővétel és visszavásárlás (visszaváltás) jogaiban a családi birtokra vagyis az ősi, öröklött ingatlanra (haereditas, terra haereditaria) nézve; a szerzett birtoknál forrásaink a rokonság ilyen jogait nem ismerik.⁵

¹ Wenzel VIII. 154. l. 1266. »si aliquis ipsorum possessionem . . . vendere, obligare uel impignorare aliqua necessitate urgente intenderet, nemini posset . . . nisi ipsis proximis suis, aut ipsorum proximo, qui eos consanguinitatis linea attingeret in generatione eorundem« l. Illés előbb id. m. 67. 103. l.

² L. Illés: előbb i. m. 102., 113. és 127. l. (zálogszerződésnél) s az ott felsorolt okleveleket.

³ L. fentebb l. jegyz.

⁴ L. Illés: előbb i. m. 104., 113., 127. l. a jegyz.-ben levő okleveleket.

⁵ De a szomszédságét igen, l. Illés i. m. 71. l.

II. Mindeddig egész általánosságban kutattuk, hogy kik voltak az elhalt törvényes örökösei, ha nem voltak ivadékok. Megállapítottuk, hogy a rokonok örökölték, a rokonság öröklését jelölik a parentes, propinqui, proximi, cognati, consanguinei, cognatio, generatio szavai.

Nézzük most már közelebbről, kiket értettek a rokonok alatt, kikből állott ez a rokonság. Már Kálmán törvénye,¹ midőn a Szt István által adományozott birtokban való öröklésről szól, mondja, hogy az minden jogutód örököst illessen meg az emberi öröklés (humana successio) sora szerint, vagyis itt bizonyos tágabb (rokon) kör öröklésére utal, a melyben természetes sorrendnek kell lenni.² Az aranybulla szerint (1222 : IV. t.-cz.) azok a rokonok (propinqui) örököljenek »qui eum magis contingunt«. Sőt az 1290 : XXX. t.-cz. akkor, a midőn kimondja, hogy a quarta fejében nem lehet a birtokot elfoglalni, hanem a pénzben való kifizetését (illetőleg a birtoknak redimálását) írja elő: reámutat a »heredes decedentium, vel *proximiores* de *generacione*« kifejezéssel az örökösökre. A kérdés az, hogy a törvényhozás a rokonságnak minő természetes rendjét értette, kik voltak azok a rokonok,³ a kiket inkább illetett az örökség. Ezeknek a kérdéseknek a megoldásánál már az okleveles anyagban rejtőző jogéletről vagyunk szorítva. Olvassuk, hogy a rokonokhoz a fiúgyermek nélkül elhalt »in proximiori *linea* consanguinitatis et cognationis eis attinens«;⁴ az örökség elnyerésére törekszenek »nobi-

¹ I. k. 20. fej. »Possessio quaelibet a sancto Stephano donata (data) humane successionis quoslibet contingat (successores vel) haeredes« Corpus juris hung. (Márkus D. Milleniumi kiad. Nagy Gyula szövegkiad. v. ö. Endl. Mon. Arp. II. 362. l. Marczali Enchiridion 197. l.)

² Ezt jelenti a »humana«

³ Azok a rokonok, a kiket a proximi, propinqui kifejezések jelölnek meg, a mint azt fentebb láttuk a 54., 55. és 59. l.-on, vagy a kiket meghatározni, pl. így is: »inter . . . patrem Blasii et alios proximos generacionales eiusdem« történvén az osztzkodás Hazai Okm. VIII. 294. l. 1291.; »omnes proximiores« »dicti comitis . . . proximioribus« Hazai Okm. VII. 26. l. 1243.

⁴ Zichy I. 54. l. 1284.; v. ö. Hazai Okl. 114. l. 1289. »in proximiori linea consanguinitatis ipsis filys Sebe adjacentes«.

les de generacione eadem in *linea* ... concurrentes«;¹ a fiúörökös vigasztalásától megfosztott végrendelkezik mint »de suae cognationis *linea* solus existens superstes«;² osztályt tesznek³ öröklött földjükön azok, a kik közül némelyek helyett egy jelenik meg »pro aliis ... de *linea* generacionis sue descendentibus«, másokat, a kik »in *tercia linea* generacionis« vannak, ismét más képvisel: a földet három részre osztják a három »*linea*«-nak megfelelően (in tres partes ad tres *lineas*) s minden porcio kijár a képviselőnek és »in sua *linea* existencium«; bizonyos porciókról van szó, a melyek »de propinquorum *linea* filiorum C. E. descendentes«;⁴ az egész nemzetség (tota generacio) osztja fel az egész öröklött birtokot »secundum quod per modum proximitatis et per *lineam* consanguinitatis debebant.«⁵ Látjuk tehát, hogy a rokonságnak bizonyos »*linea*«-járól van szó⁶ és az örökségi osztozkodásnak a rokonság közelségének mértéke és a vérség *lineája* szerint kell történni.

¹ Hazai Okl. 114. l. 1289.

² Fejér IV/3. 79. l. 1262., v. ö. 375. l. 1266.

³ Sopronvármegye Okl. I. 26. l. 1263. az osztálynál »*tercia porcio* de parte orientali Farkasio et *sociis* in sua *linea* existentibus remanente,« tehát az egy *lineán* levők *sociusok*; Wenzel X. 421. l. 1285. (Karácsonyi: A hamis, hibáskeltő stb. Budapest, 1902. 130. l.) »de *linea* unius filij essent procreati Mog et *societas* eiusdem; de alterius autem *linea* procreati fuissent Petrus, Chelleus, et *societas* eorundem,« az egy *lineán* lévők *societas*-t alkotnak; a *socius*, *societas* szavai a birtok-, azaz tulajdonközösségben élő rokonságra vonatkoznak (l. erre nézve Illés Szerz. jog. 55. s köv. l.) L. még Hazai Okm. VIII. 259. l. 1288. szintén osztály, a hol »*inter nobiles* ... de una *linea* generacionis ipsorum ab una parte ... de altera *linea* generacionis eiusdem ex altera« történik az osztozkodás; v. ö. Wenzel VIII. 154. l. 1266., az elővétel joga azon rokonok részére »*qui eos consanguinitatis linea* attingeret in generacione eorundem.«

⁴ Fejér VII/2. 241. l. 1291.

⁵ Hazai Okm. VII. 26. l. 1243.

⁶ Status perben olvassuk a Vár. Reg.-ben (229. l. Kandra 346. l., Karácsonyi 277. l. 1222.), hogy a személyi állapotukat illetőleg megtámadottak »responderunt, se *du sinicos* quidem esse a ... Johan cum terra sua *dimissos*, sed eundem Johan *nulla consanguinitatis linea* ad ipsum, videlicet Borocun pertinere.«

Meghatározzák az oklevelek a linea természetét közelebb-ről is. Az osztályos társak előadják ¹ »quod interse nundum a primi eius parentibus, ataus et progenitoribus suis« volt egyenlő osztályban részük »licet in una et eadem proximitatis et consanguinitatis lynea sunt annexi,« tehát az első szülőtől, az elődöktől, a törzsatyától leszármazottak ² oszlanak a vér kapcsa által összefűzöttek lineáira; hasonló esetben ³ perelnek az egyenlőtlen osztály miatt a rokonok, állítván, hogy közös ősöknek (attauus generacionis partis utriusque) három fia volt, egy fiörökös nélkül meghalt és ők »de linea unius filij essent procreati«, míg ellenfeleik »de alterius autem linea procreati fuissent«. Az egy őstől leszármazottak (ex uno auo progredientes) ⁴ az osztályos atyafiak, az egy és ugyanazon törzsből eredettek (consanguineos ab una et eadem stirpe propagatos) az osztályos nemzetség, ⁵ rokonság; ezek azok, a kik »naturaliter generacionis ydemptitate et dulcedine coherentes«, ⁶ a kikben a vérség édes és természetes egységét (dulcedinem et naturalem unionem consanguinitatis) látják.

A nemzetségnek, rokonságnak ezen a tagolatán, mely szerint a közös közvetlen elődtől leszármazók alkotnak egy lineát (ágot), épül fel az u. n. parentela (parentilla) ⁷ rendszer. Az egész rokonság feloszlik közelebbi és távolabbi ivadék csoportok vagy parentelák szerint. Ugyanazon parentelához tartoznak mindazok a személyek, a kik a legközelebbi előd útján egymással össze vannak fűzve; a közelebbi ilyen előd csoportja vagyis

¹ Hazai Okm. VII. 114. l. 1269.

² V. ö. Sopronvármegye Okl. I. 26. l. 1263. »de linea generacionis sue descendantibus«, Fejér VII/2. 241. l. 1291.

³ Wenzel X. 421. l. 1285.

⁴ Fejér IV/3. 45. l. 1267. (Karácsonyi i. m. 58. l.)

⁵ Hazai Okm. VI. 456. l. 1300. »se consanguineos ab una et eadem stirpe propagatos de uno loco sessionali et area possessionaria processos et esse generacionem condusionalem veracissime affirmantes.«

⁶ Hazai Okm. VI. 374. l. 1291; v. ö. Wenzel VIII. 154. l. 1266. az osztály végbemegy »quod propter pacis donum, quod est omnibus bonum, et inviolabilem consanguinitatis favorem.«

⁷ A szó eredetére és magyarázataira nézve l. Schröder i. m. 324. l. 351. j. a parentela alatt többnyire a parentes összességét értik; parentela, ae (Du Cange) = amicitia, cognatio, affinitas Bartal Gloss.

minden ilyen parentela megelőzi a távolabb esőt, az egyes parentelán belül a közös elődtől való távolság a döntő. Az egész nemzetség tehát generációkból áll, azaz a leszármazás szerint descendentes, progredientes, propagati¹ köreiből telik ki. Hogy nálunk is ez a törzsszervezet természetével, a nemzetségi életnek megfelelő s abból kifejlődő s különösen a germán népeknél ismert² rendszer volt meg, azt már a felsorolt okleveles helyek is bizonyítják. A tagjaiban szervesen tovább élő család (nemzetség, törzs) képére jön létre a rokonságnak ez a tagolása: a szülők és gyermekeik, a nagyszülők és ivadékaik, a szépszülők és ivadékaik stb., mint a természet rendje szerint egymás után következő nemzedékek sorakoznak. A vér közössége által összefűzötteknek ez a rendje, alapja az öröklési rendnek. Oly természetes, egyszerű s már az egész élet (törzsélet) szervezete által adott rend ez, hogy a korbéli törvényhozás szükségtelennek tartja közelebbről körülírni; elegendő hivatkozni a mindenkinek köztudatában lévő »humana successio«-ra, hiszen úgy szólván nem is tudnának egy más »emberi« öröklési rendet elképzelni. »Örököljön a rokonok közül az, a kit inkább illet,« annyit mondani elegendőnek tart a törvényhozás,³ s a jogélet megmutatja, hogy az a rokon a vérbeliek közelebbi ágán van⁴ (itt van, hogy a közelebbi ág kizárja a távolabbít), abból leszármazó,⁵ vagyis az elhunyt

¹ Sopronvármegye Okl. I. 26. l. 1263., Fejér IV/3. 45. l. 1267. (Karácsonyi 58. l.) Hazai Okm. VI. 456. l. 1300.; v. ö. Fejér VII/2. 241. l. 1291. Wenzel X. 421. l. 1285.

² Heusler i. m. II. 586. és köv. l. a germán jogban is »Von den Geschwistern an führen in der Regel die ältesten Quellen die zur Erbfolge berufenen Verwandten nicht mehr namentlich und speciell auf, sie bestimmen die weitere Erbfolge schlechthin so, das der nächste der Verwandtschaft eintrete« ennek a kifejezésére itt is használtatnak a proximior, proximus szók, továbbá megtaláljuk a generatio, procreatio, progenies kifejezéseit; a parentela rendszer keletkezésére nézve l. Schröder i. m. 325. l. 353. j., tömör jellemzését l. Brunner Grundzüge 212. s köv. l.; más jogrendszerekben is kifejlődött, pl. az ind jogban: Köhler: Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss. VII. k. 201. l.

³ 1222: IV. t.-cz.

⁴ Zichy I. 54. l. 1284.

⁵ Sopronvármegye Okl. I. 26. l. 1263.

rokonai közül az, a ki a vérség fonalán ahhoz a csoporthoz tartozik, a mely a közelebbi törzselődtől leszármazottak ága,¹ és ebben az elődhöz közelebb eső vérbeli.²

Vannak olyan okleveles helyeink is, a melyekből nemcsak a parentela rendszer jellegzetes vonásait lehet összeállítani, hanem a melyekben meg lehet találni magát az elnevezést is. Különösen fontos az az eset,³ a melyben a király fiúörökös vigaszától megfosztottnak végrendelkezési engedélyt ad olyan földre nézve »quae non ratione haereditatis, sed ex parte amitae suae sibi iam dudum cessisset«, az atyja nővéreinek (a nagynéninek) a birtokáról van tehát szó, a mely nem örökségképen szállott a végrendelkezni óhajtóra; az engedély indokolásául hozza fel a levél: »praesertim attendentes, quod dicta terra non de linea proxima *parentelae*, sed *affinitatis* fuerit deuoluta«, különösen figyelembe vették, hogy az illető föld nem a parentela legközelebbi ágáról szállott le. Az örök-hagyóhoz legközelebbi ág az ő atyja leszármazóival együtt, nagynénje pedig a nagyatyja leszármazói körében foglal helyet, tehát annak a parentelájához tartozik. Találkozunk azonban a parentela szóval oly okleveles emlékekben is, a hol az az egész rokonságot, nemzetséget, hivatott jelölni,⁴ sőt van

¹ Hazai Okm. VI. 456. l. 1300,

² Hazai Okm., VII. 26. l. 1243.

³ Fejér V/2. 340. l. 1276. »Farcasius ... supplicauit, quod cum idem esset senio confractus, et haeredum solatio destitutus, de quadam terra ... haberet liberum arbitrium, ex nostra permissione, cui de propinquis vellet disponendi ... Nos ... concessimus, ut ... post obitum suum relinquendi et donandi plenam et liberam habeat facultatem«.

⁴ Wenzel XI. 116. l. 1213., II. Endre adománya, a melyben olvasuk: »Sciendum est autem, quod in terra Monasterii Toplice sunt quidam *iobagiones qui singuli cum parentela sua solvent tres pensas ... Quorum nomina sunt hec: Gostue cum parentela sua solvet ... Berkis cum parentela sua solvet ... Berglez cum fratribus suis ... solvet ... Hemelcho cum ... fratribus suis*«, a parentela tehát felváltva s egy értelemben használtatik a fratres-sel; a parentela régi germán jogi jelentésében nem rokonsági fok, hanem az egész nemzetség: ház és Sippe: Heusler i. m. II. 586. l. 2. j.; egész hasonló oklevés helyet találunk itt a germán jogban: »Ch. cum omni parentela sua fraternitatem atque sepulturam in ecclesia nostra petens«; hogy a parentela a mi okleveles nyel-

eset,¹ a hol egész általánosságban barátságot, rokonságot jelöl, a melynek kötelékébe az adomány kapcsán vétetik fel az illető. Mindezek az adatok arról tanúskodnak, hogy ismerős volt nálunk a parentela szó és fogalma s használatnak örvendhetett.²

III. A most előadottak szerint szervezett rokonságról, nemzetségről s annak a kifejtettek szerint való örökléséről van szó azokban az osztálytégelekben, a melyekkel oly gyakran találkozunk okleveles tárainkban.³ Természetes és már az előzőkből következik, hogy a nemzetség egyik ágának kihalta után a többi ág örököl, vagyis az örökség más ágon lévő rokonokra száll. Így olvassuk,⁴ hogy a nemző és fiai elhalván, áthárult birtokaikon az ugyanazon nemzetséghez tartozó más ágbeliek megosztóznak. Beszélhetünk tehát ágrul ágra átszálló örökségről. És ez vezet át bennünket annak a vizsgálatára, hogy

vünkben is az atyafiak, fivérek, az oldalági rokonok jelölésére használatos, mint a germán jogban, mutatja az id. hely.

¹ Wagner: *Analecta Scephusii* 1776. I. 116. l. 1300. »Nos consideratis, et in memoriam revocatis tot, ac tantis fidelitatibus, et meritoriis servitiis ejusdem, cum Nobilibus viris scilicet . . . Magistrum Svethonem juxta decentiam, ac honorem nostrae Regiae Majestatis solennem fecimus contrahere parentelam«, u. o. a jegyzetben olvasható: »Parentela. Non una est, vocis hujus significatio. Interdum etiam Parentes, alias familiam; hic amicitiam, cognationem, affinitatem, quae per connubium paratur, indicat. V. *Hagiographos Belgas* Tomo VII. Julii et Glossar. Dufresne.«

² Megjegyezhetjük, hogy itt — az előző és még következő részben — nyújtottuk okleveles igazolását és felépítését az atyafiak öröklési sorrendjének, a melyre vonatkozólag már Timon (i. m. 365. l.) kifejezte, hogy »a nemzetségi kötelék természetéből és a más népeknél divó nemzetségi öröklésből következtethetünk, hogy fiutódok nem létében a felszálló öröklés megállapításánál az ágközelség és nem a fokközelség irányadó.«

³ Pl.: Hazai Okm. VIII. 78. l. 1260. »pro tota generatione«, Fejér V/2. 306. l. 1275., V/3. 174. l. 1283.; Hazai Okm. VI. 421. l. 1296. consanguineus, Wenzel XII., 127. l. 1274., 606. l. 1297.; Wenzel III. 125. l. 1265., cognati, VII. 90. l. 1239., VIII. 134. l. 1265., Fejér IV/2. 471. l. 1258. »cum suis cognatis«, Hazai Okm. III. 4. l. 1239.; Mon. Strig. II. 146. l. 1281., Wenzel X. 345. l. 1299., Hazai Okm. VIII. 202. l. 1279.

⁴ Hazai Okm. VII. 33. l. 1247.

miként, mily mértékben érvényesült az ágaknak ez az öröklése, vagyis a nemzetség körén belül hogyan örökölték az oldalági rokonok.

A hiteles hely előtt óvást tesznek¹ a Ják nemzetségbeli Sitkei Csépán és Lőrincz, hogy »per nobiles de generacione eadem in linea ipsius comitis Jaak concurrentes« erőszakkal kényszerítették lemondani arról a birtokról, a mely fiú nélkül elhalt fivérök után (ha a másik fivér is, a ki mindeddig örökös vigasztól meg van fosztva, így hal el) reájok néz »tanquam in proximiori linea consanguineitatis ipsis ... adiacentes de iure et eciam de regni consuetudine deuenire debeant et deo-lui«: az ivadék nélkül elhalt fivér után a vérségnek legközelebbi ágán a fennálló jogrend értelmében örökölnék fivérei. Ezért követelheti a fivér osztályrészét fivérök nélkül elhalt fivére vagyonából; és nemcsak az ingatlan, hanem az ingó is (szolga) áthárul az egyik fivér halála után a másikra és annak ivadékaira.² A végrendelkezési jog gyakorlásánál is azt halljuk,³

¹ Hazai Okl. 114. l. 1289. »Chepanus ... et Laurencius ... nobiles de genere Jaak de Sytke ... retulerunt ... quod ... per nobiles (l. a szövegben) ... mediante potencia uel potius inpressione nobilis viri Ihoannis (így) bani ... usque ad metum mortis et amissionem possessionis compulsi fuerunt et coacti comparere coram Capitulo ... et dare litteras ... quod ipsi ... non deberent se aliquomodo intromittere de possessione comitis Stephani filij Sebe fratris eorum sine filio decedentis ... quamquam eadem possessiones ad ipsos ... Nicolao filio eiusdem comitis Sebe heredum adhuc solacio destituto si contingat decedente ad ipsos ... tanquam (l. tovább a szövegben).

² Fejér VII/3. 81. l. 1278. (u. a. Horvát Á.: Diplom. írástan. Budapest, 1883. Oklevélhasonmások. 120. l.) »super diuisione. quam de porcione Mark fratris ipsorum decedentis sine herede, predictus Comes Laurencius, ab ipso magistro Johanne, fratre suo. sibi fieri petebat« pénz, föld, szolgák; Hazai Okm. VII. 295. l. 1300. »si ipsum paulum (fivér) premori contingat comite Mathe (fivér) et filijs suis superstitibus remanentibus ex tunc serui ancille et possessiones dicti pauli, ipsi comiti mate et filijs eiusdem deuoluentur iure hereditario possidende«; V. 23. l. 1252., Fejér V/3. 66. l. 1280. (Wenzel X. 70. l. 1291.) »Tandem post mortem ... super porcionem suam fratres ipsius contentionem (kielégítés l. Bartal Glossar.) habuerunt« v. ö. Tkalčić Mon. Ep. Zag. I. 236. l. 1295., Hazai Okm. VIII. 288. l. 1290.

³ Mon. Strig. I. 116. l. 1158., v. ö. Wenzel VII. 92. l. 1239. (u. a

hogy a fiú híján rendelkező »post obitum fratris . . . et filiorum suorum« hagyja királyi engedéllyel »iure patrimonij« birt földjeit az egyháznak.

Az ősi nemzetségi birtokközösségnek¹ fenmaradt hatása nyilvánul a tágabb rokoni kör öröklési jogában, mely azon a felfogáson nyugszik, hogy az ősi jószág nem azé egyedül, a ki birja, hanem az egész nemzetségé; az osztály sem teszi a jószágot egynek sajátjává, mert csak az osztozók életére eső jövedelem lett felosztva. Ezért mondja az okleveles nyelv,² hogy az egyik ág kihalván, a birtokok »ad manus et usus suorum consanguineorum« hárultak; az ősi jószág a nemzetségben ágrulágra száll a vérbeliek kezén, annak csak hasznait élvezik valamennyien. Az ősi jószág pedig a természet rendje szerint is lefelé gördül elődről ivadékra s ezt az utat járja meg akkor is, ha a rokonság körén belül valamely tag ivadék nélkül elhalt, mert az elődjétől reászállott vagyon fivérére megy át, a ki vele közös törzselődtől származik, vele egy atyának fia, ezért a szó eredeti és teljes értelme szerint *atyja fia*.

Az igazi osztályos atyafi tehát az, a kit az okleveles terminologia »consanguinei et *diuisionales* fratres«,^{3 4} neve alatt ismer. Ime a jogállapot, a melyet codificált századok mulva Werbőczy,⁵ midőn felállította a tételt: »Sola enim sanguinis propago et fraternalis mutua divisio, efficit ex se mutuum,

Hazai Okm. I. 21. l. Fejér IV/1. 162. l.) »si aliquem de tribus fratribus . . . mori contingerit pars illius ad duos superstites ex integro uolueretur.« (L. Fejér IV/1. 78. l. 1237., Wenzel VII. 41. l. Hazai Okm. I. 16. l.)

¹ L. Timon i. m. 304. és köv. l.

² Hazai Okm. VII. 33. l. 1247.; az a felfogás, mely századok múltán megnyilatkozik a Hármaskönyvben (I. r. 47. cz.) és a melyet Frank Ignác hirdet a 48 előtti jogban (A közigazság törvénye. Budán, 1845. I. r. 502. s köv. l.)

³ Mon. Strig. I. 215. l. 1268. (Karácsonyi i. m. 48. l.) (u. a. Wenzel I. 161. l.)

⁴ V. ö. Hazai Okm. VII. 114. l. 1269. az osztálylevél »proximitatis lineam cognacionis et fraterne dileccionis ob amorem«-ről beszél.

⁵ Hkv. I. r. 47. cz. 4. §, v. ö. Frank (i. m. I. r. 504. l.) magyarázatával.

et reciprocam bonorum in alterutrum condescensionem, atque devolutionem.«¹

IV. A mindennapi élet okleveles emlékei után térjünk most vissza a törvényhozáshoz. Kálmán törvénye szerint különbség tételik a Szent István által és más királyok által adományozott birtokokban való öröklés között, míg az előbbire nézve megmarad az emberi öröklés fennálló rendje, addig² az utóbbiak az apáról a fiúra szállanak s ha fiú nincs (vagy ha ezek nincsenek), következik a germanus testvér, ez után ennek fiai; ha pedig testvér nem találkozik, az örökség a királyé. A törvényhozás tehát szintén tanúságot tesz a jogéletnek előbb ismertetett tételei mellett, a mennyiben az adománybirtokra nézve előírja a testvér öröklését. Eltér azonban a gyakorlati élet szabályozásától, mert az adománybirtok meghatározott körében a rokonság öröklését a testvérekkel (és ivadékokkal) lezárja, az öröklést a tulajdonképeni értelemben vett atyjafiakig (egy atyának fiaiig) korlátozza. A királyi jogalkotó szabályozás is ismerte ezt a korlátozást és ezzel együtt kifejezésre juttatta a fivér öröklését elhalt fivére fia után, de leánya előtt; egy századdal később olvassuk,³ hogy a győri várnépbelieknél »si quis ex ipsis fratrem uterinum habens sine herede decesserit, non dicatur sine herede decessisse, sed frater eius uterinus pro filio . . . successores«, ha pedig fivére nincs, vagyonának fele feleségére és leányára »legitime« szálljon, felét az ispán kapja. Itt tehát az uterinus fivérig mehet az öröklés.

A Kálmán törvényének a fontosságát az adja meg, hogy ez az első törvényhozási kísérlet a rokonsági öröklés korlá-

¹ A testvérek öröklésére nézve l. még a női vagyon (hitbér, jegyajándék, hozomány) kiszolgáltatásánál az örökösök sorában a testvért Illés: Ház. vagyonjog 27. l. 3. j., 38. l. 7. j., 44. l. 6. j.-ben felsorolt leveleket.

² I. k. 20. fej. 1. §. »Possessio vero ab aliis regibus data, de patre descendat ad filium, qui si defuerit (Turóczi-codex: defuerint) succedat germanus, cujus filii etiam post mortem illius non exhaeredentur. 2. §. Germanus autem praedictus si non inveniatur, regi haereditas deputetur.«

³ Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240. (Fejér IV/1. 194. l. Hazai Okm. III. 5. l.)

tozására az oldalágon, szemben az addig uralkodó rokoni örökléssel.¹ Hiszen maga Kálmán reformtörvénye (a mely különben szintén nem nélkülözte a gyakorlati élet nyújtotta előzményeket)² utal arra, hogy a Szent István adományozta birtokban tágabb rokoni kör örökölhét: nemcsak a többes számban használt haeres és synonyme említett successores jelenti a többféle (nemcsak lemenő) örökösöket, a kik az emberi öröklés (parentalis rend) szerint jönnek egymás után, hanem a következő szöveg³ korlátozása már természetszerűleg maga után vonja a testvéreken túlmenő rokoni kör öröklését.⁴ Kálmán törvényének⁵ legislatív indoka lehetett, hogy az adománybirtoknak a király kezére való gyorsabb visszaháromlását elősegítse, a ius regium szélesebb körben való érvényesülését akarta ezzel biztosítani. Kétségtelen, hogy az aranybulla (1222 : IV. és az 1231 : XI.), — a mint azt már Hajnik kifejezte,⁶ — akkor, a midőn az egész rokonság öröklési jogát törvénybe iktatja, határozott különbséget nem tesz a birtoknak adományi minősége és nem adományi minősége között.⁷ Hajnik szerint

¹ Hajnik szerint a rokonság egész Kálmánig örökölt a javakban, tekintet nélkül azok szerzési módjára. L. Magyar alkotmány és jog 323. l.

² L. a ius regium érvényesülését az adományjóságnál egyes esetekben.

³ »Possessio vero...«

⁴ Máskép mi különbség lett volna a kétféle adománybirtokban való öröklésnél? Frank (i. m. II. 517. l.) így magyarázta: »Humanae successionis heredes kevesebb nem lehet, mint heredes, qui communi hominum jure succedunt, i. e. omnes cognati.«

⁵ Vajjon a dél-német hűbéri jog hatása alatt keletkezett-e, mely a hűbéri birtokban az *oldalágnak* is adott örökjogot, feltéve, hogy a hűbérnek a családban első szerzőjétől származik le? Az ilyen öröklés rendje *ági*, a melynél fogva a hűbér az utolsó birtokos ágában szállott tovább, míg tőle leszármazók léteztek, és csak azután jutott testvére ágára. L. Hajnik: Európai jogt. 351. l.

⁶ Magy. alkotmány és jog 324. l.

⁷ Magyary (A rokonok törv. öröklési rendje 1848 előtti jogunkban. Magy. Igazságügy XXXIII. k. 1890. 152. l.) szerint az adományi birtokra is kiterjed az intézkedése, mert minden birtokról van szó benne. Tóth Lőrincz (A magy. örökösödési jog szelleme, Magy. Akad. Ért. 1862. III. 309. l.) szerint egyenesen az adományi javakról beszél az aranybulla.

azonban úgy látszik, hogy e czikkek csakis a nem adományi birtok védelmére hozattak a királyságnak a megszakadás esetében emeltetni kezdett igényei ellenében. Ennek a föltételezésnek az igazolására hivatkozik esetekre,¹ a melyekben az adománybirtok ágbirtokként szerepel; ezzel szemben találunk olyan esetet is, a melyben az adománybirtok az oldalági rokonoknak, *mert őket az öröklés jogán megilleti*, adományoztatik.² A mi pedig az 1267 : IX. t.-cikket illeti, a mely bizonyossága lenne annak, hogy *csak* a csatában elhullottra nézve állapítják meg kedvezménykép, hogy fiörökös hiányában birtokai okvetlenül rokonságának jussanak, tekintet nélkül azok szerzési módjára és így adománybirtokait a nemzetség tagjai örököljék; — erre nézve lássuk ennek a helynek az *eredeti* szövegét, a mely az eddigi publicatióknak itt hiányos szövegét lényeges részekkel egészíti ki. Az eredeti szövegnek³ is az a fötétele, hogy a csatában elesettnak bármely módon szerzett birtokai a király kezére ne háruljanak, hanem a rokonságnak engedtesse át — és ezután tér el a kiegészített szöveg, mely ilyenképen magyarázza a fötételt: — t. i. úgy, hogy *öröklött* birtokai a nemzetségnek jussanak, a vett vagy szerzett bir-

¹ Id. m. 324. l. 3. j.

² Zichy I. 54. l. 1284., Wenzel IV. 177. l. 1279., -v. ö. Hazai Okm. VI. 129. l. 1265.; sőt vannak olyan esetek is, midőn az adományozás az oldalágiakra is kiterjedő hatálylyal történik, l. Hajnik i. m. 309. l. 4. j.-ben felsorolt leveleket.

³ »Item si aliquis ex nobilibus non habens heredem in exercitu mortuus fuerit, possessiones ipsius quoquomodo acquisite ad manus regias non devolvantur, sed cognato vel generacioni decedentis in exercitu cedere debeant, ita videlicet, quod possessiones ipsius hereditarie generacioni sue remaneant, empticie vero vel acquisite cuicunque in vita sua conferre voluerit relinquuntur.« A dült betűs rész a régibb kiadásokban (Sylloge 14. l., Endl. Mon. Arp. II. 514. l. 9. p. Fejér IV/3. 391. l.) hiányzott, bent van a Marczali Enchiridionjában (169. l.), a melynek szövegét összevetettem a törvénynek az Országos Levéltárban lévő eredeti szövegével (DL. 622. sz.); az általam közölt fenti szöveg a Marczali-félétől abban tér el, hogy az »ita videlicet... remaneant« passusban »cognacioni« helyett »generacioni« szót vettem fel, minthogy az eredetiben világosan az utóbbi áll. — A hiányos szöveg alapján már Kovachich (Vest. Com. 141. l.) magyarázza a szöveget olyanképen mint Hajnik.

tokai pedig, a kire életében átruházni akarta, annál hagyasanak meg. A törvény tehát *nem* az adománybirtoknál, hanem az öröklött birtoknál állapítja meg a nemzetség tagjainak öröklését. A kedvezmény nem az adománybirtokban való öröklésnek a rokonságra való kiterjesztéséről szól. A csatában elesett vérént ontotta a hazáért s így fokozott mértékben érdemli ki a törvényhozás figyelmét. Már az aranybulla gondol ezekre az esetekre, midőn előírja,¹ hogy »a kinek tiszte vagyon, hadban történik halála, annak fiát vagy fivérét (atyjafiát) illendő tiszttel méltó megajándékozni« és ha így mul ki, más nemesnek fiát is meg kell ajándékozni a királynak. Ugyanez a törvényhozási gondolat rejlik az 1267 : IX. t.-cikk gondoskodásában is (a mely tulajdonképen az aranybullának a viszonyok szerint módosított harmadik kiadása), midőn különösen az ilyen módon elhalt ember utáni öröklésről intézkedik. Bizonyos, hogy ép a harczi küzdelemben elpusztultaknál volt nagyobb a veszély, a mely az öröklés rendes menetét fenyegette. Távol az ősi curiától, a mely a szomszéd rokonok földjei közepette, a nemzetség birtokán feküdt, a harczok zajában és kavargásában minél nehezebben érvényesülhetett a vérbeliek joga és az elhunyt akarata az ő örökségében, annál könnyebben teheté reá kezét a háromlás jogának kihasználására e korbéli szervezeténél fogva utalt király.²

Végül az 1267 : VI. t.-cikk³ egyenesen a mellett tanus-

¹ 1222 : X. t.-cz. : »Si quis jobagio habens honorem in exercitu fuerit mortuus, ejus filius vel frater congruo honore sit donandus. §. 1. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, ejus filius, sicut regi videbitur, donetur.«

² Szükséges volt reá saját hatalmának, működésének fentartása végett, hogy újból adományozhasson s így új hiveket szerezhessen, másokat is köthessen le magának.

³ L. 54. l. 1. j. Mi értelme volna a rokonság megidézésének és jelenlétének, a jogrend szerinti eljárás hangoztatásának, ha nem az, hogy a rokonság igényei érvényesülhessenek? Idevág Kovachichnak e törvényhelyhez adott magyarázata (Vest. Com. 139. l.): »In substantia id constituit, ne Rex, caducitates via facti apprehendere possit, sed debeat contra Consanguineos decedentis sine haerede Nobilis via Juris agere. Sub initium secundae Epochae jam descitum fuit ab hac Sanctione,

codik, hogy a törvényhozás akarata a rokonság igényeit az elhunyt birtokában egész általánosságban, mindig és mindenütt érvényre juttatni: a törvény szövegéből épen nem tűnik ki, hogy az adománybirtokra ez az intézkedés nem vonatkozik.

Mindezekből látszik, hogy a törvényhozásban is tartja magát az egész rokonság öröklése s ha a birtok bizonyos nemeinél találunk a rokonság öröklési körét megszorító intézkedésekre,¹ a régi nemzetségi közösség hatása alatt a vérség ereje oly hatalmas, hogy nemcsak az egész jogéletet áthatja (a mint azt a felsorolt esetek nagy bősége mutatja),² hanem győzedelmeskedik a törvényhozásban is.^{3 4}

neque tamen adhuc Reges via facti caducitates occupabant, sed tentabant se in iis statuere, quodsi vero quis contradixit, tum eum in sui Praesentiam evocabant, uti id e certis de An. 1341. editis, et in Processu Montis Pannoniae productis Litteris apparet.«

¹ Még itt is érvényesül a vérség ereje, már igen szelíd alakban, végső maradványaképen régi uralmának: megkivánja a szokásjog, hogy ha az adomány a királyra visszaszáll (az adományos ága kihalt), az újra adományozásnál első sorban legyen tekintettel az adományos rokonságára (a többi ágakra). Erre mutat az 1267: VI. t.-cz., ezt bizonyítják az okleveles adatok, pl. Wenzel IV. 177. l. I. 1279., szövegét l. 56. l.; v. ö. Hajnik: Magy. alkotmány 325. l.

² Itt is történnék kísérletek a ius regiumnak mindenféle birtokban való érvényesítésére, ha nincs »haeres«, fiúlemenő. Erre vonatkozólag l. Hajnik i. m. 321. l.

³ Adataink vannak, bár aránylag gyér számban, a melyekből következtethető, hogy a rokonság a szerzeményi jóságban is örökölt, pl. Hazai Okl. 114. l. 1289. (fivér), 167. l. 1298., Hazai Okm. VII. 33. l. 1247., Fejér V/3. 26. l. 1280., 175. l. 1283., Sopronvármegye Okl. I. 54. l. 1291.; Szt István törvénye (II. k. 24. f. 2. §.) csak bona-ról beszél, a mely épen nem zárja ki a szerzeményi jóságot, az aranybulla possessio kifejezése (1222: IV. t.-cz.) pedig, mint fentebb láttuk, legalább is kétes s teljes bizonyossággal alig szorítható pusztán az adománybirtok jelölésére. A Kálmán törvénye (I. k. 21. fej.) egyenesen a rokonság öröklését fejezi ki a szerzeményi jóságban, ha a »nulli haeredi« kitéltet a tágabb értelemben vett örökösrre vonatkoztatjuk (v. ö. 22. l. 4. j.) — A kérdésre vonatkozólag érdekes Grosschmid (Magy. öröklési jogi előadások 1893/94.) megjegyzése, melyben Frankra utalva (i. m. 500. l.) mondja, hogy a régi törvény szerint a szerzeményben is örökösödtek az oldal-rokonok s a későbbi jogállapot megszükitése az örökösödés előbbi kiterjedésének, mert a 48 előtti, a Hármaskönyvön alapuló jog szerint az

NEGYEDIK FEJEZET.

Felszálló örökség.

Szent István törvénye úgy hangzik, hogy a magzat nélkül maradt özvegy holta után a haszonélvezet tárgyául szolgáló javak, a melyeket a férje halála után élvezett, »ad sui redeant *parentes* mariti, si *parentes* habet« (II. k. 24. fej. 2. §.). A régi törvényhozásnak ezt a helyét mindeddig úgy fordítottuk, hogy a javak szálljanak vissza a férje rokonságára, ha vannak rokonai. Kétségtelen, hogy a *parentes* a középkori terminológiában az egész rokonság széles körét fedi;¹ a paren-

oldalrokonok közt az osztály utáni szerzeményben semmiféle öröklés nincs, csak az osztatlan állapotban lévő szerzeményben volt öröklési kapocs. Ennek a változásnak az okát abban látja, hogy midőn Nagy Lajos megerősítette az aranybullát, a IV. art.-t kivette, azt mondván, hogy a nemeseknek nincs joguk végrendelkezni, hanem a vagyon az osztályközösségbeli vérekre száll. Ezt azután úgy formálta a további fejlődés, hogy az örökösödést csakis az osztály tárgyát képezett, vagyis az ősi vagyonban tartotta ezen megerősítés alapján élő jogszabálynak; így történt, hogy az egyszerű szerzeménybeli örökösödés mintegy elvesztette maga alól a talájt.

⁴ Kálmán törvénye szerint (I. k. 20. f. 1. §.) a testvér holta után ennek fiait sem kell kirekeszteni az örökségből. A kérdés most már az, vajjon a gyermekek elfoglalhatják-e az elhalt testvér (vagyis szülőjük) helyét a többi testvér mellett, vagyis van-e helye az oldalági képviselőnek? Ezt a kérdést az említett törvényhely alapján eldönteni nem lehet. Okleveles adataink között találunk ugyan olyan eseteket (Illés: Ház. vagyonjog 27. l. 4. j., 38. l. 7. j.), a hol a női vagyon (hitbér, jegyajándék) kiszolgáltatására kötelezettek (az örökös rokonok) sorában megjelenik a férj fivérének lemenője is (gyermek, unokája); kérdés azonban, hogy ezen esetek alapján el lehetne-e döntení ezt a nagy fontosságú kérdést. Különösen ha meggondoljuk, hogy milyen lassú, hosszas fejlődés eredményeként küzd ki magát a középkori európai jogban az oldalági képviselőt elve és milyen későn jelenik meg. L. Hajnik: Európai jogt. 345. l. 2. j.; Viollet i. m. 832. és köv. l., Schröder i. m. 715. l., Heusler i. m. II. 586. l.

¹ Parentela a. m. *parentes* összesége vagyis az egész rokonság (Schröder i. m. 324. l. 351. j.); ilyen jelentésben használatos Szt. István

tes azonban már eredeti gyökerénél fogva a szülőket is természetsszerűleg magába foglalja. A parentes utóbbi jelentése áll előtérben a korbeli törvényhozásnak egy másik helyén az 1298 : V. t.-cikk 7. §-ában: itt ugyanis a hatalmaskodó szülőknél fiúörökösöket örökségüktől fosztja meg büntetésből a törvény.¹ A törvényhozásnak azokból a helyeiből sem lehet a szülőket, elődöket kizártnak tekinteni, a melyekben a generatio, cognatio általános kifejezései fordulnak elő.² Így az aranybulla szerint (1222 : IV. t.-cz.), ha csak teljességgel semmiféle rokonsága, nemzetsége nem volna valakinek, akkor örökölni utána a király: tehát ha a végrendelet és ivadék nélkül elhalt örökhagyónak nincsenek fivérei és az atyja van életben, úgy ez elől a király nem vihette el az örökséget. Azon a körülményen, hogy a törvényhozás külön és kifejezetten meg nem emlékezik a szülőről (mint a fiúról és a testvérről), csodálkozni nem lehet, hiszen a természet rendje ellen van, hogy a fiú, az ivadék előbb halljon meg mint a szülő, s valóban ritkább eset, hogy a szülő túlélje az ivadékát. Így a törvényhozás az élet folyását követi, midőn gondoskodását főként a fiúkra, az ivadéokra, azután az atyafiakra (az egy atyától leszármazottakra) terjeszti ki, hiszen az oldalági rokonok is úgy jelennek meg, mint a közös törzs tovább élő ágai. Az örökség pedig ebben a korban nagy részben az öröklött, ősi ingatlanból áll, ez az igazi haereditas pedig szabály szerint addig le se szállhatott az ivadékra, míg a szülő élt, halála után jut hozzá a lemenője; itt tehát a szülő öröklése a dolgok rendes folyása szerint elő nem állhatott.³ Az adománybirtokot is rendsze-

törvényének egy másik helyén (II. k. 5. f.); Wenzel VI. 121. l. 1176. »de voluntate universorum parentum«, »omnes eorum parentes« kifejezések világosan az egész rokonságra vonatkoznak.

¹ A parentes ilyen jelentését látjuk az okleveles nyelvben is, pl. a parentes világosan szülőt jelöl a Hazai Okm. VII. 114. l. 1269., I. 23. l. 3. j.

² 1231 : XI. t.-cz., 1267 : VI. és IX. t.-cz.

³ Így volt a germán jogban is, l. Zoepfl i. m. 785. l., Pertile i. m. IV. 53., 54. l. a felmenők öröklésének elismerése: 69. l.; Quitzmann i. m. 189. l. a régi bajor jogra nézve mondja: »Ein Erb-recht der Ascendenten ist weder in unserm Gesetzbuche (Lex Baiuwa-

rint¹ úgy kezelik, mint a mely a lemenők körében (a megadományozottól leszármazottak közt) száll tovább; Kálmán törvénye egyenesen a szoros értelemben vett atyafiak (egy atyától leszármazott fiúk: testvérek és ezek fiai) körére szorítja az adományban való öröklést. A szülők öröklése tehát itt is elesik.² És mert a gyakorlati életben a természet rendje és a vagyon minősége szerint a szülők öröklése igen ritkán fordulhatott elő, tehát az elméletben, a törvényhozásban sem volt szükséges vele foglalkozni.

A törvényhozás nyílt intézkedésének a hiánya azonban még nem jelenti a szülők öröklésének a kizárását. Reámutattunk a törvények szövegére, a melyben bennrejlőnek tarthatjuk a szülői öröklés lehetőségét. Forduljunk azonban a gyakorlati élethez s ott keressünk eseteket a felszálló örökséghez.

A mindennapi élet okleveles emlékeiben is az egész rokonságot jelölő cognatio (generatio) általános kifejezése uralkodik, mégis már itt a szülő külön kitüntetve is előbukkan. Így a rokon beavatkozás jogát a majdan öröklésre hivatdók sorában gyakorolják a szülők (az atya, az anya)³ s ezzel az ő vára-
kozási joguk is kifejezésre jut.⁴

A női vagyon öröklésénél vannak esetek, a melyek a szülő (atya, nagymama) öröklési jogát világosan megjelölik.⁵ Ezekhez

riorum) ausgesprochen, noch kann es durch urkundliche Belege dargethan werden.«

¹ A kivételről l. 54—56., 68—72. l.

² Hasonlóan a hűbérekben való öröklés rendjéhez l. Hajnik: Európai jogt. 351. l., a felmenők kizárásának magyarázatát l. Heusler i. m. II. 614. l.

³ Wenzel X. 167. l. 1294. (u. a. Hazai Okm. VI. 412. l.) atya; Hazai Okl. 14. l. 1246. anya.

⁴ A parentela rendszer is ide vezethet, mert szülő és ivadéakai, nagyszülő és ivadéakai stb. jönnek egymás után, tehát a felmenőkre is sor kerülhetett; a parentela rendszer azonban többféle változást, módosulást szenved a különféle jogrendszerekben. Egyes helyeken az elődöket egészen ki is zárják vagy az oldalágiak mögé helyezik, másutt ismét az összes elődök az oldalrokonok elé kerülnek úgy, hogy a rokonság három ágra (ivadék, előd és oldalág) oszlik; l. Brunner: Grundzüge 213. l., Heusler i. m. II. 585. l.

⁵ Hazai Okm. V. 30. l. 1258.; Wenzel IX. 504. l. 1289. (u. a.

az esetekhez sorozhatjuk azokat, a melyekből kitűnik, hogy a női vagyon (hitbér, jegyajándék) kiszolgáltatására kötelezett volt a férj örökösei közt a szülő (atya) is.¹

Fentebb azt állítottuk, hogy az ősi vagyonban *szabály szerint* a szülő azért nem örökölhett, mert míg a szülő élt, az az ivadékra le se szállt. *Kivételesen* azonban ép úgy előfordulhatott itt is a szülőre való visszahárulása az ősi jószágnak, a mint hogy megtörténhetett, hogy a szülő túlélte gyermekét. A gyakorlati élet nem egy esete mutatja, hogy lehetséges volt az ősi birtok megosztása a fiúk közt az atya életében.² Így³ az atya fiainak osztályrészét az ő beleegyezésükkel az ősi bir-

IV. 346. l.), IV. 90. l. 1277.; v. ö. XII. 128. l. 1274.; VIII. 359. l. 1271., 408. l. 1272.

¹ Hazai Okm. VIII. 426. l. 1243. »Johannes... universas dotem et sponsalia uxoris filii sui... plenarie persolvit, ita tamen, quod nulla lis sive exaccio super dote sua in posterum per quempiam consanguineorum suorum, contra dictum Johannem iniuriose possit exoriri«; 20. l. 1227. »super dote et vestibus filie... Christofori, quam Roman filius Cyt in coniugio habuerat«, Cyt, az atya elégíti ki menyének atyját; VI. 364. l. 1291. »Comes Yurk de genere Zenthamaguch... pro dote domine... relicte Inabor fily ipsius comitis Yurk persoluit...«; Vár. Reg. 247 e. (Kandra 368. l., Karácsonyi 282. l. 1222.) »Zabaria, filio Joannis... sine omni haerede mortus, uxor eius nupsit Mico... Qui Mico et Paulus, frater uxoris eius, traxerunt in causam nominatum Joannem... pro dotaliciis praefatae mulieris.«

² Így fordult az elő a középkori európai jogban, pl. Franciaországban, hol el volt ismervé, hogy az atya, ha fiával a családi vagyonban osztozkodott, annak halálával ebben örökösödik (Hajnik: Európai jog 346. l.); a germán jogban szokásos osztálytételtől, mely az atya életében ment végbe l. Heusler i. m. II. 582. l.

³ Hazai Okm. VI. 400. 1293. »comes Andreas... in possessionibus suis... cum filys prenotatis ex consensu eorundem beneplacito ac liberali talem diuisionem se fecisse retulit, tam unicuilibet eorum quam sibi suas et proprias distingendo et eximendo porciones de eysdem« kiosztja a birtokait fiai közt, de »predium... sibi et pro se retinendo« »nec non diuisio... seruorum et ancillarum inter filios ipsius comitis Andree ordinata et acceptata«; 101. l. 1260. »Adiecerunt eciam quod diuisio in seruus et libertinis ipsorum adhuc vivente patre... facta fuerit inter eos«; v. ö. Wenzel XI. 237. l. 1231. »Bothk inter alias suas testamentarias dispositiones possessionem... modo diuisionario tribus filiis suis... dedisse« utalás az osztálykiadásra l. különben 77. l. 2. j.

tokból kiadja s a maga részére csupán egy meghatározott birtokot tart vissza; még a szolga sorsú embereit is szétosztja fiai közt; megtudjuk, hogy a fiúk, »de omnibus patris facultatibus« még az atyjuk életében ki vannak elégítve;¹ az ilyen osztály néha végrendelkezés alakjában megy végbe,² az osztály meghatározása azonban még sem az atya holtá utánra szól, világosan megmondja a levél, hogy a felsorolt földeket szétosztva, bizonyos földet az apa magának tart vissza »quamdiu vitam Deus mihi produxerit temporalem; post mortem vero tribus filiis meis in commune legabo«; ugyanez az eset ismétlődik meg később igen érdekes hozzátoldásokkal és változtatásokkal,³ megtudjuk, hogy az atya »omnes possessiones suas tam hereditarias, quam emticias et adquisitas, mobilia et immobilia in quatuor partes diuiserit« mindhárom fiának a maga részét kijelölte (partem propriam cuiuslibet assignando); a negyedik részt pedig magának tartotta fenn (quartam partem tamen libere sibi reseruasset), mivel azonban az ünnepestes osztály után új fiúörökös született (a negyedik fiú), a magának fentartott negyedik részt is osztály alá bocsátja. Azt is megismerjük ezekből az adatokból, hogy mi volt az oka az ilyen osztályrészekiadásnak: elejét akarták venni a fiúknak atyjuk halála után bekövetkező viszálykodásainak, pörpatvarainak.⁴

Íme ezek olyan esetek, a melyekben az ősi jószág vissza-

¹ Wenzel VII. 274. l. 1248.

² Fejér IV/1. 78. l. 1237. »Ego Comes Nicolaus . . . precauens in futurum dissensiones fortasse, et contentiones inter filios meos futuras, volens preuenire, possessiones meas et facultates testamentaliter distribui« nemcsak föld, hanem szolgák is osztály alá kerülnek.

³ Wenzel VII. 92. l. 1239. (v. ö. Fejér IV/1. 162. l.) »Processu uero temporis, quando Deus quartum ej concesserat filium, parte ad se pertinente ditare illum cogitauit; ita tamen, quod partes predictorum L. et J. cum parte junioris . . . deberent estimari, et diuisione reiterata iusticia preuia unusquisque partem suam sortiretur« szétosztotta az atya »omnes possessiones suas tam hereditarias, quam emticias et adquisitas, mobilia et immobilia.«

⁴ Fejér IV/1. 78. l. 1237., l. a 2. j.-ben a szöveget; Wenzel VII. 92. l. 1239. »ne per ejus obitum discordia pullularet inter fratres.«

járhatott: ha az atya életében részét kinyert fiú-ivadék hátrahagyása nélkül elhalt, az ősi vagyon ismét az atya kezére juthatott.^{1 2}

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az özvegy öröklési joga.

I. Szent István törvényhozása³ (II. k. 24. fej.) intézkedéseket tartalmaz az özvegy nőről. Kimondja, hogy ha az özvegy

¹ Érdekes eset a Fejér VII/5. 453. l. 1282. alatt közölt, a melyben a hiteles hely előtt megjelent »Anthonius filius Nicolai de Megyer . . . confessus . . . quod quartam partem omnium possessionum suarum, ob amorem et dilectionem sororirii sui Petri . . . et soror. sue Margaretha . . . dedisset . . . et omnibus ipsius heredibus, ab eadem Margareta procreandis . . .« ha lesznek örökösök, akkor azok (heredes siue filius vel filia) birják, ha nem volnának »extunc quamdiu Petrus (a sógor) vixerit sepe dictam quartam possidebit. post mortem vero ipsius ad antedictum Nicolaum (az atya) vel ipsius filios deuolueretur« itt tehát az atya öröklése rendelkezés útján van előre meghatározva; kérdés, milyen vagyonról van itt szó s a rendelkezés miért volt szükséges, vajjon a dispositio hiányában más öröklési sorrend lett volna? — Itt van helyén megjegyezni még azt is, hogy a fiú szerzeményi vagyonában örökölhett a szülő: előállhatott ugyanis az az eset, hogy a már nagykorú fiú vagyont szerzett magának és ivadék hátrahagyása nélkül az atya előtt elhalt, alig képzelhető el, hogy ilyenkor a király vihette volna el az örökséget a még életben lévő szülő elől. V. ö. Timon i. m. 368. l.

² A szülőkön kívül a többi előd megnevezésével is találkozunk okleveles adatban, de ezeknek öröklését ebből az adatból nem lehet megállapítani: Hazai Okm. VII. 114. l. 1269. az osztály »a primi eius parentibus, ataus et progenitoribus suis« mindig egyenlően és igazságosan ment végbe.

³ »Volumus quidem, ut viduae et orphani sint nostrae legis participes, tali tenore: ut si quae vidua cum filiis et filiabus remanserit, atque nutrire eos, manere cum illis, quamdiu vixerit, promiserit, habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi et a nemine iterum cogatur in conjugium. §. 1. Si enim mutato voto, iterum nubere voluerit, et orphanos deserere, de rebus orphanorum nihil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta accipiat. §. 2. Si autem vidua sine prole remanserit et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus, ut potestatem habeat omnium bonorum suorum, et quidquid inde facere velit, faciat. Et post obitum ejus eadem bona ad sui redeant parentes mariti . . .«

nő gyermekekkel (fiúkkal és leányokkal) maradt vissza és megigéri, hogy őket felneveli; a míg él, velök marad, legyen neki hatalma, hogy ezt tehesse és senki új házasságra ne kényszeríthesse őt.¹ Ha azonban újra férjhez akar menni és az árvákat el akarja hagyni, az árvák javaiból semmit se követelhessen magának, hanem csak az őt megillető ruhákat² kapja meg. Ha pedig az özvegy magzat nélkül maradt vissza és megigéri, hogy özvegyiségében megmarad: birja minden javát és valamint azzal cselekedni akar, cselekedje azt. És az ő holtá után szálljanak vissza azon javak a férje rokonságára.

Szent Istvánnak ezen intézkedéseire vezetik vissza az ú. n. özvegyi jog (jus viduale) eredetét. A szabályozásnak lényege az, hogy férje halála után az özvegy nőt, akár vannak gyermekek, akár nincsenek, a férje hagyatékán haszonélvezeti jog illeti meg, mindaddig, míg újra férjhez nem megy, a mikor is ez a joga megszűnik.

A dél-germán jogok ismernek hasonló gondoskodást az özvegy nőről, különösen a bajor jog az, a mely az özvegy-

¹ Timon i. m. 309. l.: »A családátya eladási jogában birja kiindulási alapját a régi magyar házasságkötési jog, mely szerint a családátyai hatalom birtokosától a hatalma alatt álló nőt meg kellett vásárolni. E jog azonban már Szent István korában korlátozást szenvedett annyiban, hogy a családátya az özvegyen maradt vagy pedig hűtlenül elhagyott nőt újból házasságra nem kényszeríthette; el nem adhatta (Decr. St. Steph. II. 24., 28.).«. Az új házasságra kényszerítésre nézve l. még Tomaschek: Deutsches Recht in Österreich. Bécs, 1859. 202., 203. l.-ait, a hol az iglauri városi jog hasonló tételét közli, a mely szerint: »Si autem uxor statum suum mutare voluerit, de consilio faciet amicorum... Et in arbitrio sit unius cuiusque mulieris uel virginis nubere uel continere, quia coacta coniugia raro placent«; számos városi jog foglalkozik ezzel a kérdéssel s ezekből az adatokból kitűnik, hogy milyen hosszas fejlődés volt szükséges az özvegy szabad házasságra lépésének, illetőleg szabad elhatározásának kiküzdéséig, minthogy az említett adatok legnagyobb része a XIII. századból való.

² Kérdés, vajjon a kiházasítás tárgyaitól (res allatae) avagy a jegyajándék (res paraphernales) fejében nyert ruhákról van itt szó (l. Timon i. m. 328. l. congrua vestimenta a. m. kiházasítás); arra nézve, hogy a jegyajándék tárgyaúl szokás szerint női ruhák szolgáltak, okleveles adataink vannak (l. Illés: Ház. Vagyonjog 36. l. 4. j.-ben ismertetett leveleket).

nek hasonló törvényes haszonélvezeti jogot biztosít.¹ A germanisták az özvegy ezen jogának keletkezését úgy is magyaráz-

¹ L. Hajnik Európai jt. 91. l.; Schröder: Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland. I. Stettin, 1863. 163. l. — »De viduis, que post mortem mariti sui in viduitate permanet, equalem inter filios suos, id est qualem unus ex filiis, usufructuariam habeat portionem, quem usque ad tempus vite sue usufructuario jure possideat. Quodsi mater ad alias nuptias forte (fortasse) transierit, ea die usufructuariam portionem, quam bonis mariti fuerat consecuta, filii inter reliquas res paternas, qui ex eo nati sunt conjugio vindicabunt. Mater vero si habet proprias res et cum dote sua quod per legem habet egrediat; et si ibi filios nec filias generavit, post mortem eius omnia que de filiis suis detulit, ad illos revertatur.« (L. Baiuw. XV. 7., 8., Pertz: Mon. Germ. Hist. LL. III. 352. l.) »Mater, si in viduitate permanserit, aequalem inter filios suos, id est qualem unusquisque ex filiis suis usufructuario jure de facultate mariti habeat portionem, quam usque ad tempus vitae suae usufructuario jure possideat... Post obitum vero matris portio, quam mater acceperat, ad filios aequaliter revertatur...« (L. Wisigothorum IV. 2. c. 14., Walter: Corpus iuris germanici. Berolini, 1824. I. 496. l.; a további szöveg majdnem szó szerint megegyezik a L. Baiuw. XV. 8., Pertz: Mon. Germ. LL. III. 352. l.) A mint ezen idézetekből is kiténik, a *bajor*, nyugati-gót és hasonlóképen a burgundi (l. Schröder i. m. 164. l.) jogban is megtaláljuk az özvegyet *törvény szerint* megillető haszonélvezeti jogot. Ezekben a jogokban azonban nem az egész vagyon feletti haszonélvezetre van joga az özvegynek, hanem csak annak bizonyos hányada, az »usufructuaria portio« felett (l. Illés: Ház. vagyonjog 65. l. j.) V. ö. Schröder: D. Rechtsgeschichte 312. l. különösen 276. j. a törv. haszonélvezeti jogot úgy tekinti, mint a női »Beisitz« jogának a pótlását. L. még Heusler i. m. II. 342. l. a bajor jog özvegyi haszonélvezetére nézve kifejti, hogy a »portio« még nem jelenti a valóságos rész kiadását, mert gyakorlatilag az osztatlan birtokban az özvegy gyermekeivel együtt maradt s velők tovább együtt élt. (Vajjon Szt. László törvénye — III. k. 6. fej. 1. §. — nem ilyen értelemben használja a »pars« szót, midőn az özvegy büntetéséről beszél és kimondja, hogy »cum parte sua annihilatur«, erre nézve l. 91. l. 1. j.-ben); az újra férjhez menő özvegy »proprius res cum dote sua« (lex Baiuw. XV. 8.) kikapva a második házasságba viszi (u. m. a »congrua vestimenta« jár a magyar özvegynek ilyen esetben). V. ö. még Brunner: Grundzüge 204. l., Siegel i. m. 463. l., Quitzmann i. m. 139., 192. l. a proprius res alatt érti a nő »Eingebrachtes« vagyonát (a res allatae) az »Aussteuer«-t. A római jog befolyására az özvegy öröklési jogait illetőleg különösen a longobard jogban l. Pertile i. m. III. 340. l., IV. 96. l., a hol a férj végrendeletével nyújtott özvegyi haszonélvezet intézményének fejlődésére nézve találunk adatokat.

zák,¹ hogy azt a férj által a nő kiházásításának viszonzásaképen nyújtott dosban (hitbér, előbb vételár) kell keresni. Ez szolgál ugyanis az özvegyül maradt nő tartásának alapjául vagyis a nő ez által felvétetik, mint socia vitae, a férj vagyonának az együttélvezetébe, még pedig nemcsak a házasság tartamára, hanem az özvegyisége idejére is. Ilyképen az özvegynek ez a joga a házassági vagyonjog keretében mozog: a házassági jog által biztosított jogok közé tartozik, azoknak folyománya, melylyel a házasság megszűnése után kell foglalkozni, bár némely vonatkozásban — a mint mondják — valóságos öröklési jognak is lehet nézni.² Annak az álláspontnak megfelelőleg, hogy az egész germán öröklés joga a vérség kapcsolatán nyugszik, a hitvestárs a törvényes örökösök sorába nem állítható, a férj holtá után ennek hagyatékán őt megillető jog nem az öröklési jogba tartozik, hanem a házassági vagyonjogba s azért itt is tárgyalják.³

Hajnik⁴ kifejezést adott annak a nézetének, hogy míg a magyar feleségét ennek családjától vette, — úgy látszik — az érte adott ár szolgáltat mintegy az özvegykép családjához ismét visszatértnék eltartására, s ezzel kapcsolatban magyarázható Szent István jelzett intézkedése.

Timon⁵ Szent István decretumát az ősi magyar jogból nyert tudósítás segélyével a következőképen magyarázza:

»A régi magyar jogban uralkodó nemzeti vagyonrendszer és a családi vagyonszövetség elvénél fogva, a melyhez képest egyrészt az ingatlan, a földbirtok csak a nemzetség fitagjait illetheti, másrészt a családi vagyonban kizárólag a családtagok rendelkezik, a nőnek dotálása a férj részéről azon jelentőséggel bír, hogy a nő ennek alapján lép be a családi vagyonszövetségbe, a mely neki vagyoni biztosítékul, ellátásul

¹ Heusler i. m. II. 293. s. köv. l.

² L. különösen Schröder: Güterrecht 166. l. »aus der Leibzucht zustehende Quote in gewissem Sinne auch als eine wirkliche Erbschaftsquote ansehen kann.« Heusler i. m. II. 426. l., v. ö. Siegel i. m. 464. l.

³ L. a 80. l. 1. j.-ben i. m.-ákat.

⁴ Magyar Alkotmány 296. l.

⁵ Id. m. 325., 326. l. v. ö. u. o. 309. l.

szolgál nemcsak a férj életében, hanem özvegysege esetére is. Ennélfogva Gurdèzi azon tudósítása,¹ hogy a vételár gyanánt felajánlott dolgokat: a marhát, pénzt és bútorokat számba kell venni... úgy értelmezendő, hogy a nő ezen vagyoni biztosíték, a férj dotatiója alapján lesz a családi vagyonszövetség részesévé, a mely neki biztosítja a közös vagyon élvezetét úgy a férj életében, mint halála esetén mindaddig, a míg újból férjhez nem megy, a midőn részére a családi közös vagyonból a rangszerű kiházásítás, mint a férj dotatiója, kiadandó. A házassági vagyonszövetség ezen fejlődési állapotát tükrözi vissza Szent István decretuma... a melynek alapját még a családi vagyonszövetség képezi. A férfi által dotált nő a családi vagyonszövetségbe lépve, a férj elhalálozása esetén — a mint Szent István rendeli — gyermekeivel együtt a családi vagyonban marad és ott nem kegyelemkenyeret élvez, hanem gyermekeivel együttes birtoklás és haszonélvezeti jog illeti meg... De ha férjhez akarna menni, akkor a családi közös vagyonból, a mely a gyermekek tulajdona, csak a rangjához illő kiházásítást igényelheti. Sőt még akkor is, ha a nő gyermekek nélkül jutott özvegységre, férje összes vagyonának a családi közös vagyonnak haszonélvezetében és birtokában marad élete fogyáig...»

Ha abból indulunk is ki, hogy a magyar jog, úgy mint a germán, ismerte a hitbérnek és az özvegyi tartásnak ezt a kapcsolatát, s azonos fejlődés vezetett a Szent István törvényéhez, a mely nem pusztán receptio, nemcsak a nyugati hatás nyomán keletkezett, hanem a hazai jogfejlődés eredményeinek a nyugati törvényhozáshoz hasonló összefoglalása, mégis a Szent István-féle törvény alkalmaztatásának, jelentőségének megítélése végett a gyakorlati élet adataira vagyunk utalva.

Minthogy egykorú okleveles adataink nincsenek, beérjük azzal, hogy megvizsgáljuk a későbbi jogéletet s nézzük miként jelentkezett az özvegynek haszonélvezeti joga a mindennapi élet fenmaradt emlékeiben.

Az özvegy haszonélvezetéről (lakás, tartás) szólnak egyes oklevelek, a melyek a házassági vagyonszövetség viszonyainak a férj

¹ L. bővebben Timon i. m. 317. és k. l.

halála után rendezésével foglalkoznak. A férj hagyatékából örökösei kötelesek kiszolgáltatni az özvegynek az ő női vagyonát,¹ az özvegy azonban a szolgáltatást elengedheti.² Ez az elengedés a legtöbb esetben minden további korlátozás nélkül történik, vannak azonban esetek, midőn az elengedést meghatározott föltételek mellett találjuk. Így³ állanak egymással szemben az özvegy nő és elhalt férjének testvérei, s midőn a feleség hitbére, jegyajándéka és a férj javainak kérdéseiben (*super dote et rebus parafernalibus domine . . . nec non super bonis . . . mariti sui*) kiegyeznek: az özvegy elengedi a hitbér és jegyajándék szolgáltatását, ezzel szemben a testvérek kijelölik »*quod ipsa Domina . . . in ipsa possessione ipsius mariti sui, si ad alium maritum se transferre noluerit, siue filius viuat siue non, percipiendo ipsius possessionis fructus et utilitates cum tota familia mariti sui, absque ulla molestatione, si sue competat voluntati usque finem vite sue, sicut tempore mariti sui, debet et potest residere.*« Ha azonban férjhez akar újból menni,⁴ akkor a férj testvéreit illeti meg a birtokok haszonélvezete a fiú törvényes koráig, az özvegy mi jogot sem tarthat arra. Egészen hasonló esetben⁵ ugyancsak kifejezik, hogy az özvegy »*quamdiu ad alias nupcias uellet conuolare, medio tempore in domo et possessione mariti sui posset libere et absque aliquo impedimento stare seu commorari.*«

Mindezen esetekben⁶ tehát a női vagyon kiszolgáltatá-

¹ L. Illés: Ház. vagyonj. 27., 38., 44. l.

² I. m. 31., 39., 44. l.

³ Fejér IV/2. 70. l. 1250.

⁴ »*Si autem se maritandam voluerit, ex tunc procuratio et prouisio ipsius possessionis et utilitatum perceptio ipsis M. et E. (a férj testvérei) pertinebit, donec idem puer legitimam perueniat ad aetatem, in nullo ad ipsam Dominam pertinente.*«

⁵ Wenzel VIII. 359. l. 1271.; v. ö. Hazai Okl. 39. l. 1260. »*in domibus et possessionibus mariti sui usque ad obitum suum in pace et quiete permanere*« »*post obitum ipsius domine . . . tam domus hedificia, quam possessiones prefati Potoz (az elhunyt férj) remanebunt in manus et proprietatem nobilium (a férj testvérei) eorumve successorum Jure perpetuo pacifice possidende.*«

⁶ V. ö. még azt az esetet is, a mely a férj végrendeletében fordul elő ilyen »*si Domina uxor sua superuiueret viro suo, remanebit in pos-*

sának elengedésével kapcsolatban biztosítják az özvegynek a férj jószágaiban maradáást, azoknak haszonvételét, a férj házában lakást élete végeig, akár vannak gyermekek, akár nincsenek, ha azonban az özvegy új házasságra lép, minden ilyen jogait elveszti s a férj jószágai átszállanak a férj rokonaira.

Az oklevelek másik csoportját, a hol az özvegy haszonélvezete megjelenik, végrendeletek alkotják. Elég gyakran találunk olyan végrendeleteket, a melyekben a férj jószágainak birtoklását, haszonélvezését feleségének hagyja, míg felesége életben van vagy újból férjhez nem megy. Ha ezen esetek valamelyike beáll, a vagyon a végrendelet értelmében vagy az ott megjelölt rokonokra, vagy az egyházra száll. Így a¹ férj

sessionibus, quas eidem Nana Comes (a férj) ratione dotis dotalitiorum, seu donationum propter nuptias assignavit . . . in quibus ipsa Domina, quoad vixerit, usu fructuaria remanebit, ea vero decedente reuertentur . . . ad . . . Virginis gloriam» (az egyházra) Fejér IV/3. 315. l. 1266. (v. ö. VII/2. 32. l. 1274.), itt is megvan a kapcsolat a női vagyon és az özvegy haszonélvezete közt.

¹ Pannonhalmi főapátság tört. I. 605. l. 1173—1175. »ego Caba . . . quoniam expers heredis eram, totam possessionem meam . . . Deo et monasterio Sancti Martini . . . manciparem; ita dumtaxat, ut quoad viverem cum coniuge mea possiderem; post obitum meum si Edlhelmes coniux mea superviveret, et ipsa similiter possideret tamen sub protectione . . . Sancti Martini et abbatis et fratrum eiusdem monasterii; hasonló Fejér IX/7. 670. l.; Vár. Reg. 136. e. (Kandra 256. l., Karácsonyi 304. l. 1235.), itt a férj és feleség halála után a birtok a férj fivérének gyermekeire száll »quamdiu ipse Omocel (a végrendelkező) vel uxor sua viveret, praedicta portio, sicut antea, iuris eorum esset; Fejér III/2. 105. l. 1227. (v. ö. III/1. 325. l. 1222., Karácsonyi i. m. 48. l.) »Predium . . . hac conditione templariis contuli: quod quamdiu Domina uxor mea viueret, suum fructum ipsius praedii in omnibus plenarie perciperet; cum vero . . . uxori extremum diem claudere contingeret, tunc demum possessio . . . ad manus Templariorum deuolueretur; Fejér II. 185. l. 1172. »dedi . . . Ecclesiae . . . predium . . . post obitum meum et uxoris mee . . . tres . . . vineas; V/2. 228. l. 1274., a birtokot a férj az egyháznak hagyta; »Ita tamen, quod donec ipsa Domina (a feleség), vocante Domino, diem clauderet extremum, maneret interim in eadem possessione, et eius frueretur utilitatibus; Hazai Okm. V. 1. l. 1199. (u. a. Fejér IX/7. 636. l.) »totamque ipsius substantiam ecclesie . . . taliter deuouit, ut quamdiu ipse uel uxor eius in carnis sue degeret ergastulo uictui necessaria de rebus suis perciperet, ipsis autem mortuis tota eorum possessio in . . . dominium cederet ecclesie,« v. ö. Zalavármegye Okl. I. 39. l. 1261.

végrendeletileg birtokait az egyháznak hagyja olyképen, hogy holtá után őt túlélő felesége birja és haszonélvezze azt az egyház védelme alatt. Máté nádor¹ birtokait végrendeletében feleségének hagyja »in eisdem *donec uiuat, commoretur*, et liberam habeat ipsas *possessiones possidendi facultatem*, ac de ipsarum prouentibus pro remedio nostre anime elemosinas in missarum celebracionibus et in alijs largiatur; ita tamen quod *frater* noster medio tempore *nichil iuris habeat* in eisdem«; ha azonban felesége meghalt, fivérére háruljanak. Más esetben² a férj jószágait az egyháznak hagyja, azonban elrendeli, hogy holtá után özvegye »usque uitam suam in eisdem *domibus et fundo curie* permaneret«, ha azonban férjhez megy, ezen jogait veszítse el.

Van végrendelet,³ a mely szerint a férj legközelebbi rokonnaira hagyja összes birtokait »preter quintam seu porcionem in predictis possessionibus domine uxori sue collatam et legatam, ipsa domina acceptante«, ha az özvegy újból férjhez megy, a végrendeleti örökös rokonok élhetnek a (rokon) visszavásárlás jogával; az özvegyet és leányait azonban tartozzanak az illető rokonok a birtokok hasznaiból táplálni. Ugyancsak a végrendelettel⁴ az özvegynek hagyott birtokok addig illetik

¹ Wenzel IX. 360. l. 1283., ha a feleség meghal »ipse nostre possessiones in ius fratris nostri deuoluantur.«

² Wenzel IX. 534. l. 1290. (u. a. Hazai Okl. 131. l.), ha az özvegy új házasságra lép: »si uero maritum duceret, nullum ius seu auctoritatem deinceps haberet in ipso fundo curie et domibus existentibus in eodem«; Hazai Okm. VIII. 121. l. 1270—1277., (Karácsonyi i. m. 104. l.) a férj végrendeletileg biztosítja, »quod si me decedente consors mea in domo suo manere uoluerit«, a férj fivérei tartoznak őt minden támadás ellen megvédeni; Wenzel VI. 104. l. 1165. »unum seruientem meum... tali libertate dotaui, ut quamdiu uxor mea non nupserit, sibi seruati, taliter et curiam meam... uxor quousque nupserit, habeat.«

³ Wenzel XII. 537. l. 1292. »quam quidem quintam partem ijdem L... (a rokonok) si redimere uoluerint et ualuerint, ipsa domina maritante... quinque marcis redimant ab eadem; predictas... filias suas ac uxorem commisit L... de fructibus et utilitatibus possessionum nutriendas.«

⁴ Wenzel I. 63. l. 1150—1154. »Cum autem quod humanum esse scio, nec oppono, iuxta sue nobilitatis normam uiro nubere decreuerit, cum supradictis prediis Beato M. commendando.«

meg őt, míg, a mit emberi dolognak ismer és nem is ellenez a férj, — be nem következik, hogy t. i. az ő nemesi állapotja szerint férjhez nem megy, a mikor az illető földek a rendelkezés szerint az egyházra szállnak.

Ezek a halálesetre szóló és az özvegyi ellátást biztosító intézkedések sok hasonlóságot mutatnak fel a germánjogi halálesetre szóló ajándékozásokkal.¹ Nálunk is, úgy mint ott, fontos szerepet játszik rendesen a fiúörökös hiánya, az özvegy kötelessége bizonyos adományokat nyújtani ájtatos célokra, végül a hagyományozó távolabbi örököseire, rokonaira való visszaszállás. Sőt az özvegyi ellátás céljaira nálunk is szokásos az az alak, a mely szerint az egyháznak adományoztatik ugyan a birtok, de az mint »precarium« a juttatónak haszonélvezetében marad, míg él; itt az adományozó az özvegy részére jelöli ki a haszonélvezeti jogot, a melyet gyakorolhat az egyháznak adott birtokon.²

Ime ezek az esetek, a melyekben előfordul az özvegy nőnek a férje hagyatékán való haszonélvezeti joga (haszonvétel, lakás). Az esetek első csoportjában úgy tűnik fel, mintha a női vagyon elengedése *fejében*³ biztosítának az özvegynek a haszonélvezet jogát: a nőnek a vagyonát (hitbért, jegyajándékot, hozományt) ki kellene adni a férj hagyatékából, a melynek a terhe; az özvegy erről a vagyonról lemond az örökösök (rokonok) javára s ezek a férj birtokán való haszonélvezet nyuj-

¹ L. Schröder G. d. ehelichen Güterrechts I. 157. s köv. l., különösen a jegy-ben id. leveleket (v. ö. u. a. D. Rechtsgeschichte 313. l.) és v. ö. különösen Wenzel IX. 360. l. 1283. (l. a fenti szövegben); l. még Zalavármegye Okl. I. 39. l. 1261. »L. astante sibi domina D. uxore sua et consenciente, totam porcionem suam . . . pro remedio anime sue, quia heredum solacio carebat, ecclesie . . . reliquit . . . hoc adiecto, quod si per divinam gratiam filios habere ipsi possent, pars earundem porcionum ipsis filiis vel filio permanerent . . . tamen quamdiu idem L. cum uxore vixerit, in possessione sua manendi liberam habebit facultatem«; Hazai Okm. VIII. 121. l. 1270—1277., (Karácsonyi i. m. 104. l.) V. 1. l. 1199.; v. ö. Fejér IV/3. 315. l. 1266. (l. 83. l. 6. j.)

² Tipikus eset az előbb id. (84. l. 1. j.): Pannonh. főap. tört. I. 605. l. 1173—1175., l. még az ott id. többi eseteket is. V. ö. Illés: Ház. vagyonjog 64. l. 1. j.

³ Ide látszanak mutatni a »vice«, »Et e contra« kifejezések.

tásával gondoskodnak róla. Úgy látszik, mintha a nő a férje hagyatékára nézve hitbére, jegyajándéka és hozománya kiszolgáltatásának követelésén kívül más jogot nem érvényesíthet és a női vagyont kikapva azon felül a férj jószágán haszonélvezeti jog nem illetné. Mert, ha törvény vagy országos szokás erejénél fogva járna neki a saját vagyonának élvezetén felül (a melynek legjelentősebb részét, a hitbért, szintén a férjétől nyeri) a férj jószágainak élvezete, akkor mi a jelentősége az özvegyi haszonélvezet külön biztosításának, sőt az özvegy liberálításával (*relaxatio dotis* etc.) szemben (mintegy viszonzásképen) való kiemelésének ezekben az egyes esetekben, a nélkül hogy bárminő hivatkozás történnék az országos szokásjogra, a mivel pedig oly gyakran találkozunk ehhez hasonló esetekben e kor okleveleiben.¹ Kétségtelen azonban, hogy a hitbér a női vagyonnak legnagyobb része s mint ilyen az özvegy vagyoni helyzetének erősítéséhez nagy mértékben hozzájárul, így ennek elengedése, még kapcsolatban a női vagyon többi, kevésbbé jelentős részeinek elengedésével, természetsszerűleg az özvegy vagyoni helyzetének gyöngítését idézi elő, a mivel szemben teljesen indokoltnak látszik a haszonélvezeti jog biztosítása. Mérlegelve tehát mindezen körülményeket, ezek az esetek elegendő pozitív alapot alig nyújtanak arra, hogy eldöntsük a kérdést: vajjon az özvegy haszonélvezetének biztosítása itt az általános jogrend alapján történik avagy különös esete az özvegyi haszonélvezet megalapításának.

A végrendeleti intézkedésekből sem tűnik ki, hogy az özvegyet a haszonélvezet joga különben is megillette volna,² sőt a férjnek ez a gondoskodása azt látszik mutatni, hogy az nemcsak fölös óvatosságból történt. A férj végrendeletileg megállapítja a felesége haszonélvezeti jogát a nélkül, hogy egy szóval is érintené az általános jogot, szokásjogot.

¹ Az ettől való eltérés szinte feltűnő jelenség volna.

² A Fejér IV/3. 315. l. 1266. (v. ö. VII/2. 32. l. 1274.) esetében minden a fiúé lesz, ha fiú születik, csak a hitbér fejében nyert vagyon élvezete az özvegyé; Wenzel I. 63. l. 1150—1154. szerint »Quod si Deus misericorditer heredem quam (quem helyett) exspecto mihi tribuerit, duas partes omnium meorum ipse habeat, terciam Ecclesia« az özvegyről ezután s erre az esetre való tekintettel szó sem esik.

Mindkét csoportbeli adatokból azonban, — ha nem hagyjuk figyelmen kívül az esetek elég nagy számát, stereotype ismétlődő alakzatait, szófordulatait, — az özvegyi jog intézményének jellegzetes vonásait látjuk kidomborodni. Megírják az özvegyi jog tartalmát, a mely haszonélvezet, külön kifejezetten lakás; — a terjedelmét, a mely szerint az az özvegy élete végeig tart, kivéve ha újból férjhez megy, mert akkor szintén megszűnik; kifejezik, hogy fiörökös létében is járhat. Talán nem tévedünk, ha ezekben az esetekben, különösen a végrendelekben, az özvegyi jog fejlődésének szokásjogi alapjait látjuk. Nem tudjuk megítélni, hogy a századokkal előbb hozott Szent István törvényének minő része volt ebben az alapozásban, az azonban látható, hogy az az özvegyi haszonélvezet, a melyről az oklevelek beszélnek, lényeges vonásaiban megegyezik a Szent István-félével. Végül reámutathatunk, hogy ez az intézmény, bár nem egy oldalról a házassági vagyonjoggal függ össze (láttuk a női vagyon kiadásával való kapcsolatban), mégis, minthogy a férj halála esetére a férj hagyatékán való jogot nyújt s mert ez a jog legtöbbször (legalább a rendelkezésre álló esetekben) a végrendeletekben szerepel, inkább az öröklési jog körében tárgyalható mint a házassági vagyonjogban.

II. A jogalkotó szabályozás a törvényes öröklés megállapításánál több ízben szintén megemlékezik az özvegy nőről. Így a zágrábi hospes elem részére adott libertas a végrendelet nélkül elhalt hagyatékát az esetre rendeli közczélokra fordíttatni, ha az elhaltnak sem *felesége*, sem fiai vagy rokonai nem voltak.¹ Ebből következik, hogy az özvegy is a törvényes öröklésre jogosítottak közé tartozott. A szepesi nemesek szabadsága² már egyenesen kimondja, hogy a fiú nélkül elhunytak

¹ Endl. Mon. Arp. II. 454. l. 17. p. 1242. (U. a. 511. l. 20. p.)

»Item si quis intestatus decesserit, et nec uxorem, nec filios uel cognatos habuerit« érdekes a sorrend, a melyben az intestat örökösök felsoroltatnak.

² U. o. 461. l. 6. p. 1243. (u. a. Fejér IV/1. 279. l.): »Item si quis de ipsis sine herede decesserit, uniuersa bona, tam mobilia quam immobilia, cui filia si habeat, uel relictas si nupserint succedant. sed illa ad eadem seruicia teneatur, ad que decedens, cui succedit fuit obligatus.«

minden ingó és ingatlan javaiban a leánya, ha volt neki, vagy az özvegye örökösödjenek, feltéve, hogy férjhez mennek. Ugyanígy ¹ a keresztúri lakos javai özvegyére vagy leányára, ha van, szállanak végrendelet és fiúörökös hiányában. A Győr mellett lakó szőlőművelők (vinicultores) öröklési jogát rendezi a király ² olyképen, hogy a gyermekek nélkül elhunytanak minden javait bizonyos egyházra szállani rendeli, kivéve ha az özvegy nő új házasságra lép és második férje az elsőnek szolgálatait folytatja, mert ez esetben az elhaltnak özvegyénél és új férjénél hagyatnak az első férj javai. A fentemlített szepesi nemesek szabadsága is ismeri azt a föltételt, hogy az özvegynek új házasságot kell kötni s a második férjnek az elsőre rótt, részben közjogi természetű szolgáltatásokat kell teljesíteni. Az özvegy öröklésének ez a feltétele természetszerűleg következik a kor állami és társadalmi szervezetéből, a mely szerint ily módon is biztosíthatnak bizonyos részben köz-, részben magánjogi jellegű működések és szolgáltatások.³

Győri várnépbeliokről van szó egy másik királyi levélben,⁴ a hol a fiúörökös és »uterinus« fivér hiányában »*medietas bonorum decedentis ad uxorem et filiam uel filias, si habuerit, legitime deuoluatur*«, a másik felét pedig az ispán kapja; ha

¹ Endl. Mon. Arp. II. 469. l. 6. p. 1246. (u. a. Fejér IV/1. 440. l.): »Item de rebus morientis sine herede . . . si uero intestatus decedet, deuoluantur bona sua ad uxorem uel ad filiam suam, si habet.«

² Fejér VII/1. 362. l. IV. Béla (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.) »de vinitoribus (vinicultoribus) prope Jaurinum sine liberis decedentibus . . . bona omnia tam mobilia, quam se mouentia et immobilia . . . ad manus . . . prepositi . . . uniuersaliter deuoluantur. Tali tamen addita condicione, quod si Relicta premortui alicui matrimonialiter legitime uoluerit copulari, qui premortui conditionem et seruicium subierit, ibidem inter vinitores existendo . . . cetera et reliqua relinquet relicte premortui vinitoris et marito eiusdem subeunti honus et condicionem mariti premortui, pacifice possidenda.«

³ Ezt czélozza a Pest-Újvár (castrum Budense) hospescinek adott lib. 4. p. is. (Endl. Mon. Arp. II. 543. l.) a bűnös polgár birtokát nem szabad súlyos büntett miatt sem elvenni »sed excedentibus inferatur debita pena in personis, hereditates uero seu possessiones ipsorum uel bona, *uxoribus*, heredibus, proximis uel cognatis indemniter conseruentur.«

⁴ Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240. (u. a. Fejér IV/1. 194. l., Hazai Okm. III. 5. l.)

pedig sem fiú, sem leány (*sine prole*) nincsen, a javaknak egy-harmadrésze jár a feleségnek, kétharmadrésze pedig az ispánt illeti »*sicut iustum et consuetum est*,« tehát — úgy látszik — ez a rendezés megszokott volt.¹ Végül a selmeczi jogkönyv szerint,² ha valamely polgár meghalt, javai »*sol inn der hawsfrawnn gewalt beleibnn, und in irer erbnn*«; ha pedig az özvegy férjhez megy, »*so behellt sie ein fraies drittail, so alle Schuld bezalt ist*«. Az egész hagyaték tehát az özvegy és a gyermekek *hatalmában* marad, az újból házasságra lépő özvegy azonban az örökség harmadát — a mennyiben minden adósság ki lett fizetve — szabadon (azaz a gyermekek jogától függetlenül) tartja meg, vagyis az özvegyet a germán jog némely vidékein ismeretes »*Dritteilrecht*« illeti.³ A selmeczi jogkönyvnek ez a rendezése megegyezik a morvaországi Iglau város jogával.⁴

A most felsorolt adatokból, a melyeket főként a nem nemesi elemekre vonatkozó szabályozás nyújt, kitünik, hogy az özvegy nőt a férj hagyatékán jogok illetik meg. Az özvegy majd vagylagosan a leányokkal, majd azok mellett, de mindkét nemű gyermekek mellett is szerepel s hol a hagyaték egészére, hol annak felére nyer jogot; sőt az örökség harmada, mint külön rész, juttatik neki olyan esetben, midőn nincsenek gyermekek, de olyankor is, midőn vannak. A rendelkezésre álló adatokból positiv alapon ezeket az eredményeket lehet levonni, a melyek töredékesek ugyan s nélkülözik az elvi elhatároltságot és kerekességét, de természetes következései a

¹ Érdekes, hogy a régi bajor jog szerint a gyermekek nélkül hátramaradt özvegy, míg újból férjhez nem megy, »*medietatem pecuniae*«-t kap (*lex Bai. XV. 10.*) Heusler i. m. II. 344. l., Quitzmann i. m. 139. l.

² Wenzel III. 206. l. — L. Király i. m. 161. l. a későbbi jogfejlődésre nézve is.

³ Schröder D. Rechtsgeschichte 707. l.: »In den Gebieten des sogenannten Dritteilrechtes (Böhmen, Mähren, Mark Meissen, zum Teil auch Schlesien), wo flämische, bairische und tschechische Elemente zusammenflossen, erhielt die Witwe stets nur ein Drittel des Samtgutes«; a cseh eredet ellen szól Heusler i. m. II. k. 363. l., v. ö. Siegel i. m. 465. l.

⁴ Tomaschek i. m. 167., 203., 305. l. 4. . a B. oklevél szövege szerint: »*cum de iure terciam deberet obtinere*.«

fejlődés kezdetének, melyben inkább intézmények csiráit, körvonalait találhatjuk fel, mintsem kiépített intézményköröket. Így minden oly kérdésre, a mely az adatok alapján meg nem oldható, csak következtetések útján felelhetünk, a melyek megfelelhettek az egykori jogéletnek, de hogy valóban megfeleltek-e, bizonyítani nem tudjuk.¹ Meglehet, hogy az özvegy nőnek az előbb jelzett jogok a házastársi vagyonszövetség alapján jutottak, — a mint azt a germán jogra nézve a germanisták állítják —; meglehet, ez a jelentősége annak, hogy a hagyaték az özvegy és gyermekei *hatalmában* hagyatott vagyis a nő a férj halála után a közös vagyonnak élvezetében maradt, s talán ide utal az a körülmény is, hogy az özvegy a leányokkal együtt jelenik meg. Mindezen kérdéseknek eldöntése okleveles uton az adatok hiányossága miatt lehető nem lévén, nem ajánlatos. De vajjon nem lehet-e itt keresni a *hitvestársi öröklés* (*successio conjugalis*) némi alapjait (abban az esetben, a hol gyermekek nincsenek), avagy az özvegyi haszonélvezettel való összefüggést² (abban az esetben, a hol gyermekek vannak)?

III. Találunk még az özvegy nőre vonatkozólag néhány érdekes és öröklési jogi szempontból is megfigyelendő esetet. Az elhalt férj testvérei³ »dixerunt omnia bona Gregorii (az elhalt férj) *fratris ipsorum in rebus mobilibus, videlicet equacium, pecudes, oves et porcos, nec non arma eiusdem militaria, in educationem ipsius Dominae (az özvegy) et filii sui, ac filie sue legitimacionem assignasse, seu statuisse*«. Hasonló

¹ Így nélkülözzük az okleveles adatokat, a melyek megvilágíthatnák Szt. László következő nevezetes törvényhelyét: »Et, si vidua idem fecerit, (lopásról van szó) alterum perdat oculum, et exceptis partibus filiorum suorum, cum *parte sua* annihilatur« (III. k. 6. fej. 1. §.); vajjon itt az özvegy részének kifejezésével az özvegyi jogra történik utalás vagy külön törvényes örökrészről van szó? Helyesen mondja Endlicher (Die Gesetze d. heil. Stefan. Bécs, 1849. 128. l.), hogy a törvény szövege sokkal határozatlanabb, semhogy biztosabb következtetésekre feljogosítsa; azonban mégis messze megy, midőn azt következteti belőle, hogy az özvegy a férj hagyatékából egy gyermekrészt kapott.

² A selmecci jogkönyv szerint a hagyaték az özvegy és gyermekei hatalmában marad (l. a fent közölt szövé.).

³ Fejér IV/2. 70. l. 1250.

esetben¹ a férj fivére »*omnes res fratris sui, mariti ipsius domine* (az özvegy) »*uidelicet fruges, uestes et sata, tres equos, tres uaccas, et unem pecudem, ac septem porcos, et omnia utensilia domus, statuisset et assignasset domine.*« Itt tehát az elhunyt férj ingó javairól van szó, a melyeket a férj atyafiai kiadnak az özvegy nőnek a férj hagyatékából; érdekes, hogy a felsorolt ingóságok főként gazdasági állatokból állanak a melyek közt a ménes (equacium) is szerepel; továbbá a férj ruháiról, katonai fegyverzetéről van szó. Kifejezetten a gyermekekről is megemlékezik az oklevél s így láthatjuk, hogy az ingóságokat leszármazók létében nyújtják az özvegynak. Tudjuk, hogy a későbbi jogfejlődésben ivadékok mellett a hátramaradt özvegy nőt az u. n. *özvegyi öröklés* (successio vidualis) illette meg, a melynek tárgya bizonyos rendeltetésű ingók voltak; ezek közt az »*equos curriferos et vestem potio rem mariti defuncti*«² »*equos gregales* (quos equatiales dicimus)«³ soroltatnak fel. A katonai fegyverzet is előfordul, midőn intézkednek az ingó vagyon megosztásáról az özvegy és gyermekei között;⁴ az az elhunyt fainak (esetleg osztatlan atyafainak) jutott: a fenti esetben is úgy kerülhetett bele a férj egyéb ingóságai közzé, a melyek az özvegynak kijelöltettek, hogy az özvegy őrizetébe adták, míg a fiúk felnőttek.

Kérdés, vajjon a felsorolt esetekben nem találhatjuk-e fel az özvegyi öröklés intézményének első jelentkezéseit, vajjon nem a hámos ló, a díszruha, az 50 számon alól levő ménes kezdetleges megjelenési alakjai ezek? A kérdést a rendelkezésre álló adatokból kellőleg megvilágítani s eldönteni nem lehet;⁵ minden esetre azonban szükséges reámutatni a hasonló vonásokra, a melyek az illető esetek vizsgálatánál elibénk tűnnek.

¹ Wenzel VIII. 359. l. 1271.

² Hásmaskönyv I. r. 99. cz. 1. §.

³ U. o. I. r. 101. cz. 1. §. Du Cange Glossariuma szerint equitium = equorum grex.

⁴ U. o. I. r. 99. cz. 2. §. »Arma vero militaria; sine divisione filiis aut fratribus indivisis cedent.«

⁵ Az id. esetekben a női vagyon (hitbér, jegyajándék) szerepel és — úgy látszik — mintha ezek elengedésével volna kapcsolatban ezen ingóságok kiszolgáltatása; a »vice« »Et e contra« kifejezések ide látszanak mutatni.

HATODIK FEJEZET.

Ö r ö k ö s h i á n y a.

1. §. A király öröklése.

I. Már Szent Istvánnak az özvegy nőről és az árvákról szóló intézkedéseiben találunk rendelkezést arra az esetre is, ha a férj vagyonát haszonélvező özvegy gyermekek hátrahagyása nélkül meghal és a férjnek nincsenek rokonai, a kikre szállhatnának a férj javai: ilyenkor »rex sit haeres« (II. k. 24. fej. 2. §.). Kálmán király, midőn a más, mint a Szent István királytól adományozott birtokban való rokoni öröklés körét korlátozza, meghatározza azt is, hogy, ha az elhaltnak germanus fivére sem találkozónék, »regi haereditas deputetur« (I. k. 20. fej. 2. §.). Az aranybulla pedig a végrendelkezési jog kimondásával kapcsolatban mondja, hogy ha az elhunytnek semmiféle rokona, nemzetségbelije nincsen, a birtokot »rex obtinebit« (1222 : IV. t.-cz. 1. §. és utána az 1231 : XI. t.-cz. »rex habeat«). Végül az 1267 : IX. t.-cz. a fiörökösök nélkül a háboruban elesett nemesre nézve iktatja törvénybe, hogy »Possessiones ipsius *quoquomodo acquisitae* ad manus Regias *non devolvantur*«.

A törvényhozásnak mindezen intézkedéseiből kitűnik, hogy már a legelső időktől fogva ismert a király öröklése, mely Szt. István törvénye és az aranybulla szerint a rokonság öröklése után következik; akkor áll be, ha nincs rokon és Szent István törvénye szerint az özvegy is meghalt. Kálmán törvénye szerint már a rokonság öröklését metszi a királyé. Kitűnik az Árpád-kori törvényhozás emlékeiből az is, hogy a király öröklése *kétféleképen* szerepel: örökli a király az urafogyott jószágot, midőn nincs más örökös vagyis nincs vérbeli, nincs özvegy nő; előáll a király öröklése, midőn az adományos jószág a királyra visszaszáll. Az előbbi módon jut az örökséghez a király Szt. István törvénye szerint, az utóbbiról van szó a Kálmán törvényében. Következtethető a fentidézett 1267 : IX. t.-czikk rendelkezéséből, mely a fiörökös nélkül elhunytnek bármely

módon szerzett jóságára nézve zárja ki egész határozottsággal a király kezére való háramlás érvényesülését, a király öröklését, és védi a rokonság öröklési jogait, hogy szükséges volt törvényhozási uton gátat emelni a király öröklése kiterjesztésének. Ide vág az 1267: VI. t.-cikk is; a rokonok igényei állíttatnak előtérbe a király rendelkezési, adományozási jogával szemben.¹ A király háramlási jogát ugyanis az adománybirtokon kívül másnemű birtokban is érvényesíteni törekszenek, ha az elhunyt fiörököst nem hagyott. S itt már tulajdonképen nem is háramlásról van szó, hanem valóban a király örökléséről; nem a király által adományozott birtok száll vissza a királyra, hanem a fiutód nélkül elhunyt szerzett vagy öröklött jóságát, mint urafogyottat, öröklí a király. A királyság és a vérség öröklési jogának küzdelme nyert ezekben a törvényhozási emlékekben kifejezést: a királyság a rokonság öröklését korlátozni akarja, hogy saját hatalmának, működési erejének fokozására használhassa fel az öröklés útján szerzett vagyont.² Már előbb³ megállapítottuk és itt csak ismételhetjük, hogy korszakunkban sem a törvényhozásban, sem a gyakorlati életben nem sikerült a rokonság öröklését a király öröklésének előnyére a célzott módon korlátozni.

A jogélet felmerült eseteiben is azt olvassuk, hogy »Memorata . . . possessio decedente Turda . . . *absque herede ad nostras manus, secundum approbatam regni nostri consuetudinem, deuoluta*, cum non esset hereditaria ipsi, sed a felicis memorie Bela Rege auo nostro per antecessores ipsi Turde . . . *acquisita*« adományoztatik ujból el.⁴ Más esetben⁵ a király az általa adományozott földre nézve mondja: »*terras, sicut ad*

¹ L. Kovachich: Vest. Com. 139. l. Az 1290: XXXII. t.-cikk 1. §-ának az intézkedése is e körben mozog, midőn azt mondja: »Item concessimus, quod si quis Nobilium sive Saxonum . . . sine herede decesserit, possessiones sic decedentis hereditariae, emittitiae, et etiam acquisite, nullatenus debeant confiscari«, a király öröklésének jogtalan kiterjesztését már elkobzásnak minősítik; a törvény 2. §-a a *rokonok*, feleség és az egyház részére biztosítja a végrendekezés szabadságát.

² Szépen fejti ki ezt Hajnik (Magyar alkotmány 310., 321. l.).

³ L. 72. l.

⁴ Fejér IV/1. 21. l. 1243.

⁵ Wenzel VI. 498. l. 1231.

Regium Fyscum debebant *de iure deuolui*, ueluti possessiones illorum, qui *sine herede* solent decedere«. A király háramlási jogának előfeltétele, hogy fiúörökös nélkül hunyt legyen el a megadományozott, azért szükség esetén vizsgálatot rendel el a király, ennek a körülménynek megállapítása végett, s csak midőn a hiteles hely a vizsgálat megejtése után jelentést tesz, hogy az elhaltnak valóban magva szakadt, adományozza el újra az illető birtokot.¹

Nem a visszajáró adományos jószág lesz a királyé, hanem a gyermekek vigasza nélkül mindnyájunk közös útján eltávozott mindenféle birtoka, az öröklött úgy, mint a vett, mert nemessége okán a királyság jóváhagyott szokása szerint a király kezére hárult.² Itt a király örökli a megvaszakadtnak birtokát. Másutt³ is olvassuk, hogy »possessiones *empticias* . . . que ad manus regias fuerant deuolute, ut pote sine herede decedentium« felől történik intézkedés.

Találunk még ezeken kívül több oly esetet,⁴ a hol fiúörökös, gyermekek, törvényes successor hiján a király kezére szállott birtok eladományozásáról intézkedik a király, teljes biztossággal azonban megtudni nem lehet: vajjon adomány visszaszállásáról avagy egyszerűen a király örökléséről van szó.

Bár a törvényhozásban és a gyakorlati életben használt terminologia nem tüntet fel különbséget akár visszajáró adomány, akár urafogyott más jószág száll a királyra, s ugyanazokkal az öröklési jogutódlást jelző kifejezésekkel élnek úgy

¹ Wenzel IV. 177. l. 1279.

² Fejér V/2. 445. l. 1278. »Nobiles... absque liberorum solatio viam fuissent ingressi carnis universae, et omnes possessiones eorumdem tam hereditariae, quam emittiae, ratione nobilitatis suae, iuxta regni nostri consuetudinem approbatam, ad manus nostras fuissent deuolutae.«

³ Fejér IV/1. 342. l. 1244.

⁴ Pl. Fejér IV/3. 138. l. 1263. »possessionem I... sine herede decedentis, ad manus regias deuolutam... magistro D... donauimus«; IV/1. 340. l. 1244. »terra Philippo... decedente sine liberis quamquam ad nostras manus iuxta adprobatam Regni nostri consuetudinem, deuolui debuisset«, 289. l. 1243., III/1. 313. l. 1221. a pápa ír a királynak a kegyuraság tárgyában s ez alkalommal beszél »de possessionibus decedentium sine liberis, quae ad tuum dominium deuoluuntur«; v. ö. még VII/5 397. l. 1274.

az egyik mint a másik esetben,¹ mégis reá kell mutatnunk arra a fontos különbségre, a mely a kétféle háruulás közt megvonható már ebben a korban is. Az adományos birtok az adománylevélben előre meghatározott föltétel bekövetkezése esetén, az örökösök bizonyos körén túl háramlik vissza az adományozóra; az adományozó király a kezéből kibocsátott birtokot az előre megírt eset beálltával visszaveszi: nem mint örököse az utolsó birtokosnak, hanem mint adományozója a birtoknak. Az adományos jószágnak nincs örököse, mert a vérbeliiek meghatározott köre kihalt, ez a jószág azért még sem lett urafogyott, hiszen ott van az adomány főura, igazi ura: a király. Megjegyzendő, hogy ebben a korban még a király jogáról kell beszélni (királyi *kincstárról* szól egy helyütt az okleveles nyelv)² s nem a szent koronáról, a mely a későbbi fejlődésben jelenik meg. Más természetű az a háruulás, a mely akkor áll be, ha *nem* adományos birtok (ősi, vett, cserélt, zálogos) száll a király kezére, mert az örökhagyónak nincs vérbeli je vagy nincs olyan rokona, a ki utána örökölhette. Ez az urafogyott vagyon, a melyet örököl, más törvényes és a végrendeleti örökös hiján a király.

A most feltárt lényegbe vágó különbség, a melynél fogva az adományos jószágnak a királyra visszaháruulása inkább a dologi jogba, az adomány tárgyalásához tartozik, mint ide az öröklési jogba, a legrégibb jogfelfogásban elmosódott,³ a mint azt már a használt terminologia egyöntetűsége is mutatja. Elősegítette a fogalmaknak egy szempont alá vonását az előbb jelzett küzdelem a király és a vérség joga közt: a királyt megillető háramlás jogát alkalmazzák a nem adományi természetű birtokokra nézve is, vagyis ott, a hol nem visszaháruulásról, hanem öröklésről lehet szó. Így olyképen tűnik fel, mintha a király örökölné ott is, a hol neki visszajár a jószág és visszajárna ott, a hol örököl.

II. Itt, a hol a király állásáról az öröklési jogban megemlékeztünk, szükséges felemlíteni azt az esetet is, a mely-

¹ L. a fentebb id. törvényhelyeket és leveleket.

² Wenzel VI. 498. l. 1231. »ad Regium Fyscum«; legtöbbször »ad manus regias«, »ad manus nostras« kifejezések jelentik a király jogát.

³ L. Grosschmid (Magy. öröklési jogi előadások 1893/94.) idevágó fejtegetését.

ben nem a király, hanem a királyi tisztviselő jelenik meg a törvényes öröklésben. A győri várnépbeliek jogait írja meg a király¹ s többek közt megszabja az öröklés rendjét: a fiúörökös elhalta után örököljön az uterinus fivér, ha ez nincs, a hagyatéka fele az özvegyre és leányára szálljon, a másik felét pedig a vármegyei ispán vegye vissza (recipiat); ha pedig ivadék nincsen, a hagyatéka harmadrésze legyen a feleségé, a kétharmada pedig az ispánt illesse, a mint ez igazságos és szokásos. Az intézkedés befejezéséből következtethető, hogy ez a rendezés nem volt különálló, kivételes, hanem szélesebb körben elterjedett; mutatja pedig az egész szöveg és a rendezés módja, hogy itt is visszahárulásszerű az ispán joga az elhunyt hagyatékára. A vérbeliek és az özvegy nő öröklését korlátozza a vármegyei ispán joga, a mely őt mint királyi tisztviselőt illeti meg a királyi birtokok felett. Ilyen királyi birtok a vár-birtok, várföld, a melyet a várnépbeliek bizonyos nem hadi, hanem más természetű szolgálatok és szolgáltatások fejében nyertek.²

2. §. A város, a földesúr és az egyház öröklése.

I. Az urafogyott hagyatéka öröklésével, valóságos caduciással találkozunk a jogrendező szabályozás azon eseteiben, midőn polgár (civis) és telepes (hospes) elemek öröklési jogát határozzák meg.

A selmeczi jogkönyv szerint,³ ha a gyermekek és özvegy hátrahagyása nélkül elhalt polgárnak nincsenek rokonai, akkor hagyatéka három részre oszlik: az első rész az elhalt lelki

¹ Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240. (u. a. Fejér IV/1. 194. l., Hazai Okm. III. 5. l.) »si uero fratrem uterinum non habuerit, medietas bonorum decedentis ad uxorem et filiam... legitime deuoluatur, medietatem uero comes recipiat. si... penitus prole caruerit, tertia pars bonorum decedentis sit uxoris, due partes autem ad comitem pertineant, sicut iustum et consuetum est.«

² Hajnik: Magyar alkotmány 135. l.

³ Wenzel III. 206. l. »Hatt er der erbnn keinen und gepornn Frewnde, so sol mon mit seinem guet also twen; mon sol es in drey teilen, das erste tail sol man geben für sein seel, das ander tail, das man weeg und Brucknn domit pesser, das dritte tail on der Statt nwtz«. V. ö. Tomasek id. m. 168., 204., 305. l.

üdvére áldozandó, a második rész utak és hidak javítására, a harmadik a város hasznára fordítandó. Egy rész (egyharmad) tehát az egyháznak jut, a többi pedig a városra száll, részben határozott rendeltetéssel, részben általában városi közczélok megvalósítása végett. Ugyanílyképen Pest-Ujvár (castrum Budense) telepeseinek¹ a hagyatékából egy rész alamizsnaképpen osztatik szét az elhunyt lelki üdvéért, a többi (kétharmad) várerődítmények fentartására fordíttatik. Megfordítva a zágrábi hospeseknél² kétharmad osztandó szét a szegények és a város egyháza közt és egyharmad rész jut a város hasznára. A hagyatéknak ez a megosztása itt, úgy mint a selmeczi jogkönyvben, a hatóság közbenjöttével történik. Ide sorozható még a korponai és nagyszombati telepesek kiváltságlevelében foglalt az a pont is,³ hogy az elhunytaknak üres házai, ha törvényes jogutódok a hármas megidézés után meg nem jelenének, másoknak adományozhatók. A berényi libertas⁴ pedig világosan kifejezésre juttatja, hogy a polgár, telepes elemeknél nincs a vármegyei ispánnak olyan háramlási joga mint a minőt láttunk a várnépbelieknél. Ezért mondja az említett privilegium, hogy a vármegyei ispán a fiörökös nélkül elhunytak javait visszavenni ne merészelje.

II. A jobbágyság jogviszonyait tárgyaló levelekben reábukkanunk egy intézményre, mely a germánjogi ú. n. »Besthaupt«, »Fall« neve alatt ismeretes intézménnyel tüntet fel sok hason-

¹ Endl. Mon. Arp. II. 542. l. 2. p. 1276. (u. a. Fejér VI/2. 400. l.) »Si uero quispiam ex predictis hospitibus nostris intestatus decesserit, possessiones et bona talium in tres partes diuidantur, et una distribuatur per eleemosynas pro remedio anime decedentis, due uero partes ad munita et edificia castri Budensis reseruentur.«

² U. o. 454. l. 17. p. 1242. (u. a. 511. l. 20. p.) »Item si quis intestatus decesserit... due partes rerum suarum per uiros fide dignos consilio ciuium ad hoc deputatos, pauperibus et ecclesie ciuitatis eiusdem distribuuntur, tertia uero pars ad utilitatem ciuitatis reseruatur.«

³ Fejér IV/1. 329. l. 1244. »Item quod domos vacuas defunctorum, quarum legitimi successores post trinam proclamationem in eas venire neglexerint, facultatem habeant aliis superuenientibus conferendi«, l. még ugyanígy IV/3. 393. l. 1267. hospitum de Tirnauia.

⁴ Endl. Mon. Arp. II. 506. l. 2. p. 1265. »Comes uero ipsorum bona sine herede decedencium recipere non presumat.«

lóságot¹ és a melyre nézve az a germánisták felfogása,² hogy az a földesurat a jobbágy hagyatékára megillető (minden rokoni öröklést kizáró) jog maradványa, végső enyhítése. Nézzük ezt az intézményt, a hogy jelentkezett a magyar okleveles emlékekben.

Az esztergomi káptalan némethi jobbágyainak jogait és terheit állapítja meg³ s a többek közt kimondja: »Item de bonis, siue rebus decedentis ex ipsis sine solacio liberorum, nos, *ut terre et ville domini*, unam rem, quam elegerimus, ad nos recipiemus, sicut id exstitit consuetum«. A káptalant tehát, mint földesurat, az a jog illeti meg, hogy a gyermekek nélkül elhaltnak javaiból, dolgaiból egy ingóságot, a melyet kiválaszt, magához visszaveheti, a mint az szokásban van. Közlebbtről megmondják, hogy minő ingó dolgok között történik a választás: »officiali Praepositi de bonis suis mobilibus, exceptis seruis et ancillis, utpote de equis, bobus, et aliis animalibus; si equos non haberet, unam rem dare teneatur«,⁴ tehát főként

¹ Itt találtuk a legmegfelelőbbnek az elhelyezését, bár örökös hiányáról a szó tágabb értelmében itt nincsen szó, mégis a vérbeliek és a feleség (a rokonság és az özvegy) után jöhet csak a földesúrnak ez a háramlásszerű joga, a mely a teljes, minden vérbelit kizáró régi háramlásnak maradványa. Annyiban teljesen e fejezet címe alá illik, a mennyiben örökös alatt a kor felfogása szerint fiúgyermeket értünk, mert csak ilyen örökös híján jár a földesúrnak.

² Heusler id. m. I. 137. és köv. l.-jain az »Erbgebüß« címe alatt mutatja be az egész fejlődést, attól kezdve, hogy a földesúr az elhunyt jobbágy egész hagyatékát magához vette, ha nem voltak gyermekei, vagy ha voltak, az ingóságát, annak bizonyos ismert complexumait kapta; ez utóbbi esetben két rendszert különböztet meg, az alsó-németet (niederdeutsch), a hol a lábas jószág (vierfüßsige Gut), az egész marhaállomány fele, a »Heergewäte« és a »Gerade« egészen jut az úrnak, — a felső-németet (oberdeutsch), a hol már az egész marhaállomány fele helyett csak a legjobb példányt és a többi ingóságból is csupán a legjobb darabot nyeri; délnémet területen az úr osztozkodási jogát (régí nyelven bûteil, Buteilrecht) korán a Besthaupt (Fall, Kurmede, mortuarium) váltja fel, vagyis az előbb ismertetett szigorúbb rendszerről áttértek az enyhébbre, l. még Schröder id. m. 442., 765. l.; Brunner: Grundzüge 214., 172. lap. a Besthaupt-ot a Totenteil-lal hozza összefüggésbe.

³ Mon. Strig. II. 313. l. 1292., a többi vagyonát feleségére vagy másokra, a kire akarja, hagyhatja.

⁴ Fejér IV/3. 517. l. 1269. Bela iobbagionibus praepositurae albensis.

gazdasági állatok tárgyai ennek a választási jognak, a mely akkor is megilleti a földesurat, ha özvegye maradt hátra a jobbágnak és ez újból házasságot köt az első férje szolgálatait folytatóval s így a hagyatékot elnyerik; ekkor is kijár az ingó javakból »habita opzione ipsius prepositi (a földesúr) de bonis mobilibus prefati mortui unum quod *precipuum* uoluerit eligendo«.¹

Mindezen szabályozások a kiválasztási jog gyakorlását csak a *fiörökös nélkül* elhunyt javaiban tárgyalják: ekkor veheti a földesúr, illetőleg követelheti tisztje a jobbágy ingóságainak valamely kiválóbb darabját.

III. Törvényhozási intézkedést találunk olyan örökségre nézve is, mely *egyházi személy, püspök* után, a ki végrendeleti intézkedést nem tett, maradt meg. Az 1298 : XXVII. t.-czikk kimondja,² hogy az ilyen vagyont sem a király, sem bárki más magához nem ragadhatja, hanem annak az egyháznak hasznára fordíttassék, a melyhez az illető tartozott. A caducitas ezen esetében tehát kifejezetten a király, mint örökös, nem léphet fel, hanem az egyház örökli az urafogyott hagyatékot, a mint már fentebb láttuk,³ hogy bizonyos esetekben nem egyházi személyeknél is az egyház concurrál a várossal, midőn urafogyott jószág örökléséről van szó.

IV. Megemlítésre érdemes, hogy a selmeczi jogkönyv az *idegen* hagyatékáról is rendelkezik.⁴ Ha idegen hunyt el a

¹ Fejér VII/1. 362. l. (u. a. Hazai Okm. VI. 159. l.), l. még Endl. Mon. Arp. II. 469. l. 6. p. 1246. (u. a. Fejér IV/1. 440. l.) archiepiscopi strig. lib. incolarum oppidi Keresztur: »Item de rebus morientis sine herede comes accipiet unam, quam voluerit, de ceteris moriens disponet pro sua uoluntate. si uero intestatus decedet, deuoluantur bona sua ad uxorem uel ad filiam suam... saluo tamen iure comitis sui, ut predictum est.«

² »Bona etiam decedentis Episcopi Dominus Rex, vel quaelibet alia persona, rapere non possit, sed utilitati Ecclesiae, cuius idem Praelatus fuisse dinoscitur, si intestatus decedit, applicentur.«

³ L. 97. l-on 3. j., 98. l-on 1, 2. j.

⁴ Wenzel III. 206. l. »Ist das ein frembder mensch stirbt und von seinen guet nichts schaft, die geswornen von der Stat sollen sich seines guets underwinden, und sollenn es behaltm under der Statt Insigl Jar und tag; und kwmmt inn derselben frist yemond seiner Frwnnde

városban végső rendelkezés hátrahagyása nélkül, a hatóság őrizete alá veszi a hagyatékot és egy év s egy napig vár az esetleg az örökséget igénylő jelentkezőkre; ha senki sem jelent meg, a hagyaték három részre osztása úgy megy végbe, mint a városi polgár urafogyott jószágában.

HETEDIK FEJEZET.

Eredmények.

I. Végighaladtunk a törvényes öröklés során és most részben visszatekintve az elért eredményekre, részben összefoglalva azokat megvizsgálhatjuk az *öröklési sorrendet*.

Kálmán törvénye (I. k. 20. fej.) a nem Szt. István királytól adományozott birtokban világosan meghatározza, hogyan következzenek egymás után az elhunyt vérbeliei. Először jön az örökhagyó fia, azután a testvére, végül ennek fia; vagyis előbb az ivadék, azután az oldalág következik. Az aranybulla (1222 : IV.)¹ szerint a fiú és a leány (ez utóbbi a leánynegyeddel) mint szükségképeni örökösök, az elsők az öröklés során, ezután jönnek a közelebb való rokonok. Az 1267 : VI. cikk is a szokott fordulattal fejezi ki a fiúnak mindenkit mást megelőző öröklését s ezután utal arra, hogy a fiú hiján következő rokonság öröklése a jogrend szabályozása szerint menjen végbe. Úgy az itt közölt, mint az annak helyén méltatott törvényhozási adatokból és az ezeket kiegészítő okleveles anyagból egészen világos a lemenők közül a fiú öröklése: a fiúgyermek az első és szükségképi örökös, a ki minden más vérbelit megelőz és kizár.

A leánygyermek öröklésének részletes tárgyalásából a sorrend szempontjából csak azt emeljük ki, hogy a leány a fiú után vagy mellett, utóbbi esetben bizonyos mérvig szükségképen (negyed), a többi rokonságot megelőzőleg örököl.

Az ivadék után — mint a fenti törvényhozás is meghatározza — jön az oldalág (testvér és ivadéka); a törvény-

oder sein Geselln mit gewisnn worzeichnn, der nem dasselbe guet noch der Stat Recht, kombt oder niemant in Jares Frist, so sol mon das guet in drey tail tailenn als obnn gesprochen ist.« V. ö. Tomaschek id. m. 207. l.

¹ Ugyanígy az 1231 : XI. t.-cz.

hozásnak részleges adatait megerősítik az okleveles emlékek. Az előd, a szülő öröklése természeténél és az uralkodó vagyoni minőségénél (ősi, adományi ingatlan) fogva is ritkább, s ámbár a törvényhozás kifejezetten nem érinti, a gyakorlati élet tanúsága szerint szintén bekövetkezhetett.

A törvényes öröklés során érvényesülnek az özvegy jogai a férj hagyatékán, legnagyobb részben mint haszonélvezet a gyermekek mellett és azok hiján is; majd pedig határozott hányadot örökölhet az özvegy, akár vannak gyermekek, akár nincsenek, sőt ivadékok léteben még bizonyos ingóságokat is örökölhet a férj hagyatékából.

Végül a háramlás esetén kívül beáll a király öröklése, ha a vérség fonala megszakadt és özvegy sincsen. Örökölheti még az urafogyott vagyont a város és az egyház. A vérbeliek és az özvegy öröklése mellett azonban érvényesülnek még a királyi tisztviselő és a földesúr jogai az elhunyt hagyatékán.

II. Vizsgálódásainkból kitűnik, hogy már legrégibb jogunkban, a melyhez okleveles, positiv adatokkal elérhetünk, a törvényes öröklés kapcsolatának alapozása megtörtént. A törvényes öröklés kapcsolata a vérközösségen azaz rokonságon és a házasságon alapul: így juthatnak az örökösök posztíóhoz az örökhagyó rokonai és az özvegye. Az öröklési kapocs egyes elemei a fejlődésnek nem ugyanazon fokán állanak: a rokonság sokkal régibb, ősi kapcsa mellett megjelenik az özvegynek, a hitvesnek a házasság kapcsa következtében fejlődő öröklési joga. A vérség erősebb köteléke által összefűzöttek öröklési joga mellett kialakulnak a házasság kötelékével a kapcsolatbeliek külön elzárt corpusába került nőnek még csak keletkező öröklési jogai. Az így kifejlődő törvényes öröklési kapcsolaton nyugszik a törvényes öröklés rendje. Az előbb tekintettük át ennek az öröklési rendnek főtételeit, nézzük már most, mely kérdéseknek a tisztázásához járult hozzá e munka, melyeket vetett fel vagy oldott meg első ízben? A felkutatott okleveles anyagból minő jogtételek nyertek új világosságot avagy új erősséget, hol sikerült a sejtésnek positiv alakot adni, az eddig ismertet kiegészíteni és az ismeretlent napvilágra hozni?

Az Árpád-kori öröklési jog forrásait kutatva lépésről lépésre kimutattuk az »approbata Regni consuetudo« folytonos,

teremtő működését; ezután, mielőtt még áttértünk volna a törvényes öröklési rend feltüntetésére, bemutattuk az idevágó terminológiát oly részleteiben is, a mint az még eddig ismeretes nem volt.

Az öröklési sorrend fonálán a leány öröklése kérdésének tisztázásához járultunk hozzá: megállapítottuk, hogy ebben a korban már volt a leánynak is öröklési joga s ez a fiúé után következett; ezzel a pozitív tétellel szemben azonban igyekeztünk megjelölni a negatív tételeket is: t. i. hogy mely kérdésekre nézve nem adnak feleletet az okleveles emlékek. Sikerült továbbá a leánynegyedre vonatkozó adatok meglehetősen nagy számának felkutatásával és feldolgozásával a quartának úgy szólván egész jogi szerkezetét és sorsát okleveles alapon kiépíteni s így régi jogéletünknek erre a fontos intézményére nézve az eddigi irodalmi előmunkálatok eredményeit minden oldalról kiegészíteni, kibővíteni. A negyed tárgyalásának körén belül új világítást nyert az 1222: IV. t.-cikk, a quartára vonatkozó első törvényes hely, mert az okleveles emlékek egész sorával bizonyítottuk be, hogy a quarta nemcsak fiúgyermek nem léteben illette meg a leányt, hanem a fiúk mellett is. A fiúnál láttuk, hogy azt a törvényes öröklési jog »iure gentilitatis«, »iure necessario« illeti meg, a leánynál halljuk, hogy az neki »iure nature« jár. A mint a haeres törvényes örökrészt szükségképen kapja, úgy a leánynak olyan erős joga van a negyedhez, mint a minőt a kötelesrész intézménye valósít meg ma. A birtok negyedrésze ép úgy megilleti a leányt, mint ennek kivételével az egész possessio a fiút. Tovább követtük a leszálló örökség utját s így irodalmilag először mutattuk ki, hogy az unokák nemcsak a női és szerzeményi vagyonban s nemcsak a nem nemesi öröklésben, hanem általában bármely vagyonban érvényesíthetik öröklési jogukat, még pedig a képviselő és a törzsönkénti öröklés elvének alkalmazásával. Sőt sikerült felderíteni azt a fontos tételt is, hogy a képviselő és törzsönkénti öröklés elvét a magyar jog ebben a korban már nemcsak ismerte, hanem az egyenes ágon következetesen keresztül is vitte.

Az egész öröklési jogra nézve nagy horderővel bírónak tartjuk, hogy sikerült megtalálni az okleveles anyagban rejtőző

jogélet azon tételeit, a melyek a rokonság, az atyafiság »humana successio«-járá vonatkoznak. A parentela rendszer ez, a melynek jellegzetes vonásait állítottuk össze az oklevelek töredékeiből. A vérség édes és természetes egysége által összefűztek és a közös közvetlen elődtől leszármazók ágai, lineái szerint tagolódik fel az egész rokonság. A tagjaiban szervesen tovább élő család (nemzetség, törzs) képére jön létre a rokonságnak ez a tagolása: a szülők és gyermekeik, a nagyszülők és ivadékaik és így tovább, mint a természet rendje szerint egymásután következő nemzedékek sorakoznak. A vér közössége által összefűzötteknek ez a rendje alapja az öröklési rendnek. »Örökljön a rokonok közül az, a kit inkább illet«: ennyit mondani, elegendőnek tart a törvényhozás s a jogélet megmutatja, hogy az a rokon a vérbeliek közelebbi ágán van, abból leszármazó vagyis az elhunyt rokonai közül az, a ki a vérség fonálán ahhoz a csoporthoz tartozik, a mely a közelebbi törzselődtől leszármazottak ága és ebben az elődhöz közelebb eső vérbeli. Kimutattuk egyébként még magának a parentela szónak okleveles emlékeinkben a különféle használatát is. Ezután derülhet kellő fény az ágrul ágra átszálló örökség természetére, az osztályos atyafiak öröklésére, a mint az az egykorú törvényhozás előtt állott. Így tudjuk megérteni a törvényhozás rövid vagy hízagos intézkedéseit, továbbá a fennálló jogállapot megváltoztatására irányzott törekvéseit.

Az okleveles adatok alapján követtük a felszálló örökség útjait. Megtaláltuk többek közt azokat az eseteket is, a melyekben az ősi vagyon visszaszállhatott. Ha az atya az ősi birtokát fiai közt még életében felosztotta, az ősi vagyon a fiú elhalta után ismét visszajárhatott.

Az özvegy haszonélvezeti jogának, az u. n. özvegyi jognak (jus viduale) a fejlődését a mindennapi élet fenmaradt emlékei nyomán igyekeztük megrajzolni. Ezen az alapon először talál ez a kérdés is irodalmi feldolgozásra. Az esetek bizonyos csoportjában a női vagyonnal (hitbér, jegyajándék stb.) kapcsolatban, az esetek más csoportjánál végrendeletekben jelenik meg az özvegy haszonélvezete s mindezen esetekben az özvegyi jog intézményének jellegzetes vonásait láttuk kidomborodni s itt kerestük fejlődésének szokásjogi alapozását. Reámutattunk

azokra az adatokra, a melyekben talán a hitvestársi örökösödés (*successio conjugalis*) első jelentkezési alakját pillanthatjuk meg, sőt találtunk eseteket, a melyeknek vizsgálatánál felvehettük a kérdést, hogy nem az özvegyi öröklés (*successio vidualis*) első nyomait fedezhetjük-e fel bennök.

A király öröklésének vizsgálásánál igyekeztünk különválasztani az adatok alapján a visszajáró adományjószágnak a király kezére háramlását a király öröklésétől a magvaszakadt és így urafogyott jószágban.

Végül megemlíthetjük, hogy sikerült a földesúrnak a jobbagy hagyatékán való jogát (az u. n. *Besthaupt* intézményét) bővebben és közelebbről meghatározni.

III. Már legelől,¹ a hol a tárgyalásban követendő rendszerről szoltunk, kiemeltük, hogy a felkutatott és a rendelkezésünkre álló adatok határozzák meg: miként tárgyaljuk a törvényes öröklés rendjét. Ezek az adatok nem nyújtottak elegendő alapot arra, hogy a vagyon minőségének különbségei szerint válasszuk szét és dolgozzuk fel az anyagot.

Az a nagy fontosságú különbség, a mely az ősi és szerzeményi közt fennáll a vagyon feletti rendelkezésre vonatkozólag, egyenesen és közvetlenül nem érinti a törvényes öröklés rendjét, mert az a körülmény, hogy a szerzeményi vagyon felett szabadon lehetett rendelkezni halál esetére is, azt idézte elő, hogy ilyenkor, ha végső rendelkezés történt, az határozta meg az öröklés rendjét; de ilyenkor nem is lehet *törvényes* öröklés rendjéről beszélni, hanem végrendeletiről. A végrendekezés kizárta a törvényes öröklést, a melyről épen akkor lehetne csak szó, ha végrendekezés nem történt volna. A mi egyébként az ősi és szerzeményi vagyonban való törvényes öröklési rend kérdését magát illeti: megállapíthatjuk, hogy főként és első sorban egy fontos különbség vethető fel: a nemi különbség. Ugy a leszálló örökségben, mint az ágrul ágra szállóban s még a felszállóban is a férfi más elbánás alá eshetik mint a nő, ha szerzeményi jószágról van szó, s másba, ha öríró. Kétségtelen, hogy a nemi különbség a törvényes öröklési rendben érezteti a maga hatását, még pedig igen erőteljesen: lát-

¹ L. 20. 1.

tuk a fiú és leány öröklésének lényeges különbségeit. Ezt meg lehet állapítani az ősi vagyon öröklésére vonatkozó adatokból, a melyek tulnyomó számban vannak, szemben a szerzeményire eső igen csekély számú adatokkal. Az adatoknak ez a korlátolt száma, sőt részben teljes hiánya azonban nem engedte meg, hogy messzebb menő következtetéseket fűzzünk hozzájuk, s így nem lehetett külön vizsgálat tárgyává tenni a nemi különbség okozta hatásokat az egyik vagy másik vagyoni körben. Ennek következtében nem is lehetett külön öröklési rendet felállítani az ősiben és a szerzeményiben, a mégis észlelhető különbségeket azonban a megfelelő helyen igyekeztünk feltüntetni.

Az adományi jószágnek e korbeli kifejlődése sem nyújthatott elegendő támpontokat arra, hogy a benne való öröklés rendje különváltan tárgyalható lett volna. Találkozunk ugyan a törvényhozásban törekvésekkel, a melyek az adományban külön öröklési rend megalkotását czélozzák (lásd különösen az oldalági öröklés korlátozását): ezzel szemben azonban látjuk, hogy ezek a törekvések a gyakorlati jogéletben nem igen tudnak érvényesülni. A királyi jog és a vérség jogának harcza, a melyben az utóbbi e korban erősebb, megakadályozza a külön jogszabályok végleges megszilárdulását. A törvényes öröklés rendjének főkülönbsége, választó vonala adományi és nem adományi jószágban az lett volna, hogy az adománybirtokban az oldalág öröklése korlátoztatik: ezt azonban korszakunkban nem sikerült keresztülvinni. Nem egy esetben érvényesült ugyan a királyi jog még adománybirtokon tulmenőleg is, úgy hogy az öröklést mindenféle vagyonban az egyenes ágra korlátozták, ez azonban nem sokáig tartott s felülkerekedett a vérség joga, a mely ismét mindenféle vagyonban, így adományiban is érvényesülést keresett és az egész nemzetség öröklését vonta maga után. Még jobban elmosta a határvonalakat, hogy adományoztak szállásjoggal és úgy is, hogy mint öröklött birtok szálljon tovább az adomány, sőt az adománybirtok öröklés útján egyszer tovább szállva az öröklött birtok természetét ölti magára.¹

A most felhozottak kellőleg indokolhatják, hogy miért

¹ L. Timon id. m. 343., 344., 345. l., v. ö. különösen 365. lap első bek.

tárgyaltuk az adománybirtokban való öröklési rend jelentkező különbségeit is együtt a nem adományban való öröklés rendjével.

Minthogy tehát a vagyon minőségének különbségei nem szolgáltatnak szilárd alapot az öröklési rend felépítésére, az adatok utmutatását követve általános jogászai szempontok szerint rendeztük el az anyagot.

IV. Ha végig tekintjük azokat az adatokat, a melyeket az Árpád-kori törvényhozás,¹ jogalkotó szabályozás² és a mindennapi élet emlékei³ nyújtanak a törvényes öröklés rendjére nézve, azt fogjuk találni, hogy az adatok legnagyobb része a nemesekre vonatkozik, s igen kevés és töredékes adat maradt fenn, a mely a nem nemesi elemek törvényes öröklési jogáról nyújthat némi tájékoztatást. Tudjuk, hogy általában véve magánjogunk a fejlődés ezen szakában még csak az alapirányokat, a csirákat rejtí magában, úgy hogy kerek, lezárt intézményköröket, kifejlődött intézményi rendszert keresni ott bármely részben, eredményel alig kecsegtető vállalkozás volna. Be kell érünk azzal, hogy megvonjuk a kereteket, kijelöljük a fejlődési iránypontokat s a lehetőség szerint összerójuk az együvé tartozó vagy legalább ilyennek látszó adattöredékeket. Nagy óvatosságot igényel e munka, hogy az az alapzat, a melyet így kell emelnünk, szilárd legyen: csak a pozitív tények bizonyos tömegéből építhető meg s nem az előre vagy visszatekintő következtetések, analógiák, föltételezések lenge szövetéből. A későbbi hazai avagy az egykorú külföldi fejlődés eredményeivel való össze-

¹ Szt István II. k. 24. f.-ből nem állapítható meg egész bizonyossággal, hogy milyen társadalmi osztályra vonatkozik; a II. k. 35. f.-ből, a melyben donatióról van szó, következtethető, hogy a nemesi elem jogát szabályozza; Kálmán I. k. 20. f. hasonló okból hasonló szempont alá esik; az 1222: IV. és az 1231: XI. t.-cz. már egyenesen serviensről, az 1267: VI., IX., 1290: XXXII. t.-cz. nobilisről beszél; az 1298: XXVII. t.-cz.-ben pedig püspökökről van szó.

² Endl. Mon. Arp. II. 461. l. 6. p. 1243. lib. nobilium de Scepus; u. o. 539. l. 15. p. 1273. nobiles et iobbagines castrorum Slavonie.

³ Különösen pl. Hazai Okl. 114. l. 1289., Fejér V/2. 445. l. 1278. VII/5. 460. l. 1283., V/3. 26. l. 1280., 175. l. 1283., Wenzel VI. 498. l. 1231., XI. 237. l. 1231. nob. domina.

vetés csak ott alkalmazható, a hol az adatok positiv bizonyosságát megerősíti vagy kiegészíti, de az adatok hiányában igen óvatosan kezelendő.

Ezeket a szempontokat szem előtt tartva a törvényes öröklés rendjével is az adatok által megvonnt határokon belül foglalkoztunk. Minthogy az adatok kevés kivétellel a nemesi osztálybeliekre vonatkoznak, a törvényes öröklés rendje, — a mint azt az adatok nyomán egyáltalán megállapítani lehetett — természetesen első sorban a nemesi osztály jogát tükrözi vissza. Nem hagytuk azonban figyelmen kívül a nem nemesi elemekre vonatkozó többi adatokat sem. Ezeket beillesztettük a megfelelő helyen, kitüntetve, hogy milyen osztályhoz tartozókat illetnek. Kérdés, vajjon nem lett volna helyesebb és a tudományos módszernek megfelelőbb eljárás, ha különválasztjuk a nem nemesekre illő adatokat s belőlök törekszünk a nemesi törvényes öröklés rendje mellett a nem nemesi törvényes öröklés rendjét összeállítani. De vajjon lehet-e polgárság öröklési rendjéről írni néhány jogszabályozó emlék nyomán,¹ a melyet nem támogatnak a gyakorlati élet esetei: lehet-e szó a várjobbágyok, várnépbeliek és a jobbágyok² törvényes öröklési soráról egy-két adat világításában? Ezek a mozaikdarabok arra felhasználhatók, hogy figyelmeztessenek bizonyos eltérésekre, különbségekre, de külön rendszerek alapjaivá alig tehetők. Megtehettük azonban a nem nemesi osztálybeliekre illő adatoknak ilyen feldolgozását azért is, mert adatainkból is láthatjuk, hogy a nemesekre vonatkozó öröklési jog a maga hatását érezte a nem nemesi osztálybeliekre is; a nemesi öröklési jog elvei behatoltak a nem nemesi jogba, azaz az alsóbb osztálybeliek joga mimeli a felsőbbekét.

¹ Wenzel III. 206. l. selmeczi jogkönyv; Endl. Mon. Arp. II. 454. l. 16., 17. p. 1242. zágrábi hospes; 542. l. 1., 2., 4. p. budai hospes; Fejér IV/1. 329. l. 1244. korponai hospes, 393. l. h. de Tirnavia.

² Endl. Mon. Arp. II. 450. l. 11. p. 1240., győri várnépbeli 469. l. 6. p. 1246. lib. incolarum oppidi Keresztur, Fejér VII/1. 362. l. (Hazai Okm. VI. 159. l.) a Győr mellett lakó egyházi »vinitor« elem, IV/3. 517. l. 1269. iobbagiones praepositurae albensis, Mon. Strig. II. 313. l. 1292. az esztergomi káptalan némethi jobbágyai, Endl. Mon. Arp. II. 539. l. 15. p. 1273. szlapon várjobbágy.

Hosszas fejlődésre volt szükség, míg a társadalom egyes osztályai a maguk külön öröklési jogát saját elveik tengelye körül elhelyezik; századok mulnak el, míg a polgárság, a jobbagság a maga külön öröklési jogát megteremti s ekkor is a nem nemes osztály jogának alárendelt helyzete megmarad a nemesi joggal szemben: mindabban, a mi részükre külön szabályozva nem volt, az országos nemesi jognak voltak alávetve.¹

Ezek a tárgyi szempontok indokolják, hogy a nemesi és nem nemesi öröklés rendjét ebben a korban együttesen tárgyaljuk, ezekhez még hozzájárul ennek az anyagnak feldolgozásánál európaszerte követett módszer.² Tudjuk azt, hogy egész Európában a particuláris fejlődés következtében mily határozottan elváltak egymástól a különböző társadalmi osztályok jogterületei s ennek ellenére mégis azt látjuk, hogy a német, olasz, francia, angol öröklési jog megállapításánál³ egységes keretben helyezik el a megfelelő anyagot, közös elvek, a jognak általános kérdései szerint osztják fel az összes társadalmi osztályokra vonatkozó adatokat. Az öröklési jog általános tételei alá helyezik az egész anyagot s nem a társadalom egyes osztályai szerint választják külön az egész öröklés jogát. Nem

¹ L. Hajnik: A magyar jog és a Hármaskönyv (Beöthy Zs.: A magy. irodalom története 1895. I. k. 187. s köv. l.) — A nemesi és nem nemesi jog különbségei az örökjogon kívül eső más jogterületeken sem nőnek olyanokká, hogy különválaszthatóvá tennék az anyagot, az adatok másutt sem nyújtanak elegendő támpontot ilyen feldolgozásra, pl. a házassági vagyonjog terén alig akad egy-két adat (l. Illés: Ház. vagyonj. 25. l.), a szerződési jog terén meg épen a nemesi és nem nemesi elem jogi egyenlősítéséről vannak bizonyosságaink (l. Illés: Szerz. j. 49. s követk. l.).

² Természetesen ebben a kérdésben csak módszertani szempontból figyeljük meg a külföldi irodalmat, nem pedig a jogfejlődés érdeme szempontjából.

³ Heusler id. m. II. k. 531., 576., 615., 616. l. (szépen fejti ki a germán öröklési alapelvek analog és parallel fejlődését a különböző osztályoknál); Brunner: Grundzüge 210. s köv. l., Siegel id. m. 468. s köv. l., Pertile id. m. IV. k. 45. s köv. l., Nani id. m. 546. s köv. l., Salvioli id. m. 447. s köv. l.; Viollet: Histoire du droit civil français. Paris, 1893. 817. s köv. l.; Pollock-Maitland: The history of english law. Cambridge, 1895. II. k. 237. s köv. l.

a társadalom osztályai tagozódásának szempontja, hanem az öröklési jog jogászai szempontjai irányadók a jogi feldolgozásnál.

Hogy mennyivel indokoltabb ez a módszertani eljárás nálunk, elegendő utalni arra, hogy a magyar jog fejlődését a particularismussal szemben annak egységes, országos jellege különbözteti meg a külfölditől, s éppen a nemési jog országos, közönséges jog oly értelemben, hogy bizonyos mértékig uralkodik a többi osztályok joga felett. Nem ellenmondó tehát, ha az Árpád-kori törvényes öröklés rendje alatt főként a nemesi jogról van szó, sőt éppen ebben a jelenségben a magyar jogfejlődésnek mélyebb igazsága nyer kifejezést.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET. Öröklési jog az Árpád-korban	3
MÁSODIK FEJEZET. Leszálló örökség.	
1. §. A fiú öröklése	21
2. §. A leány öröklése. Leánynegyed (quarta)	26
3. §. Az unoka és a többi ivadék öröklése	48
HARMADIK FEJEZET. Ágrul ágra átszálló örökség	53
NEGYEDIK FEJEZET. Felszálló örökség	73
ÖTÖDIK FEJEZET. Az özvegy öröklési joga	78
HATODIK FEJEZET. Örökös hiánya.	
1. §. A király öröklése	93
2. §. A város, a földesúr és az egyház öröklése	97
HETEDIK FEJEZET. Eredmények	101